

VM

ZPRÁVY

Vlastivědné muzeum v Olomouci

266

1991

Při výrobě obálky tohoto čísla Zpráv vlastivědného muzea v Olomouci došlo k chybnému vytištění názvu časopisu. Omezené technické a ekonomické možnosti nás vedly k mimořádnému řešení formou přebalu.

Redakce se všem čtenářům omlouvá.

VM

ZPRÁVY

Vlastivědného muzea v Olomouci

266

1991

POKYNY PRO AUTORY:

Zprávy Vlastivědného muzea v Olomouci otiskují původní vědecké články a odborné práce přírodovědných i společenských věd. Dále uveřejňují drobná odborná sdělení z uvedených oborů, recenze, články k jubileím atp.

Přednostně jsou uveřejňovány práce související s programem Vlastivědného muzea v Olomouci.

ÚPRAVA RUKOPISŮ

Rukopis musí obsahovat (1) nezkrácené jméno a příjmení autora, (2) český název příspěvku a jeho cizojazyčný překlad, (3) text odpovídající ČSN 88 0220 - úprava rukopisu pro sazbu. Příspěvky jsou psány strojem černou páskou po jedné straně kancelářského papíru (ne průklepového) formátu A4 (210 x 297 mm), 30 řádek na stránku s 60 úhory na řádku. Text začíná 25-30 mm od horního okraje a 25-30 mm od levého okraje stránky; ukončen je nejméně 15 mm od dolního okraje. Titulky, ani žádná jiná slova v textu, nepište velkými písmeny. Hierarchii titulků označte na okraji textu (např. T-1, T-2, T-3). Používejte kulaté závorky. Poznámkou "pet." na okraji listu lze navrhnout petitové partie.

Tabulky zařadte za rukopis na zvláštních listech a označte je názvem a vysvětlivkami. Obrazové přílohy je nutno co nejvíce přizpůsobit zrcadlu Zpráv (tj. 135 x 185 mm). Kresby musí být tuší na bílém nebo průsvitném papíru. Síla čar a velikost písmen popisu musí být úměrná předpokládanému zmenšení. Fotografie (jen černobílé) musí být ostré a kontrastní na lesklém papíru. Na zadní straně je označte jménem autora, zkráceným názvem práce a číslem obrázku. Popisy k obrázkům (součást formátu!) jsou přiloženy na zvláštním listu s označením Obr. (fig.) - číslo - název (popř. datum a autor nebo pramen).

Při psaní společenských věd příspěvků je doporučeno používat poznámek (tj. číslo bez závorek nebo kroužku vysunuté nad řádek).

V přírodních vědách doporučujeme používat jména autora a letopočet v závorce.

Základní pravidla citací obsahuje ČSN 01 0197 (Bibliografická citace). Seznam literatury obsahuje jen citované práce. Je-li tomu jinak, je nutno tuto skutečnost výslovně uvést.

U původních prací připojte cizojazyčný souhrn, který informuje o obsahu práce a nových poznatcích. Připojte jej v některé ze světových řečí u všech článků, které mohou mít význam pro zahraniční čtenáře, neboť Zprávy VMO jsou odebírány i v cizině.

Po dohodě s redakcí je možno přijmout i celý cizojazyčný příspěvek s českým souhrnem.

Na konci příspěvku uveďte plnou adresu autora včetně akademických titulů a poštovního směrovacího čísla (4).

Rukopis musí být dodán ve dvou exemplářích.

Zaslané příspěvky jsou projednány v redakční radě. O přijetí článku bude autor vyrozuměn písemně a vydavatel s ním uzavře písemnou smlouvu obsahující podmínky ve smyslu autorského zákona.

UPOZORNĚNÍ ČTENÁŘŮM

Vážení přátelé,

změněná situace i ekonomické podmínky vydavatele vedla redakci dosavadních Zpráv Krajského vlastivědného muzea v Olomouci k rozhodnutí zásadně změnit formu i obsah tohoto periodika. Praktické důvody jsou příčinou změny formátu i změny typu písma. Dosavadní formát A5 byl změněn na B5, jak je běžné u většiny odborných časopisů doma i v zahraničí. Větší rozměry zlepší možnosti grafické úpravy i čitelnost. Počet čísel v ročníku byl redukován z šesti na dva. Zvětšení formátu a počtu stran však tuto redukci plně kompenzují. V číselné řadě však budeme pokračovat i v následujících letech a stejně tak sudá čísla budou nadále určena pro řadu společenskovo vědnou a lichá pro přírodovědnou.

Věříme, že tato opatření zároveň s řadou dalších drobných úprav přispějí ke zkvalitnění našeho časopisu. Doufáme, že je přijmete s pochopením a i nadále zůstanete čtenáři Zpráv Vlastivědného muzea v Olomouci.

Redakce

ZUR GEFÄLLIGEN AUFMERKSAMKEIT DER LESER:

Sehr geehrte Freunde,

die veränderte Situation und auch die ökonomischen Bedingungen des Herausgebers haben die Redaktion der bisherigen Nachrichten des Heimatkundlichen Kreismuseums in Olomouc zu einer Entscheidung geführt, die Form und den Inhalt dieser periodischen Zeitschrift grundsätzlich zu ändern. Die Ursache der Änderungen des Formats, sowohl der Schrifttypen, sind praktische Gründe. Das bisherige Format A5 ist aufs Format B5 geändert worden, wie es übrigens bei den meisten Fachzeitschriften in der ČSFR und auch im Ausland üblich ist. Größere Abmessungen verbessern die Möglichkeiten der graphischen Gestaltung und auch die Leserlichkeit des Textes. Die Anzahl der Nummern im einem Jahrgang ist von sechs zu zwei reduziert worden. Die Vergrößerung des Formats und der Seitenzahl soll jedoch diese Reduktion kompensieren. In der Nummerreihe werden wir auch in den folgenden Jahren fortsetzen, wobei die geraden Zahlen auch weiterhin für die gesellschaftliche Reihe und die ungeraden für die naturwissenschaftliche Reihe bestimmt werden.

Wir glauben, daß diese Maßnahmen zugleich mit einer Reihe von weiteren kleinen Verbesserungen zu einer höheren Qualität unserer Zeitschrift beitragen werden.

Wir hoffen, daß Sie dies mit Verständnis aufnehmen und auch weiterhin Leser der Nachrichten des Heimatkundlichen Museums in Olomouc bleiben.

Die Redaktion

TO THE KIND READER'S ATTENTION:

Dear friends,

the changed situation and the economic conditions of the publisher have led the editorial staff of the present News of the Regional Museum of National History and Arts in Olomouc to the decision to change essentially the lay-out and contents of this periodical magazine. Only practical reasons are the cause for changing both the size and the letter type. The size A5, used to these days, has been changed to the size B5, commonly used for the most professional magazines in the ČSFR and abroad. The bigger size improves the possibility of the graphic lay-out and legibility of the text as well. The account of numbers in one volume has been reduced from six to two. The enlargement of the size and number of pages, however, fully compensates this reduction. We shall continue the number row in the future too, where the even numbers are destined for social row and odd ones for the natural historical row, as it was to the present days.

We believe that these steps, together with further small set-up, will contribute to the better quality of our magazine.

We hope you will accept them with understanding and you will stay the readers of the News of the Museum of National History and Arts in Olomouc in the future, too.

Editorial staff

Václav F. X. Burian

MORAVSKÝ HISTORIOGRAF BEDA DUDÍK A OLOMOUC

Kulturní kalendář na rok 1990,¹ vydaný Okresní knihovnou v Olomouci, a zahrnující též okolní hanácké okresy, vzpomenu i dvou výročí kojetínského rodáka Dr. Bedy Dudíka OSB (1815-1890). Stalo se tak jistě po zásluze, neboť Dudík bývá přes některé výhrady svých současníků označován jako "moravský Palacký". Jeho význam byl nesporně podtržen již při pořádání obsahu kalendáře připojením reprodukce podobizny, jejíž originál vznikl přesně 111 dnů před jeho smrtí. Tento počín jistě uvítal každý znalec Dudíkova záslužného díla, nebýt ovšem téměř tragikomického zásahu redakce tím, že bez ohledu na grafické zvyklosti byla fotografie upravena odstřižením dolní části listu s posledním Dudíkovým autografem, nesoucím stopy smrtelné choroby. Důvod této "úpravy" byl však zřejmě jiný, neboť zásahem došlo především k amputaci pectorálu, jehož právo vyplývalo z Dudíkovy čestné funkce opata zaniklého kláštera benediktinů v Třebíči. V textu zasluhuje revize údaj o datu úmrtí, ostatně mnohdy i jinde v literatuře jsou Dudíkova biografická data různě deformována.²

Náš příspěvek o nezanedbatelných vztazích Bedy Dudíka k Olomouci tvoří závěr vzpomínkových akcí "Dudíkova roku 1990", které odezněly v průběhu let 1990-1991. Na výročí upozornila v kroměřížských Muzejních novinách '89 Dudíkova příbuzná Dr. Eva Ryšavá³ a v těsné závislosti na této stati šifrovaný sloupek v Lidové demokracii.⁴ Součástí vzpomínkových oslav byly přednášky proslovené v Rajhradě⁵ v blízkosti Dudíkova hrobu a v jeho rodišti Kojetíně⁶ při odhalení pamětní desky na rodném domě. Rovněž bylo publikováno při příležitosti těchto výročí několik životopisných studií⁷ i dílčích statí, které se zaobírají alespoň zčásti výsledky Dudíkovy vědecké práce⁸ - tato byla ovocem požadavků řádových pravidel a současně navazovala na tradice Dudíkových rajhradských předchůdců.

Olomouc zaujímá v Dudíkových bohatých životních osudech jedno z prvních míst. Do přímého styku s Olomoucí se Dudík dostal po předchozích studiích u piaristů v Kroměříži a na filozofickém ústavu v Brně těsně poté, když 21. srpna 1836 oblékl v Rajhradě řádové roucho benediktinů a současně přijal pro sebe příznačné jméno Beda (po anglickém benediktinu a historiku Bedovi Ctihodném), jehož potom užíval již trvale na místě křestního jména František Saleský.⁹ V letech 1837-1840 studoval v Olomouci na Františkově univerzitě teologii,¹⁰ souběžně navštěvoval i nepovinné přednášky z historie; roku 1838 pak složil s výborným prospěchem zkoušky z rakouských státních dějin.¹¹ Ještě před kněžskou primicí byl zde po rigorózních zkouškách 21. května a 24. června 1840¹² z klasické literatury, dějin estetiky, matematiky a fyziky dne 27. srpna 1840 promován doktorem filozofie.¹³

Je vhodné připomenout, že po Bedovi studoval v Olomouci teologii jeho mladší bratr Antonín,¹⁴ pozdější kaplan ve Velkém Týnci. Byl literárně činný, látku často čerpal

z Bedových dopisů a poznámek ze zahraničních cest,¹⁵ např. *Sever a jih*, Praha 1879 (Švédsko, Itálie), *Východ*, Praha 1888 (Orient). Nerozpakoval se brojit ani proti způsobům líčení tragických událostí autory tzv. kramářských tisků, zvláště když měl příležitost vydat svědectví o podobné příhodě ve svém působišti Velkém Týnci.¹⁶

Za studií i později za občasného pobytu v Olomouci se kolem Dudíka vytvořil okruh osobních přátel, které pojily zřejmě společné osobní zájmy. Byli to někteří členové zdejší metropolitní kapituly, především dómský kustod Dr. Artur baron v. Koenigsbrunn, jen o dva roky mladší Dudíka, jehož smrti roku 1880 Beda Dudík velmi želel.¹⁷ K blízkým přátelům náležel také prelát Dr. Robert Maria hr. Lichnovský-Werdenberg (nar. 1822), který mimochodem soutěžil s Dudíkem počtem osobních řádových dekorací; nejvíce je snad pojily numismatické zájmy, neboť Lichnovský vydal tiskem první katalog arcibiskupské numismatické sbírky,¹⁸ kdežto Dudík takto proslul jako autor katalogu obdobné sbírky řádu Německých rytířů, zpracovaného na vědeckých podkladech.¹⁹ Jistě plastičtější a širší pohled na soukromé styky s olomouckými přáteli by poskytla Dudíkova osobní korespondence.²⁰ Ovšem ve stínu olomoucké katedrály měl Beda Dudík i nepřiznivého oponenta v pojetí prvního svazku moravských dějin v osobě vikáře Ignáta Wurma, který proti němu vystoupil na stránkách zdejšího časopisu *Hvězda* roku 1860.²¹

Není možno zhodnotit vyčerpávajícím způsobem přínos dr. Dudíka k historii Olomouce na stránkách jeho moravských dějin, které ve dvanácti svazcích dosáhly toliko roku 1350. Upozorníme jen na několik málo případů, k nimž se vracela poslední generace historiků. Jde především o datování Zdíkovy listiny, u níž se Dudík sice držel roku 1131, tedy vročení odvozeného Buolem a Richtrem od hradištsko-opatovických análů, ale naznačil i cestu k jeho posunu poukazem na záznam o majetku znojemského kostela, který může pocházet až z doby, kdy se uváděný Konrád navrátil ze zajetí, tedy po roce 1134, v němž byl držen od 1128. Doc. dr. Bistřícký se ostatně při novém hodnocení data listiny častěji obrací k Dudíkovým názorům o její skladbě.²² Z Dudíkových prací čerpali zvláště starší olomoučtí historici - A. V. Šembera, W. Müller, M. Kráčmer a jiní.

Rovněž nelze opomenout Dudíkovy zásluhy o objev a první hodnocení miniatury tzv. olomouckého horologia,²³ které je od třicetileté války chováno ve stockholmské královské knihovně a jehož dedikační obraz je nejstarší olomouckou malbou. Podle kalendářní tabulky datoval Dudík jeho vznik rokem 1137. V době studijního pobytu ve Švédsku ovšem neměl Dudík možnost fotografické, tím méně barevné reprodukce. Byl nucen omezit se při jeho publikaci pouze na podrobný popis, který při srovnání s reprodukcí můžeme s malými odchylkami akceptovat i dnes. Složitější úkol v této první fázi zpracování byl s interpretací osob i nápisu na ohrubě miniatury "Pastor ovis...", o němž otevřeně poznamenává: "Mir der Sinn unklar". Téměř stejnou potíž měl při prvotním studiu s významem obrazu. Zřejmě mu byly alespoň podle jmen osoby podpírající trůn se sv. Řehořem Velikým, popsané plnými jmény (Marcus, Hodlata) a malíři s taktéž uvedeným jménem či zkratkou. Určil podle iniciál postavu současného olomouckého biskupa Jindřicha Zdíka, kdežto biskupa Jana připisuje pražskému biskupství. Na rozpacích byl s postavami biskupa Petra a mnichů s opatem i šlechticů, nepodařilo se mu ujasnit smysl ústřední postavy sv. Řehoře. Došel k názoru, že vznik kodexu souvisí s konsekrací a přenesením biskupství k chrámu sv. Václava roku 1131.

Přestože jeho stat' jistě považujeme i v naší době za průkopnickou, zakončil tuto úvahu skromným konstatováním: "Das Bild bleibt, wenigstens mir, bis zur Stunde ein Räthsel". Poznamenejme, že v řadě pozdějších badatelů teprve před 15 roky úspěšně zhodnotil tuto památku Jan Bistřický.²⁴

Uvedené horologium, přesněji kolektář, Dudík rovněž zařadil s krátkou charakteristikou do čela popisu čtyř nekrologií olomouckého domu ze 13. století.²⁵ Zde však šlo více o publikaci již zmíněného kalendária od roku 1137.

Zvláštní místo v Dudíkově badatelském vztahu k Olomouci zaujímá vydávání místních narativních pramenů. Během příprav k sepsání dějin Moravy zahájil Dudík tento úsek díla po vzoru Palackého²⁶ synoptickou edicí tří olomouckých kronik, které objevil při zpracování Cerroniho sbírky rukopisů. Avšak časový rozsah Dějin zdaleka nedosáhl ani počátku této Olmützer Sammel-Chronik vom Jahre 1432 bis 1656.²⁷ Postupně pak na tuto Souhrnnou kroniku navázaly edice kroniky minoritského provinciála P. Zaczkowicze²⁸ a deník městského písaře a notáře magistra F. Fladeho,²⁹ obojí popisující léta švédské okupace 1642-1650. Záměr zřejmě souvisel s Dudíkovým badatelským pobytem ve Švédsku i cílem jeho práce o pobytu Švédů na Moravě z roku 1879. Dudíkově pozornosti při popisu Cerroniho sbírky nešel také mnohem mladší rukopis o pozoruhodnostech Olomouce od F. J. Lautzkyho z roku 1746,³⁰ k jeho edici se však již nedostal.³¹

Výzkumy ve vatikánském archivu a vlastní archivářskou prací i nesčetnými badatelskými návštěvami rakouských a zahraničních archivů získal Dudík v tomto oboru rozsáhlé znalosti, které uplatnil např. roku 1865 v memorandu o průzkumu a uspořádání rakouských státních archivních fondů.³² Své vědomosti uplatňoval i prakticky, jeho činnost se odrazila také v olomouckém městském archivu. Jako zemský historiograf na popud starosty Dr. Schröttera v září 1868³³ roztřídil městské knihy do tří skupin (věci politické, soudní, administrativní). Tyto skupiny označil příslušnou římskou číslicí a lokaci ve třech skříních na druhém místě číslicí arabskou. Sbíрка byla uložena do místnosti ve druhém poschodí obecního domu. S píli vpravdě benediktinskou uspořádal v Olomouci také starou registraturu do roku 1786 rozdělením podle obsahu do 119 fasciкул. Tato část městského archivu byla později označována podle svého pořadatele jako Dudíkova sbírka.³⁴ Hojně ji takto cituje původce názvu V. Nešpor v Dějinách Olomouce. Nelze pochybovat o tom, že Dudík pracoval především jako badatel také v archivu olomoucké metropolitní kapituly.

Dudíkovi nezůstaly cizí ani olomoucké muzejní sbírky. Ve funkci komisaře, pověřeného výběrem exponátů na vídeňskou světovou výstavu roku 1873 pro oblast Moravy, vybral z olomouckých fondů stříbrný pohár a pečetidlo ostrostelecké společnosti z roku 1606. Tento exponát lze dodnes identifikovat podle prezenčního záznamu vídeňské výstavy na obalu pečetidla.³⁵

Není možno opomenout ani obsažnější zmínku o významné kulturně historické památce, tzv. "Dudíkově pateře", chované nyní v Olomouci. Přestože bylo o ní psáno v poslední době již vícekrát, vracíme se i nyní k této osobní upomínce na Bedu Dudíka. K rozpoznání její identity došlo krátce před jubilejní rokem 1990, což umožnilo její zveřejnění ještě počátkem téhož roku. Mimo obsáhlou studii³⁶ byla několikrát zmíněna v biografické literatuře³⁷ a nejnověji prezentována na výstavě olomouckých

cimélií,³⁸ pořádané počátkem roku 1991 Památkovým ústavem v Olomouci za součinnosti církevních a jiných institucí. Aby výčet Dudíkových vztahů k Olomouci nebyl ani v tomto směru pominut, vzpomeneme této památky alespoň stručným popisem.

Patera - je to v podstatě oválná stříbrná mísa spočívající na noze, dílo vídeňského zlatníka K. L. Lustiga z roku 1880, kdy Dudík takto oslavil 1400. výročí narození řádového zakladatele sv. Benedikta. Do dna mísy jsou zafasovány originály 1 zlaté a 4 stříbrných medailí, ve zvednutém okraji 12 miniatur Dudíkových osobních vyznamenání. První - řád Vasy - obdržel Dudík v souvislosti se studijní cestou do Švédska od krále Oskara I. Za dílo *Iter Romanum* a zásluhy o moravské dějiny ho vyznamenal roku 1856 saský král zlatou medailí (kterou dal později Dudík roztavit na mešní kalich) a patrně v této návaznosti roku 1859 rytířským křížem řádu Albrechta Srdnatého. V témže roce obdržel ještě rytířský kříž řádu württemberské koruny a rytířský kříž řádu Františka Josefa. Za vědecké práce pro řád Německých rytířů v letech 1853-1859 byl odměněn stříbrnými medailemi velmistřů Maxmiliána Josefa a Viléma, dodatečně roku 1869 od bavorského krále za dílo *Die Kleinodien des Deutschen Ordens* nosil rytířský kříž 1. třídy řádu sv. Michala. Ruský car Alexander II. vyznamenal Dudíka 1865 řádem sv. Anny II. třídy. Za účast ve válečném konfliktu roku 1866 na jižním bojišti obdržel jako válečný zpravodaj zlatý záslužný kříž pro vojenské duchovní a dodatečně roku 1873 Válečnou medaili. Cesta do Orientu roku 1869 v doprovodu rakouského císaře s funkcí cestovního kaplana a historiografa vynesla B. Dudíkovi celou řadu vyznamenání: od tureckého sultána dekoraci III. třídy řádu Medžidije, od řeckého krále Řád Spasitele, od rakouského císaře z titulu jeruzalémského krále komandérský kříž řádu Božího hrobu a roku 1870 na závěr velké cesty dvě stříbrné pamětní medaile na císařovu návštěvu Božího hrobu a účast při otevření Suezského průplavu. Pruský král přispěl do řady Dudíkových vyznamenání IV. třídou řádu Červeného orla. Střed dna patery zdobí dosud časově blíže neurčená zlatá medaile bádenského velkovévody Bedřicha I. Za umění a vědu. Chybí zde ovšem ty medaile, jichž bylo použito k výrobě mešního kalichu a také miniaturní doklad Imperátorského a carského řádu sv. Stanislava 2. stupně, udělený roku 1884, tedy v době, kdy patera byla již hotova a Dudík již nebyl in spe dalších vyznamenání.

Je velká škoda, že obou dudíkovských významných výročí nebylo roku 1990 vzpomenu to vydáním pamětní medaile, což je neklamným znamením skutečnosti, že teprve akce vzpomenu té zde v úvodních poznámkách vyburcovaly širší zájem o tuto významnou postavu kulturního dění v 19. století, jejíž vztah byl i k Olomouci velmi blízký.

POZNÁMKY

- 1 Politický a kulturní kalendář 1990. Olomouc 1990, str. 9, 11.
- 2 Zde uveden 11. leden (správně 18.)- Chybné datum úmrtí uvádí již heslo D. v OSN VIII, Praha 1894, str. 110, po něm Podlaha A. (avšak v Českém slovníku bohovědném III, Praha 1926, str. 623 uvádí datum správně!), Bibliografie české katolické literatury náboženské. Část pátá. Praha 1923, str. 2075. Patrně odtud převzal i Springer J., Co dala Haná české literatuře. Olomouc 1947, str. 34. Od Springera čerpal zřejmě i autor Dudíkova hesla v Politickém a kulturním kalendáři 1990. Korektury zasluhuje dokonce i text pamětní desky na Dudíkově rodném domě, odhalené roku 1990.
- 3 Ryšavá E., Výročí moravského historika. Muzejní noviny '89, str.2.
- 4 (bá), Na prahu dvou výročí. Lidová demokracie, roč. XLV, 1989, číslo 243, str.5, 14.10. 1989.
- 5 Dne 21.1.1990 pronesená autorem této stati při slavnostní liturgii ve farním kostele Sv. Kříže v Rajhradě, u něhož je řádové pohřebiště tamních benediktinů. Předběžné oznámení akce viz (kk), Návrat rajhradských benediktinů. LD, roč. XLVI, 1990, č.16, str.4, 19.1.1990.
- 6 V předvečer slavnosti v Kojetíně přednášela o Dudíkově životě dr.Eva Ryšavá a při vlastní solemnitě dne 20.5.1990 děkan Cyrilometodějské fakulty Univerzity Palackého v Olomouci mons. prof.dr.Vojtěch Tkadlčík pronesl slavnostní projevy při bohoslužbě v místním kostele a při slavnostním aktu u rodného domu.
- 7 Ryšavá E., Dvojitý jubileum slavného kojetínského rodáka. Kojetínský kulturní kalendář, leden 1990, str.4-5; únor 1990, str. 5-7; březen 1990, str.5-7. - Táž,Beda Dudík - moravský Palacký. Zpravodaj Muzea Kroměřížska 1990/1, str. 35-38. - Táž, Ke dvěma výročím moravského historiografa Bedy Dudíka. Časopis Matice moravské CIX, 1990, str.225-233. - Burian V., Moravský historiograf Beda Dudík. Duchovní pastýř, roč.1990, str.13-16. - Kaláb J., U slavnostní příležitosti odhalení pamětní desky k 100. výročí úmrtí P. Bedy Dudíka OSB opata rajhradského (sic!), rodáka z Kojetína, moravského historiografa. Kojetín 1990.
- 8 Burian V., Moravský historiograf dr. Beda Dudík OSB a numismatika. Zprávy brněnské pobočky České numismatické společnosti, leden 1990, číslo 74, str.324-327. - Ryšavá E., První knihovědná práce Bedy Dudíka - rukopis přednášky Leitfaden zum Studium der Bibliothekswissenschaft. Jižní Morava roč. 1990, str. 43-62.
- 9 Kinter M., Der mährische Landeshistoriograph Dr.Beda Dudík O.S.B. Ehrenabt von Trebitsch, kaiserl. Rath und Regierungs-Rath, Besitzer vieler hohen Orden etc. Mitglied der k. Akademie der Wissenschaften etc. etc. gestorben am 18.Jänner 1890. Brünn 1890, str.5.
- 10 Zemský archiv Opava, pracoviště Olomouc, UO, kniha č.5, fol, 1300; kniha č.110.
- 11 Tamt., kniha č. 623, sine fol.
- 12 Tamt., kniha č. 609, f. 34.
- 13 Tamt., kniha č. 610, f.14-15. - Nešpor V., Dějiny university olomoucké. Olomouc 1947, s tr.137.
- 14 ZA Opava, prac. Olomouc, UO, kniha č.5, str.1399, kniha č. 120.
- 15 Bunža B., Antonín Dudík. Spisovatel a buditel. Archa, XXIII, 1935, str.14-30.
- 16 Burian V., Zpravodajství kramářského písňového textu a skutečnost. Zprávy VÚO

- č.121, 1965, str.17-22.
- 17 Kinter, str.15. - Das Vaterland, roč.XXI, 1880, č.40, str. 4, 10.2.1880.
 - 18 Lichnovsky R., Des Fürstlichen Hochstiftes Olmütz Münzen und Medaillen. Kremsier 1865.
 - 19 Dudík B., Des Hohen Deutschen Ritterordens Münz-Sammlung in Wien. Wien 1858.
 - 20 V držení Dudíkovy rodiny.
 - 21 Doležil H., Politické a kulturní dějiny král.hlav.města Olomouce. Olomouc 1903-1905, str.261.
 - 22 Bistřícký J., Datování Zdíkovy listiny. Mikulovská sympozia 78, str.33. - Týž, Písemnosti olomouckého biskupa Jindřicha Zdíka. Sborník archivních prací 1983, str.32-74.
 - 23 Dudík B., Necrologium olomucense. Handschrift der Königlichen Bibliothek in Stockholm. Archiv für österreichische Geschichte, Bd. LIX, 1880, II.Hälfte, Seite 639-657.
 - 24 Bistřícký J., Dedikační obraz olomouckého kolektáře. Umění, XXIV, 1976, str.407-416. - Týž, Ještě k dedikačnímu listu olomouckého kolektáře. Tamt. XXVIII, 1980, str.382. - Týž, Písemnosti a rukopisy Jindřicha Zdíka. Sborník k 850. výročí posvěcení katedrály sv. Václava v Olomouci. Olomouc 1982, str.54-56; frontispis, první barevná reprodukce dedikačního obrazu kolektáře, zveřejněná u nás. - Další reprodukce: Merhautová, A. - Třeštík D., Románské umění v Čechách a na Moravě. Praha 1983, str.161. - Bobek J., Mincovníctví olomouckých biskupů ve středověku. Brno 1986, obálka, frontispis.
 - 25 Dudík B., Über Nekrologe der Olmützer Domkirche. AfÖG LXV, 1883, separát. Wien 1884.
 - 26 Scriptores rerum Bohemicarum.
 - 27 Vyšlo v Brně 1858. Český překlad Prucek J., Olomoucká souhrnná kronika z let 1432-1656 sestavená B. Dudíkem, in: Výroční zprávy Okresního archivu v Olomouci 1980-1983.
 - 28 Chronik des Olmützer Minoriten-Propriars P. Paulinus Zaczkowicz über die Schicksale der Stadt Olmütz während der Besetzung durch die Schweden von 1642 bis 1650, in: AfÖG LXII, II.Hälfte, S.451.
 - 29 Tagebuch des feindlichen Einfalls der Schweden in das Markgrathum Mähren während ihres Aufenthaltes in der Stadt Olmütz 1642-1650. Herausgegeben von Dr.B.Dudík O.S.B. Wien 1884. Aus dem Archiv für österreichische Geschichte LXV. Bd. II. Hälfte, S.307 besonders ausgedruckt.
 - 30 Dudík B., Mährens Geschichts-Quellen, Erster Band, J. Cerroni's Handschriften-Sammlung. Brünn 1850, str. 215.
 - 31 K edici došlo teprve v poslední době péčí L. Spáčilové a V. Spáčila: Popis královského hlavního města Olomouce sepsaný syndikem Floriánem Louckým roku 1746. Olomouc 1991.
 - 32 Kinter, str.11.
 - 33 Dudíkovu činnost v olomouckém městském archivu kladou zdejší autoři do let 1868 a 1869. Rok 1868 uvádí Nešpor V., Městský archiv. In Statistická ročenka hlav. města

Olomouce svazek VI za léta 1911-1918, Olomouc 1933, str. 332; Městské knihy archivu olomouckého od r. 1343 do r. 1848. Separatum ex: ČVSMO, XXXVIII, 1929, str. 5. Podle jiných zde Dudík pracoval až roku 1869: Parsch F. X., Das Stadtarchiv zu Olmütz. I. Theil: Regesten Urkunden-Sammlung. Olmütz 1901, 2. str. úvodu. - Kux H., Die Stadtbücher, in: Der Statistischen Jahrbücher der königlichen Hauptstadt Olmütz IV. Band 1900-1904. Olmütz 1905, str. 799. Bez data navazuje na Kuxe Spáčil V., Počátky, vývoj a osudy olomouckých městských knih, in: Okresní archiv v Olomouci 1977, str. 56.

34 Nešpor, Statist. roč. 1911-1918, str. 332.

35 Vlastivědné muzeum Olomouc, č. i. V-2516. Podrobněji Burian V., Terče olomouckých ostrostřelců. Olomouc 1982, str. 31, str. 38, pozn. 258.

36 Burian V., Patera moravského historiografa Bedy Dudíka. Vlastivědný věstník moravský, roč. XLII, 1990, str. 25-42.

37 Týž, viz poznámky 7, 8.

38 (Michna P. J.), Patera Bedy Dudíka, in: Cimelia olomucensia - Poklady olomoucké minulosti. Olomouc 1991. --mapa--, Výstava pokladů minulosti. Patera Bedy Dudíka. Hanácké noviny, roč. 2, 1991, číslo 10, str. 4, 26. 1. 1991. - Michna P., Výstava Cimelia olomucensia. Vlastivědný věstník moravský, roč. XLIII, 1991, str. 503 - 504.

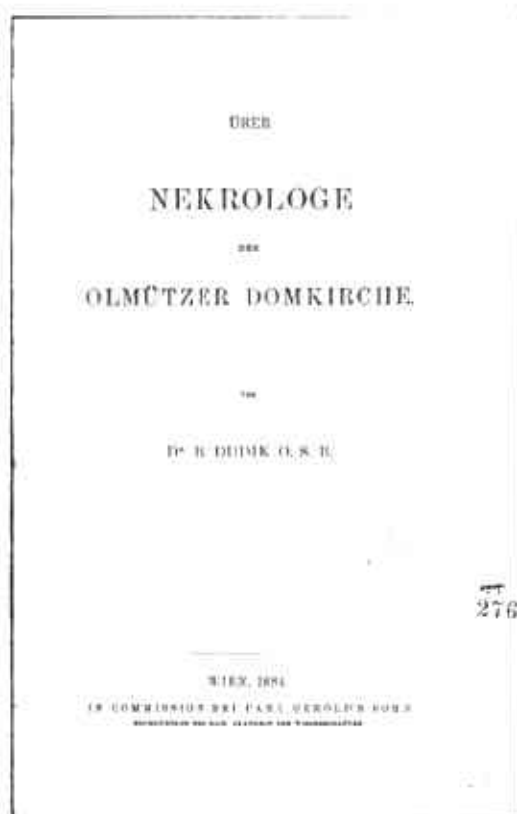
SUMMARY

THE MORAVIAN HISTORIOGRAPHER BEDA DUDÍK AND OLOMOUC

In the year 1990 175 years passed since the birth and a century since the death of the Moravian historian Beda Dudík OSB (born in 1815 in Kojetín, died in 1890 in Rajhrad). His scientific activity spread to many European countries but the results of his work referred especially to Moravia (officially he was a provincial historiographer). The aim of our treatise is to show his relation to the town Olomouc. First of all he graduated from the University of Olomouc, he was ordained a priest and achieved the academical grade of doctor of philosophy. He had many close friends in Olomouc, especially among noble members of the metropolitan chapter. He touched problems of Olomouc in his "History of Moravia" (12 volumens) which reached to the year 1350. Studying the Moravian written memories taken away to Sweden during the Thirty Years' War he discovered and described for the first time the oldest painting of Olomouc in the form of the paper of dedication in the church manuscript book which goes back to the year 1142 in the current opinion of professional critics. He got several manuscript chronicles of Olomouc printed, he assorted a substantial part of town archives and occupied himself with the local material memories of museum character on the occasion of the world exhibition in Vienna in 1873. He obtained many distinctions for his excellent scientific activity largely from heads of states. The miniatures of his personal distinctions decorate the silver bowl which is the property of the bishop's residence in Olomouc. Dudík's ample work ensued from his talent, deep accomplishment and diligence. These features of Dudík and of his predecessors resulted from the education in the Order of St. Benedict.

Wm Duval
C. S. D.

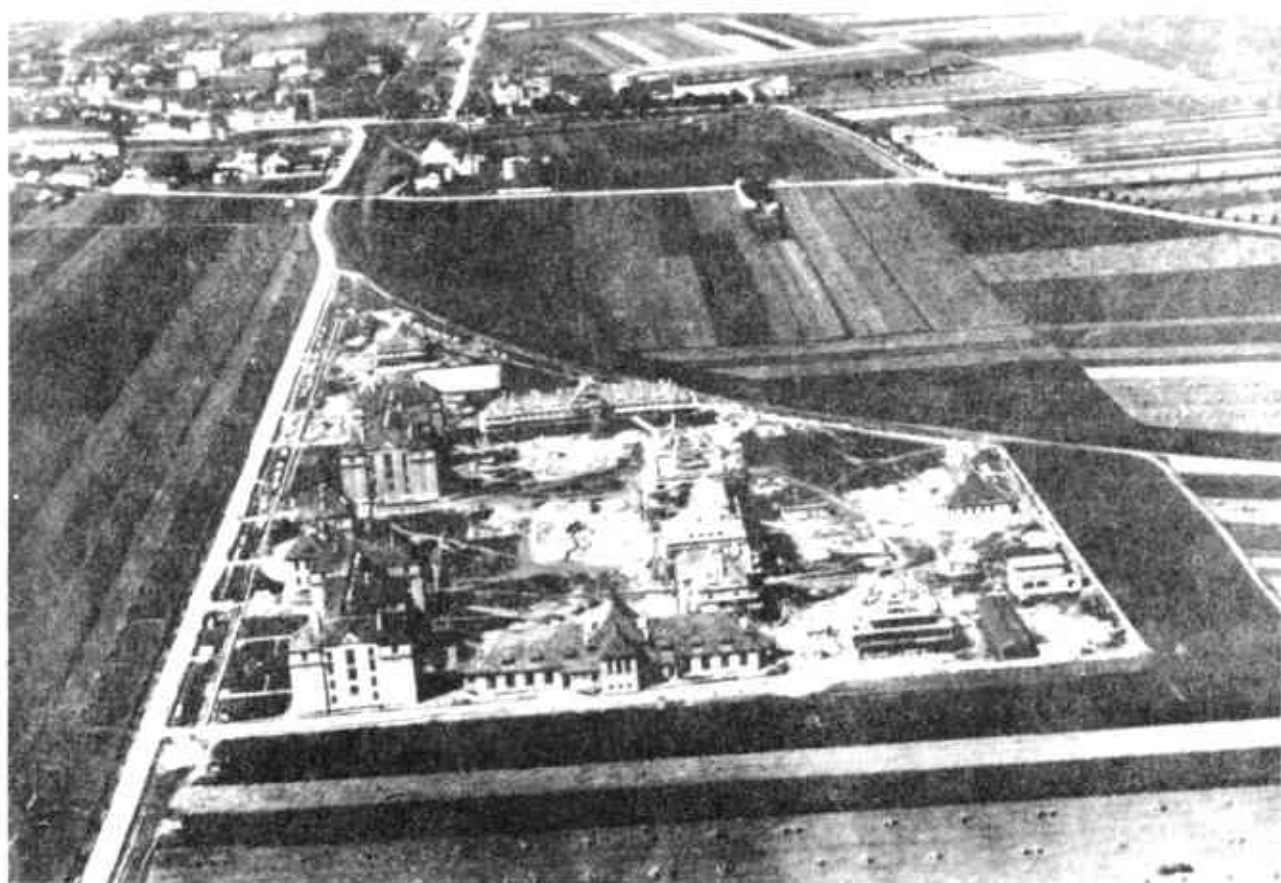
obr. 2 obr. 3

←
obr. 1

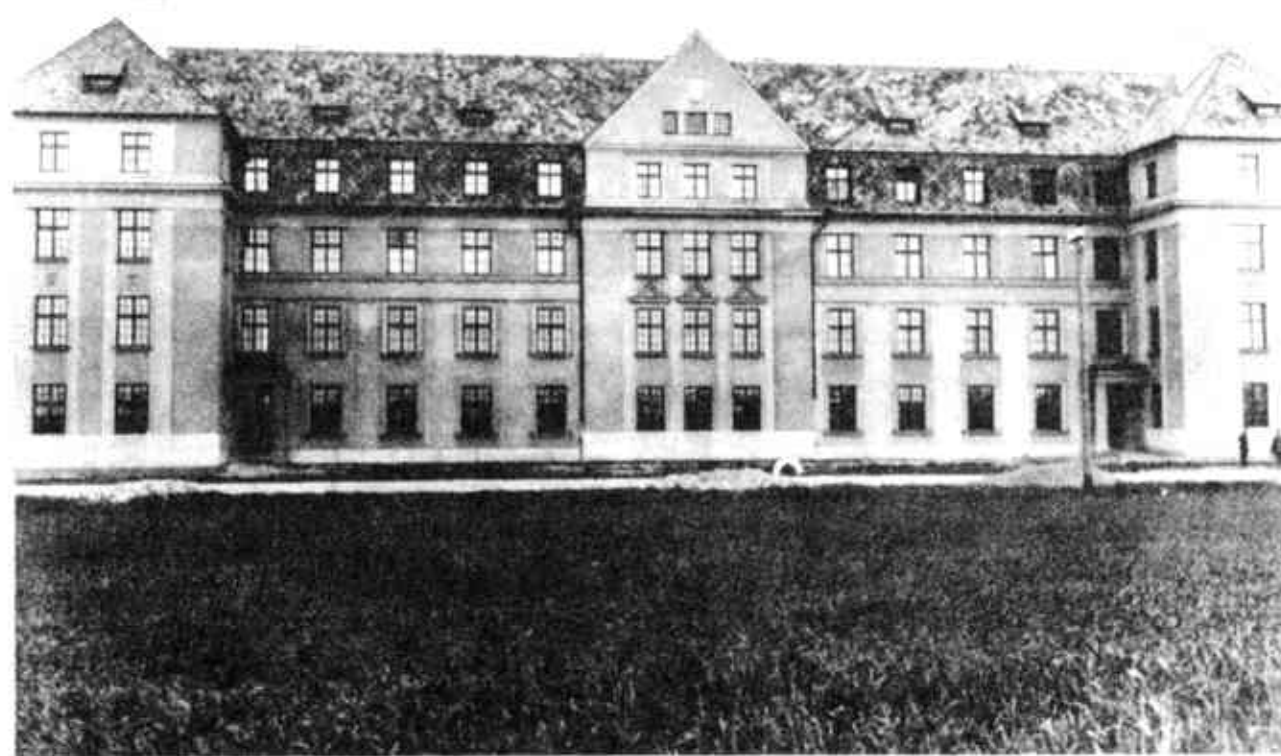
- Obr. 1 PhDr. Beda Dudík OSB (1815-1890), fotografie z let 1866-1869.
 Obr. 2 Dudíkova edice nekrologií olomouckého dómu (titulní strana).
 Obr. 3 Titulní strana Dudíkovy edice Fladeho deníku o pobytu Švédů v Olomouci.

- 1 PhDr. Beda Dudík OSB (1815-1890), photograph from the years 1866-1869.
 2 Dudík's edition of the Necrologia of the Olomouc cathedral (title page).
 3 The title page of the Dudík's edition of the Flade's diary concerning the stay of Swedes at Olomouc.

Za poskytnutí reprodukované fotografie dr. Bedy Dudíka děkuje autor dr. Evě Ryšavé.

Obr. 1. Vojenské letecké učiliště v Prostějově na počátku třicátých let.

Obr. 2. Velitelská budova vojenského leteckého učiliště v Prostějově.

Pavel Urbášek

VOJENSKÉ LETECKÉ UČILIŠTĚ V PROSTĚJOVĚ MEZI DVĚMA SVĚTOVÝMI VÁLKAMI

Řada československých vojenských leteckých es z bojišť druhé světové války získávala první teoretické poznatky a především praktické zkušenosti a dovednosti z vedení bojové činnosti v prostějovském vojenském leteckém učilišti. Předkládaná práce podává základní informace o výstavbě letiště a učiliště, organizační struktuře a fungování tohoto vojenského výcvikového zařízení po celou dobu jeho trvání mezi dvěma světovými válkami. Vychází z pramenů uložených v Okresním archivu v Prostějově a Vojenském historickém archivu v Praze. Praměny prostějovské provenience zachycují průběh a problémy výstavby letiště a učiliště. Fond vojenského leteckého učiliště uložený ve VHA v Praze obsahuje kroniky a denní rozkazy, které velmi detailně a s vojenskou důkladností zobrazují vlastní činnost učiliště.

Počátky československého vojenského školství nalézáme v řadě škol, resp. kursů zřízených dílem v rámci spojeneckých armád, dílem potom samostatně uvnitř československých zahraničních jednotek v letech I. světové války. V prvních letech samostatného státu vojenská správa zřizovala kursy při tzv. vojenských školách dle okamžité potřeby, vždy jen na stanovenou dobu výuky konkrétního počtu vybraných frekventantů.¹

Systematické budování vojenského školství začalo až na počátku dvacátých let. Pod přímým vlivem francouzské vojenské mise byla vybudována základní struktura československého vojenského školství, která zůstala zachována bez zásadních změn až do roku 1938. Legislativně bylo vojenské školství po celou dobu organizováno pouze předpisy MNO, stávající struktura byla pak kodifikována až rozkazem prezidenta republiky z 30. června 1934.²

Základní strukturu vzdělávací soustavy československé armády předmnichovské republiky tvořily vojenské školy, které poskytovaly příslušné vojenské vzdělání a vojenské kursy, sloužící k doplnění a prohloubení teoretického vzdělání získaného na vojenské škole i praktických zkušeností ze služby u útvarů.

Vojenské školy se dělily podle požadovaného stupně vzdělání, rozsahu učební látky a doby trvání na školy vysoké, vyšší, střední a nižší.

Vysoké školství představovaly Vysoká škola válečná, Vysoká intendantská škola a Vojenská inženýrská kolej. Všechna tato vojenská školská zařízení sídlila v Praze. Vysoká škola válečná (tento název od 1. října 1934) sloužila výchově důstojníků generálního štábu. Vznikla z tzv. kursů pro výchovu důstojníků generálního štábu 1. listopadu 1921 jako Válečná škola. Vlastní studium trvalo 2 roky. Vysoká škola intendantská (název od 1. října 1934) připravovala důstojníky intendatury. Svůj počátek měla v tzv. škole pro výchovu důstojníků zásobovacího sboru vzniklé 20. října 1920, v letech 1922-1934 byla nazývána intendantní školou. Vlastní studium v tomto zařízení

trvalo 3 roky. Vojenská inženýrská kolej (zřízena 1. října 1924) vychovávala důstojníky - technické inženýry. Tato škola byla zrušena 1. dubna 1934. Vyšší vojenskou školou byla vojenská akademie v Hranicích. Dvouleté studium vychovávalo důstojníky z povolání zbraní (tj. pěchoty, dělostřelectva, letectva, jezdeckta, ženijního a telegrafního vojska). Vojenská akademie byla zřízena 25. května 1920, uchazeči o přijetí museli absolvovat střední vzdělání.

Střední stupeň vojenského vzdělání poskytovaly především školy pro důstojníky zbraní a služeb v záloze a od 1. října 1935 vojenské reformní reálné gymnázium v Moravské Třebové.

Nižší stupeň vojenského školství zajišťovaly školy pro rotmistry zbraní a služeb z povolání, škola leteckého dorostu, vojenská hudební škola a vojenská tělocvičná škola. Školy pro rotmistry byly zřizovány na učilištích, stejně jako škola leteckého dorostu. Vojenská hudební škola a vojenská tělocvičná škola (zrušena v roce 1935) působily samostatně. Vojenská učiliště vznikala převážně v roce 1922 vždy samostatně pro každý druh zbraně. Tato zařízení byla středisky pro zřizování středních a nižších stupňů vojenských škol a příslušných kursů.³

Jakým vzděláním, přípravou a výcvikem procházeli obecně příslušníci československého vojenského letectva na přelomu 20. a 30. let?

Důstojník pomocného technického personálu absolvoval vojenskou inženýrskou kolej či jinou vysokou technickou školu a byl po jednoročním zkušebním pobytu u leteckého útvaru definitivně zařazen na systematizované místo u letectva. Mimořádně schopný a nadaný důstojník mohl být vyslán na jednoroční studijní stáž na vysoké škole letecké v Paříži. Nižší pomocný technický personál (mechanici, zbrojíři apod.) si evičil každý letecký útvar samostatně, nebo výcvik probíhal společně se specialisty jiných zbraní v kursech zřizovaných při zemských vojenských velitelstvích.

Výkonný letecký personál se skládal z leteckých pozorovatelů, střelců a pilotů. Do pozorovatelského kursu byli přijímáni zásadně důstojníci zbraní, absolventi hranické akademie. Kurs trval 7 měsíců. Po úspěšném absolutoriu, jednoroční službě u polní letky a vykonání předepsaných úkolových letů byli důstojníci jmenováni polními pozorovateli - letci a definitivně zařazeni do stavů letectva. Mimo to vojenské letecké učiliště evičilo i pozorovatele - letce z počtů pěchoty, dělostřelectva a jezdeckta pro součinnost těchto zbraní s letectvem. Střelci prošli adekvátně k výcviku pozorovatelů střeleckým kursem, do kterého se mohli přihlásit schopní poddůstojníci zbraní a roční zkušební službou u polní letky. Poté byli jmenováni do funkce "polní střelec". Piloti-rotmistři a poddůstojníci, se školili v leteckých školách elementárních a pokračovacích. Příslušníci stíhacích letek prodělali důkladnější výcvik ve stíhací pilotní škole. Vlastní výcvik pilota trval 12 měsíců, po nejméně jednoroční zkušební službě u polní letky se adepti na piloty stali "polními piloty".

1. dubna 1924 zřídila vojenská správa při tehdy vojenském leteckém učilišti v Chebu školu pro odborný dorost letectva. Škola sloužila k přípravě pilotů a technických specialistů letectva ještě před nastoupením základní vojenské služby. Do školy mohli vstupovat chlapci ve věkovém rozmezí 17 až 19 roků s příslušným počtem absolvovaných tříd měst'anské školy, resp. výučním listem.⁴

Prostějov nebyl v období předmnichovské republiky velkým posádkovým městem. Trvale zde sídlily od října 1920 jednotlivé eskadrony jezdeckého pluku 6. V říjnu 1926 zřídila v Prostějově vojenská správa odbočku hlavních leteckých dílen, která fungovala od 1. ledna 1932 jako odbočka zemského leteckého skladu II v Olomouci. Po mnichovském diktátu se přesunuly do Olomouce hraničářský pluk č. 6 z Červené Vody a pěší pluk č. 34 "Střelce Jana Čapka" z Bruntálu a Krnova.⁵

Městské zastupitelstvo v Prostějově se rozhodlo oficiálně požádat o zřízení vojenského vzduchoplaveckého učiliště 31. března 1922. Tomuto rozhodnutí předcházelo jednání zástupců města Prostějova s komisí ministerstva národní obrany 3. března 1922, při které došlo k dohodě o předběžných a rámcových podmínkách výstavby učiliště.⁶ Letiště s příslušnými budovami bylo situováno jihovýchodním směrem od Prostějova mezi silnicí Prostějov - Vyškov a železniční tratí Prostějov - Nezamyslice, na výměře cca 85 ha.⁷ 12. května 1923 byla mezi zástupci ministerstva národní obrany a prostějovskou městskou radou podepsána čtrnáctibodová smlouva (tzv. punktace) o základních povinnostech a závazcích obou smluvních subjektů při výstavbě učiliště. Podstata smlouvy spočívala v závazku města provést stavební práce dle požadavků a stavebních projektů vojenské správy. Město Prostějov se zavázalo opatřit finanční krytí veškeré výstavby učiliště u peněžních ústavů. Tento finanční úvěr splácela vojenská správa v pravidelných splátkách s poměrně nízkým maximálně šestiapůlprocentním úrokem.⁸

Při opětovném jednání zástupců města Prostějova s vojenským zemským stavebním velitelstvím v Brně, které schvalovalo punktace z května 1923, byly k smlouvě připojeny další požadavky vojenské správy vůči městu - vybudování dvou silničních komunikací k letišti, získání pozemků pro stavbu železniční vlečky, prodloužení elektrického vedení, vodovodu a kanalizace a konečně garance bytů pro vojenské gázisty z městského bytového fondu.⁹

Třetího června 1924 uzavřelo město Prostějov s MNO další, tentokrát nájemní smlouvu. Město Prostějov pronajalo vojenské správě zastoupené MNO příslušnou plochu na dobu 30 let počínaje 1. zářím 1923. Nájemné bylo stanoveno částkou 200 Kč za 1 měřici a rok. Město mělo povinnost upravit plochu letiště, udržovat přístupové komunikace a čistit existující i nově vybudované drenáže. Vojenská správa zakázala budovat v blízkém okolí letiště vysoké budovy, elektrické, telegrafní a telefonní vedení a zřizování bezdrátových a telegrafních stanic. Až do 1. ledna 1932 patřil výtěžek z posekané trávy na letišti městu, od tohoto data potom přešel na vojenskou správu s tím, že město bude v pravidelných splátkách dostávat peněžní náhradu ve výši pozemkové daně a dávek z plochy letiště, která však nesmí převyšovat částku 15 000 Kč ročně.¹⁰

Již v roce 1922 začalo město Prostějov provádět výměny pozemků a vypovídat pachtovní smlouvy, což bylo spojeno s náhradou škody za ušlou úrodu. V prvních měsících roku 1923 byla letištní plocha odvodněna a terénně upravena tak, že vyhovovala běžnému letištnímu provozu. Na konci roku 1924 dokončila prostějovská firma ing. Josefa Waita stavbu přístupových silnic k letišti nákladem 168 352 Kč. Tím byly skončeny přípravné práce a město Prostějov mohlo přistoupit k vlastní stavbě leteckého učiliště.

První etapa výstavby vojenského leteckého učiliště v Prostějově zahrnovala 4 objekty - velitelskou budovu, dvě budovy pro ubytování mužstva a kuchyni. V listopadu 1923 vypsalá prostějovská městská rada konkursní řízení na výstavbu těchto kasárenských objektů.

Konkursní komisi, v níž rozhodující slovo mělo zemské vojenské stavební velitelství v Brně, předložili své návrhy dva zájemci - konsorcium prostějovských firem (R. Konečný a J. Nedělník, ing. V. Souček a V. Šamánek a Vl. Lukáš), jehož předpokládané náklady na výstavbu příslušných budov činily 5 117 000 Kč a stavitelská firma Procházka-Chytílek z Brna s výrazně lacinější nabídkou 4 420 000 Kč. Vojenská správa bez ohledu na závazek z tzv. punktací z května 1923 o zadání stavebních prací prostějovským živnostníkům začala vážně uvažovat o zadání stavby brněnské firmě. Upozornění prostějovské městské rady na nereálnost stavebního finančního rozpočtu fy Procházka-Chytílek nebylo pro vojenskou správu dostatečně pádným argumentem. Komplikovaná jednání byla završena kompromisním rozhodnutím zemského vojenského stavebního velitelství v Brně z února 1924, které zadalo stavbu dvou budov pro mužstvo a velitelské budovy spojeným prostějovským firmám a stavbu kuchyňské budovy firmě Procházka-Chytílek. Město však z tohoto důvodu bylo nuceno poskytnout dalších 27 měřic pozemků vojenské správě zdarma nad stanovenou výměru 2,5 ha a současně konsorcium prostějovských firem se zavázalo vybudovat vlastním nákladem betonový kanalizační sběrač pro odvádění splaškových vod na letišti. Cena obou těchto položek tvořila rozdíl mezi stavebním rozpočtem prostějovských firem (5 117 000) a lacinější nabídkou fy Procházka-Chytílek (4 220 000 Kč).

Potřebný úvěr ve výši 7,5 mil Kč získalo město Prostějov od městské spořitelny v Brně - Králově Poli (5 mil) a I. kontribuční spořitelny ve Vyškově (2,5 mil).

Samotná výstavba první etapy vojenského leteckého učiliště probíhala s velkými potížemi. Vojenský stavební dozor striktně trval na dodržení všech svých požadavků a velmi kriticky hodnotil průběh stavebních prací. V roce 1924 vzrostly ceny stavebního materiálu i pracovní síly, v důsledku toho zúčastněné firmy nebyly sto dostát svým plánovaným rozpočtům. Firma Procházka-Chytílek, jejíž rozpočet byl beztak uměle podhodnocen, bankrotovala a stavbu kuchyňského bloku nedokončila. Vzestup cen, zvýrazněný navíc podílem na vybudování kanalizačního sběrače vlastním nákladem, nevydržela ani firma ing. Vl. Lukáše z prostějovského stavebního konsorcia. Protože vojenská správa nebyla ochotna čerpat finanční částky z úvěru nad stanovené rozpočty, hradilo rozdíly v cenách město Prostějov. Podle dopisu prostějovské městské rady ministerstvu národní obrany z 26. října 1928 činily celkové ztráty více než 1 336 000 Kč. Zdá se, že prostějovská městská rada úmyslně nadhodnotila svoje ztráty s cílem získat od MNO dodatečně finance. Ministerstvo národní obrany částečně uznalo nároky města Prostějova a na zmenšení jeho ztrát povolilo uvolnit z úvěru částku 260 000 Kč.

Kolaudace čtyř budov vybudovaných v první etapě výstavby vojenského leteckého učiliště byla provedena 20. května a 9. června 1927. Náklady na výstavbu první etapy leteckého učiliště činily přes 6 mil Kč. Nevyčerpaná částka z celkového úvěru (1,5 mil Kč) byla převedena pro použití ve druhé stavební etapě.¹²

V této etapě měly být postaveny nemocnice, tělocvična, důstojnická jídelna, ubytovny pro frekventanty (důstojníky a rotmistry), učebna, byty pro kmenové důstojníky

a rotmistry (v areálu učiliště) a další drobnější stavby, zařízení a úpravy nezbytné pro běžný provoz učiliště a letiště.

Plánovaná částka na tyto stavby přesáhla 9 milionů Kč. Nejvyšší úvěr poskytly městská spořitelna v Brně-Králově Poli (3,5 mil) a městská spořitelna v Prostějově (1,5 mil). Ve stavbě pokračovalo konsorcium stavitelských prostějovských firem.¹³ Stavba druhé etapy byla dokončena v polovině roku 1931, celkový náklad vzrostl na takřka 11 150 000 Kč. Až do roku 1935 vedla stavební firma Konečný a Nedělník soudní spor s vojenskou správou o zaplacení 104 000 Kč za dodatečné přepracování stavebních plánů a projektů dle požadavků vojenského stavebního dozoru.¹⁴ V září 1935 uznala firma Konečný a Nedělník nereálnost svého požadavku a žalobu stáhla.

Výhody plynoucí pro město z realizace rozsáhlé stavební akce investované státem (resp. MNO) se jednoznačně projeví v letech velké hospodářské krize. Není proto divu, že prostějovská městská rada vehementně usilovala o redislokaci a další výstavbu hlavních leteckých dílen. Právě však velká hospodářská krize a s ní spojené zadávání vojenských kontraktů a oprav civilním podnikům, tomuto záměru, o kterém město začalo jednat již v roce 1927, zabránila.

Zajištění dostatečného počtu bytů pro vojenské gážísty znamenalo pro město Prostějov další tíživý problém. V roce 1923 a 1924 disponovalo město 9 třípatrovými nově postavenými činžáky, které hodlalo použít pro ubytování vojáků z povolání a jejich rodin. V této době však učiliště ještě nebylo v provozu a město obsadilo byty civilními zájemci. Na stavbu deseti bytových jednotek uvolnilo MNO 220 000 Kč v říjnu 1928, další žádosti prostějovské městské rady o půjčku vojenská správa zamítla pro nedostatek finančních prostředků. Až ve druhé polovině třicátých let mohlo město uspokojit bytové potřeby vojenských gážístů.¹⁵

První zařízení pro výcvik a výchovu leteckého personálu v československé armádě vznikalo na konci roku 1919 v Praze na Letné a ve Kbelích. Ve druhé polovině roku 1920 se letecká škola přemístila do Chebu, současně došlo ke změně názvu na "Ředitelství leteckých škol". V plném rozsahu začala letecká škola fungovat od konce roku 1920 pod názvem "Ústřední škola pro vzduchoplavectví". Ani toto pojmenování nemělo dlouhého trvání - v roce 1922 nesla škola oficiální název "Vzduchoplavecké učiliště" a od roku 1923 "Letecké učiliště".¹⁶ První části leteckého učiliště se přesunuly z Chebu do Prostějova během září 1925. 16. září 1925 zahájilo činnost tzv. detachované oddělení leteckého učiliště v Prostějově, jehož součástí bylo velitelství s hospodářskou a technickou správou, 1. školní letecký oddíl (velitelství, pilotní škola elementární a pokračovací) a škola pro odborný dorost letectva. Velitelem tzv. detachovanu leteckého učiliště v Prostějově jmenovala vojenská správa škpt. Roberta Ellnera. Za náročného výcviku budovali příslušníci jednotky potřebná zařízení nutná pro běžný provoz vojenského letiště (telefonní spojení, hláskou a meteorologickou službu, strážní systém apod.) a současně se podíleli i na vlastních stavebních pracích, to vše v podmínkách improvizovaného ubytování i stravování.¹⁷

Definitivně se přemístilo letecké učiliště (tj. jeho velitelství) do Prostějova ve dnech 21. a 22. září 1927, den nato zahájilo velitelství svoji činnost. Dosavadní sídlo vojenského učiliště v Chebu se tak stalo detašovanou částí podřízenou velitelství v Prostějově.

V Chebu sídlilo vlastní velitelství s hospodářskou a technickou správou, 2. školní letecký oddíl (velitelství, školní letka, školní fotografické oddělení) a pilotní škola stíhací.¹⁸

Patnáctého září 1928 ministerstvo národní obrany zrušilo detašované části leteckého učiliště v Chebu, ve dnech 15. - 20. září 1928 se z Chebu do Prostějova přesunul i 2. školní letecký oddíl. V Chebu zůstala jen pilotní škola stíhací spadající ve všech náležitostech pod prostějovské velitelství. 19. ledna 1929 došlo ke změně názvu na "Vojenské letecké učiliště v Prostějově".¹⁹

Struktura vojenského leteckého učiliště zůstala po celou dobu trvání prakticky nezměněna - velitelství VLU, 1. školní letecký oddíl (velitelství, pilotní škola elementární a pokračovací), 2. školní letecký oddíl (velitelství, školní letka, škola pro přípravu záložních důstojníků, školní fotografické oddělení), oddíl leteckého dorostu (tento název od poloviny roku 1930) a park s technickou správou.²⁰

Protože výcvikové úkoly v polovině třicátých let prudce vzrostly, započala v listopadu 1935 výstavba letiště u obce Stichovice, kde byl zahájen letecký provoz 1. července 1937. Nově zřízené letiště neslo název "Letiště Prostějov II (Stichovice)".²¹ Kvantitativní nárůst výcviku především ve druhé polovině třicátých let dokumentují počty letových hodin v průběhu jednoho roku. V roce 1932 vykonali příslušníci VLU 41 912 denních letů v délce 8 285 hodin, v roce 1935 - 57 293 letů v délce 12 674 hodin a v roce 1938 již 94 405 denních letů v celkové době trvání 19 602 hodin.²²

Veliteli vojenského leteckého učiliště a jemu předcházejících výcvikových leteckých zařízení postupně byli mjr. Eduard Koudelka (1919-1921), mjr. francouzské armády Jean Personne (1921-1922), kpt. Vilém Stanovský (1922-1923), mjr. Bedřich Starý (1923 - 1. listopad 1929), pplk. Rudolf Holeka (8. listopad 1929 - 31. prosinec 1933) a opět pplk. Bedřich Starý (1. leden 1934 - konec dubna 1939).²³

V květnové a především v zářijové mobilizaci 1938 bylo vojenské letecké učiliště uvedeno do stavu bojové pohotovosti, i nadále však plnilo, byť v omezeném rozsahu, své výcvikové úkoly. V zářijové mobilizaci 1938 byly v prostoru letiště vybudovány polní kryty pro mužstvo, proti útokům ze vzduchu chránily letiště dvě čety protiletadlových velkorážových kulometů. Velitelství VLU vyslalo také strážní odřady k hlídkování u nedaleké železniční trati a ve městě.

15. září 1939 v dopoledních hodinách obklíčily prostějovské letiště jednotky německého protiletadlového dělostřelectva, již následující den obsadily oddíly německého letectva některé budovy leteckého učiliště. Propuštění mužstva a celková likvidace vojenského leteckého učiliště v Prostějově trvaly do konce dubna 1939.²⁴

POZNÁMKY

1 Československá armáda v prvním desetiletí republiky, Praha 1928, s. 33-34.

Sander Rudolf, Organizační a dislokační vývoj československé armády v letech 1918 - 1939, Sborník archivních prací 1, Praha, roč. XXXV, Archivní správa ministerstva vnitra, Panorama 1985, s. 139.

- 2 Tamtéž.
Vojenské dějiny Československa (1918 -1939), III. díl, Praha, Naše vojsko 1987, s. 451.
- 3 Tamtéž, s. 311, 451 -453.
Sander Rudolf, c.d., s. 139 -140.
Armáda a národ, Praha, Národní rada československá 1938, s. 261-266.
Dvacet let československé armády v osvobozeném státě, Praha 1938, s. 101-103.
Průvodce po fondech Vojenského historického archivu (18. století - 1939), 3. díl, Praha, VHA 1985, s. 752-754. Důstojnické listy, 5. září 1924, č. 36, s. 7-8; 17. července 1925, č. 29, s. 4-5; 24. července 1930, č. 30, s. 2-3; 17. ledna 1935, č. 3, s. 5.
- 4 Květoň Vladimír, Výcvik leteckého personálu, In: Důstojnické listy, 5. ledna 1928, č. 1, s. 2-3.
Československá armáda ..., s. 79-80.
Armáda a národ ..., s. 269.
Důstojnické listy, 12. června 1925, č. 24, s. 6.
Letectví, 1924, č. 1, s. 16.
- 5 Sander Rudolf, c.d., s. 100, 119, 41.
- 6 Okresní archiv Prostějov (OAP); AMP II, inv. č. 2120, agenda k činnosti leteckého učiliště, č. kart. 417.
- 7 Ptáček Vojtěch, Letecká škola v Prostějově, Vlastivědný sborník pro mládež župy Olomoucké, září 1924, roč. III, č. 1, s. 41-43. Důstojnické listy, 18. září 1925, č. 38, s. 6.
- 8 OAP; AMP II, inv. č. 2120, agenda k činnosti leteckého učiliště, č. kart. 16. Opisy zápisů o schůzích obecního zastupitelstva od 26. VIII. 1921 do 14. XII. 1923, inv. č. 608, zápis z 26. června 1923, s. 359.
Protokol z 12. května 1923 sepsaný za přítomnosti zástupců MNO a prostějovské městské rady:
 1. Město se zavazuje provést veškeré stavby dle předložených plánů podle přání a pokynů čs. vojenského eráru.
 2. Město odstoupí ihned čs. vojenskému eráru do knihovního vlastnictví ony pozemky, které se již zavázalo k tomuto účelu poskytnouti a to úplně bezplatně a bez závad (2,5 ha), kdežto zbývající potřebné pozemky zavazuje se pro vojenskou správu opatřiti oproti úhradě skutečných nákladů s tím spojených.
 3. Město se zavazuje na své náklady opatřiti dle generálního projektu předloženého československým vojenským erárem detailní plány a rozpočty.
 4. Na základě těchto plánů vypíše MNO veřejnou soutěž a rozhodování o zadání staveb vyhrazuje si MNO. Město Prostějov má právo při rozhodování a zadání poradního hlasu a vyslati do příslušné komise jednoho svého zástupce a svého přednostu stavebního úřadu.
 5. Přednost místním živnostníkům v Prostějově.
 6. Stavební dozor provede vojenský erár dle svých vlastních předpisů a svými vlastními orgány. Dle požadavků dozoru bude město povinno právoplatně poukazovat výplaty, město si vyhrazuje, aby mohlo přednostou svého stavebního úřadu sledovat postup prací a přiměřenost splátek.

7. Město se zavazuje předávat stavby po etapách stanovených vojenskou správou ihned po provedení kolaudace.
 8. Obnos ke stavbě opatří město Prostějov a zavazuje se vyplácet splátky za provedení práce a materiál dle požadavků stavebního dozoru.
 9. Po provedení kolaudace a převzetí veškerých budov stanoví se přesný stavební náklad, který má být městu vojenskou správou nahrazen. Tento obnos zavazuje se MNO zaplatit v pěti ročních splátkách - první splátku zaplatí v druhém půlroce po kolaudaci s úroky z celého posud nezaplaceného obnosu a pak vždy další splátky za jeden rok nato rovněž s úroky splatnými z celého zbývajících do dne splacení těchto dalších splátek.
 10. Vojenský erár se zavazuje odevzdat městu záruční listiny na příslušné částky, kterými se zaváže peněžnímu ústavu, který poskytne úvěr, na zaplacení a úrokování příslušného úvěru.
 11. Nejvýše stanovený úrok je 6,5 %.
 12. Podrobnou smlouvu podle těchto punktací vyhrazuje si vojenské stavební ředitelství v Brně.
 13. Čs. vojenský erár vyhrazuje si právo kontroly, že splátky placené k úhradě tohoto úvěru budou městem vynaloženy k úhradě tohoto stavebního úvěru.
 14. Eventuelní poplatky z této smlouvy aneb vůbec z jakýchkoliv jednání spojených s financováním a prováděním této stavby nese vojenský erár.
- 9 OAP; AMP II, inv. č. 2120, agenda k činnosti leteckého učiliště, č. kart. 416.
- 10 Tamtéž, č. kart. 419.
- 11 Tamtéž, č. kart. 414. Opisy zápisů o schůzích obecního zastupitelstva od 26. VIII. 1921 do 14. XII. 1923, inv. č. 608, zápisy z 6. března 1923, s. 289-291; 10. dubna 1923, s. 316; 5. října 1923, s. 381. Zápisy o schůzích městského zastupitelstva v době od 1. ledna 1926 do 30. prosince 1927, inv. č. 610, zápis z 15. července 1927, s. 342.
- 12 OAP; AMP II, inv. č. 2120, agenda k činnosti leteckého učiliště, č. kart. 417. Zápisy ze zasedání městského zastupitelstva 1924 - 1925, inv. č. 609, zápisy z 1. února 1924, s. 28; 14. března 1924, s. 39; 24. dubna 1924, s. 75; 14. srpna 1924, s. 105-106. Zápisy o schůzích městského zastupitelstva v době od 1. ledna 1926 do 30. prosince 1927, inv. č. 610, zápis z 9. listopadu 1926, s. 219-220.
- 13 Ve studovaných pramenech prostějovské provenience se výstavba druhé etapy vojenského leteckého učiliště odráží daleko méně než stavba etapy první. Důvody tkví v již získaných nemalých zkušenostech města Prostějova a stavebních firem s rozsáhlou investiční stavební akcí. Tyto zkušenosti byly příčinou hladšího průběhu stavebních prací i jednání s vojenskou správou a jejím stavebním dozorem. Na přelomu dvacátých a třicátých let, kdy vojenské letecké učiliště již plně fungovalo, se pravděpodobně velení učiliště bránilo víceméně veřejnému ventilování problémů s výstavbou z důvodu utajení. Přesto byla korespondence mezi velením učiliště a městem pestrá a mnohdy až kuriozní. 1. října 1930 požádalo velitelství vojenského leteckého učiliště městskou radu v Prostějově, aby na svůj náklad vyhubila nebývale se rozmnožené myši na letišti. V odpovědi městské rady se píše: "... na pozemcích města Prostějova nerozmohly se myši takovou měrou a v nebezpečném rozsahu, že by bylo nutno vystaviti povinnost hubení myši na zemědělských pozemcích obce

prostějovské. Pakliže však vojenský erár jakožto uživatel pozemků letištních cítí se rozmnoživšími se škůdci na svém majetku (letounech) nějak ohrožen, jest podepsaná městská rada toho názoru, že by se měl postarati o nápravu sám”.

OAP; AMP II, inv. č. 2120, agenda k činnosti leteckého učiliště, č. kart. 416.

14 Srovnej s poznámkou č. 3, 3. bod tzv. punktací z 12. května 1923.

15 Hartman Antonín, Letiště v Prostějově, Letectví, 1926, č. 5, s. 124.

OAP; AMP II, inv. č. 2120, agenda k činnosti leteckého učiliště, č. kart. 415, 416, 417, 418. Zápisy o schůzích měst. zastupitelstva v době od 1. ledna 1926 do 30. prosince 1927, inv. č. 610, zápisy z 6. června 1926, s. 148; 2. listopadu 1926, s. 199; 12. března 1927, s. 294; 15. července 1927, s. 329; 4. listopadu 1927, s. 391-392; 30. prosince 1927, s. 438-439. Zápisy o schůzích městského zastupitelstva od 1. ledna 1928 do 31. prosince 1929, inv. č. 611, zápisy z 17. února 1928, s. 18; 5. října 1928, s. 172; 23. listopadu 1928, s. 249; 8. března 1929, s. 308-309; 14. června 1929, s. 352; 20. září 1929, s. 448. Zápisy měst. zastupitelstva 1934-35, inv. č. 614, zápis z 9. března 1934, s. 13.

Vojenský historický archiv (VHA); fond Vojenské letecké učiliště (VLU), denní rozkaz č. 99, Prostějov 30. dubna 1931, č. kart. 8.

16 VHA; fond VLU, příloha č. 44, "Kronika", nástin vývoje učiliště, č. kart. 14, nestránkováno.

16 VHA; fond VLU, příloha č. 44, "Kronika", nástin vývoje učiliště, č. kart. 14, nestránkováno.

17 VHA; fond VLU, kronika leteckého učiliště 1920-1930, č. kart. 13, s. 21, 26, 38, 40-48. Denní rozkaz č. 118, Cheb 22. května 1926, č. kart. 6.

18 VHA; fond VLU, příloha k den. rozkazu velit. učil. pro let. 1927 čís. 212 čl. 5 "Směrnice pro přesídlení velitelství učiliště pro letectvo do Prostějova a zřízení velit. det. učil. pro let. v Chebu, č. kart. 6.

Letectví, 1927, č. 9, s. 223; č. 10, s. 246.

19 VHA; fond VLU, příloha k dennímu rozkazu učiliště pro letectvo 1928 ze dne 4. září 1928, č. kart. 7. Kronika leteckého učiliště 1920-1930, č. kart. 13, s. 107-109. Denní rozkaz č. 30, Prostějov 5. února 1929, č. kart. 7. Letectví, 1928, č. 11, s. 378.

20 VHA; fond VLU, denní rozkaz č. 262, Prostějov 18. listopadu 1929, č. kart. 7. Příloha k dennímu rozkazu VLU č. 148, Prostějov 1. července 1930, č. kart. 8.

21 VHA; fond VLU, kronika V.L.U. za rok 1931-1937, č. kart. 13, s. 176-177.

22 Tamtéž, s. 79, 179, 264.

23 VHA; fond VLU, příloha č. 44, "Kronika II" nástin vývoje učiliště, č. kart. 19, nestránkováno. Kronika leteckého učiliště 1920 - 1930, č. kart. 13, s. 145. Kronika V.L.U. za rok 1931-1937, s. 104.

24 Tamtéž, s. 248-273.

ZUSAMMENFASSUNG

MILITÄRLEHRANSTALT FÜR FLIEGERKORPS IN PROSTĚJOV (PROSSNITZ) ZWISCHEN BEIDEN WELTKRIEGEN

Die Militärlehranstalten, die im Jahre 1922 entstanden sind, wurden zu Mittelpunkten für Errichtung der mittleren und niederen Stufen von Militärschulen und -kursen.

Die in den Jahren 1922-1931 aufgebaute Militärlehranstalt in Prostějov diente zur Ausbildung von Angehörigen der tschechoslowakischen militärischen Flieger-einheiten (Piloten, Beobachtern, Schützen und technischem Hilfspersonal). Sie begann ihre Tätigkeit am 23. September 1927, nach der Versetzung der Kommandatur der Fliegerlehranstalt von Cheb (Eger) nach Prostějov. Seit September 1928 stabilisierte sich die Struktur der Lehranstalt, die für die ganze Dauer unverändert blieb - Kommandatur, 1. Schulabteilung für Flieger (Kommandatur, elementare Pilotenschule und Fortbildungsschule, 2. Schulabteilung für Flieger (Kommandatur, Schulfliegerstaffel, Schule für Vorbereitung von Reserveoffizieren, fotografische Schulabteilung), Fliegernachwuchsabteilung und Park mit technischer Verwaltung. In Cheb ist die Jagdpilotschule geblieben.

Am 15. September 1939 wurden der Flugplatz und die Militärlehranstalt von den Truppen der deutschen Fliegerkorps und der Luftschutzartillerie besetzt. Die Liquidierung der Militärlehranstalt für Fliegerkops in Prostějov dauerte bis zu Ende April 1939.

ABBILDUNGEN

- 1 Militärlehranstalt für Fliegerkorps in Prostějov am Anfang der 30er Jahre.
- 2 Das Gebäude der Kommandatur der Militärlehranstalt in Prostějov.

Eduard Wondrák

SVATÍ, KTERÍ NEPŘIŠLI NA MORAVU

Kosmodamiánský kult v našich zemích

Mezi svěťci, k nimž se už od sklonku starověku věřící člověk obracel se svými modlitbami ve chvílích bolesti, úzkosti a neštěstí, se svými prosbami o pomoc a o přimluvu u Boží moci, zaujímají své zvláštní místo ti, kteří jsou svým životem, svou činností a svým osudem spjati s bojem o lidské zdraví a o záchranu života v těžké nemoci. Vedle lékaře sv. Lukáše¹ je to řada světců-léčitelů, ošetřovatelů a pomocníků, kteří často přímo napodobovali Krista-lékaře a jeho příklad při zázračném uzdravení nemocných, někdy i oživení již zemřelých. Patří sem pomocníci ve všech chvílích osudné tísně, např. sv. Albacyus, Alexander, Caesarius, Liberator atd.², nebo zvláště při určitých chorobných stavech, např. sv. Apolonia při bolestech zubů, sv. Blažej při bolestech v krku, sv. Agáta při nemocech prsů, sv. Roch v době moru apod. Zvláštní místo však zaujímají v této souvislosti bratři - dvojčata, - svatí Kosmas a Damián, kteří podle životopisů svatých nejen po celý život až po svou mučednickou smrt pomáhali a léčili, ale stali se i předobrazy, patrony lékařů a lékárníků ve středověké křesťanské společnosti, v legendách a v hagiografii představují vlastně vždy zdravotnické pracovníky a zachránce nemocných.

Životopisy svatých dosti podrobně líčí jejich původ a osud i když nechybějí někdy zmínky, že jde o analogii, nahrazující pohanské bratry Kastora a Polluxe apod. Dvojčata Kosmas a Damián se narodili v Aegei v maloasijské Cilicii ve 3. století n.l. a byli, stejně jako jejich tři bratři Antimus, Leontius a Euprepis, vychováni zbožnou matkou Theodorou, dle jiných pramenů pocházeli z arabské rodiny a teprve později je starý kněz, kterého léčili, pokřtil a převedl na křesťanskou víru. Naučili se léčitelství - snad pod vlivem arabské medicíny - a pomáhali všem nemocným, kteří trpěli, tak, jak to vyžaduje Písmo - zdarma³. Jsou proto nazýváni arargyri - neúplatní. Jen jednou mezi nimi došlo k roztržce, protože Damián přijmul od uzdravené ženy jako dar tři vajíčka a Kosmas s ním údajně proto nechtěl být ani pohřben. Bůh však vše dávno odpustil. Stejně jako lidi, léčili i zvířata a po jejich smrti to dosvědčuje podle legendy promluvíví velbloud. Vedle mnoho podivuhodných až zázračných uzdravení je nejvíce rozšířeno líčení jejich zásahu u servita v římském kostele, jemuž odňali nemocnou nohu a úspěšně ji nahradili transplantací nohy nedávno zemřelého černocho. Stali se tím nejen patrony chirurgie a předchůdci transplantací, ale i boje proti rasovým predsudkům.⁴ I jiné zázraky jsou barvitě líčeny, jako např. záchrana opuštěné ženy před zabitím ďáblem a zázračné vydání polknutého hada, které dokonce připomíná analogie z lékařských spisů, např. z Corpus Hippocraticum.

Při pronásledování křesťanů za císaře Diokleciána a Maximiána ve 3. století byli i Kosmas a Damián stíháni a prefektem Cilicie Lysiasem vyzváni, aby prokázali úctu a obětovali pohanským bohům. Když to odmítli, byli mučeni - vhozeni do moře, pak do

ohně, vláčení oslem, ukřižování, střílelo se na ně šípy - ale nic jim neublížilo, vše přestáli bez poranění, až nakonec byli spolu se svými bratry st'ati, což byla i nejvyšší, nejčestnější mučednická smrt. Ještě po jejich smrti se děly jejich prostřednictvím zázraky po modlitbách u jejich ostatků, uložených v Cyru (dnes Cheik el Koros v Syrii). Zde vznikl v 5. století kostel a jejich kult se rychle šířil po blízkém východě, v Cařihradě jim bylo zasvěceno pět kostelů, v Soluni je připomínána v kostele sv. Jiří mozaika snad už ze 4. století, na římském fóru jim zasvětil papež Řehoř Veliký roku 590 za morové epidemie chrám dodnes stojící, ale papež Felix IV. už před rokem 530 údajně uložil část jejich ostatků v kostele S. Maria Maggiore. Na jejich přimluvu se uzdravili, jak ličí rozsáhlé písemnictví, nemocní s chorobami srdce, očí, stěv, revmatismem, se zlomeninami kostí a vymknutími kloubů, dětské nemoci, uštknutí hadem, v Angeles sur Mer na jejich přimluvu ustal mor. Jejich uctívání se šířilo po celé Evropě, nesčetné kostely byly a dosud jsou jim zasvěceny, na četných poutních místech jsou uctívání, mnohá místa tvrdí, že vlastní jejich relikvie - v Palermu i jinde v jižní Itálii jsou konány masové poutě, na ostrůvku v řece Loíře u Tours stojí jejich poutní chrám, jsou patrony města Essenu od 9. století, Brém od 10. století, od 16. století jsou uctívání v Brasilii, na Haiti i jinde v zámoří.^{5,6}

Nevíme, proč jsou uváděni jako patroni rybářů, ale jsou především patrony lékařů a lékárníků, kteří až do doby Fridricha II. Hohenštaufského představovali vlastně jedno povolání a jsou považováni za objevitele některých léků (*Antidota Cosmaniana*, *Electuarium Damiani* aj.), jsou opětovně znázorňováni významnými umělci (Fra Angelico, Van der Weyden, Vasari, Boticelli atd.), zvláště jsou uctívání ve východní církvi nesčetnými ikonami např. na hoře Athos, na Rusi a Ukrajině. Stali se oficiálními patrony chirurgických, tj. lazebnických cechů v mnoha evropských zemích, patrony lékařských škol (např. *Colege de S. Come* v Paříži od roku 1311) i lékařských fakult včetně lékařské fakulty pražské, která dala postavit roku 1709 jejich sousoší od sochaře J. Mayera na Karlově mostě. Četní pražští studenti a mistři (např. J. A. Scrinici, A. Schamsky^{7,8}) věnovali životu těchto světců své dizertační práce, své promoční a slavnostní projevy, vyzdvihující skutečnost, že Kosmas a Damián nebyli jen světci, ale i vědci a jako mučedníci stojí na úrovni králů.

Obrazy a sochy symbolizují u jejich postav jejich povolání i osud charakteristickými atributy - nádobou na moč, nádobou na mast, knihou, palmovou ratolestí mučedníků, někdy mečem, jímž byli st'ati... Jejich vyobrazení jsou pak i na pečetích lékařských fakult a na znacích a praporech chirurgických gremií. Četné lékárny uchovávají jejich portréty.

Skoro nepřehledné je už písemnictví o těchto svatých, uctívaných podle různých kalendářů různě, většinou však 27. září, nesčetná jsou dodnes zasvěcení církevních staveb v mnohých evropských zemích - v Itálii, Řecku, Francii, Německu, Belgii, Holandsku, Švýcarsku, Rakousku, Polsku, Maďarsku, Rumunsku... Jen soupis těchto lokalit a jejich charakteristika zaujímá celé svazky. Proto snad stojí za připomínku a úvahu i jejich kult v našich zemích.

U Václava Hájka z Libočan čteme, že roku 928 prý se vrátilo poselství knížete Václava od papeže Jana X. z Říma a vyprávělo o velké úctě, prokazované Kosmovi a Damiánovi v tomto městě. Pak čteme, že kníže Václav přibyl dne 27. září do Staré Boleslavi a následujícího rána byl zavražděn u dveří kostela, pod nímž je dodnes krypta

sv. Kosmy a Damiána (podle Kristiána z roku 930) a opodál v poutním mariánském kostele jsou obdivovány sochy těchto světců. Pod chrámem sv. Víta v Praze jsou zbytky baziliky sv. Kosmy a Damiána asi z roku 1073, v sázavském klášteře jsou zbytky krypty tohoto zasvěcení z roku 1097 (snad 1094).

Roku 1221 odeslal papež Honorius III. ostatky sv. Kosmy a Damiána do Oseku u Mostu k slavnostní konsekraci. U emauzského kláštera stojí kostel sv. Kosmy a Damiána, připomínaný už v roce 1178 jako farní kostel pro Podskalí. Uvnitř je obraz obou světců po boku sv. Václava. Kostel je však stále uzavřen, je označený jako kulturní památka, má rozbitá okna... V Nuslích jsou v kapli sv. Pankráce, která stojí na místě románské rotundy, vyobrazení sv. Kosmy a Damiána. Na Mariánském náměstí v Praze I., za nynějším Clam-Gallasovým palácem, bývala při kostele P. Marie na Louži kaple sv. Kosmy a Damiána. Zde byl náhrobek roku 1426 zemřelého M. Albíka z Uničova, lékaře a arcibiskupa pražského, který založil roku 1412 kapli sv. Kosmy a Damiána v Sedlci na Třeboňsku. Kostel sv. Alžběty na Svatém Polí u Příbrami i tamní zvon byl zasvěcen ještě v 16. století sv. Kosmovi a Damiánovi⁹.

Ve vesničce Kosmo v jižních Čechách, nedaleko Prachatic, jsou v malém kostelíku fresky a sochy sv. Kosmy a Damiána. A pak nacházíme jejich obrazy a sochy ve vyšehradském kostele sv. Petra a Pavla, v kostele sv. Tomáše na Malé Straně, v nikách kostela sv. Mikuláše na Staroměstském náměstí jsou jejich polopostavy od M. Brauna a v Týnském chrámu na postranním oltáři svaté rodiny od Karla Škréty jejich portréty¹⁰, jejich obrazy jsou v lékárnách Pod Petřínem, v Nerudově ulici, v Kuksu, v Klatovech, v kostele sv. Klimenta na Levém Hradci, v Karolínu, jehož kaple byla také původně zasvěcena sv. Kosmovi a Damiánovi, na pečetích lékařské fakulty Karlovy univerzity¹¹, v Malostranském graduálu z roku 1572¹², ve starých rukopisech¹³, na řadě obrazů a předmětů (např. pektorálu) v Národním muzeu v Praze, v kostelích v Broumově, ve Dvoře Králové, oba světci stojí v řadách soch před kostelem sv. Václava u Veliši nedaleko Jičína a v kostele sv. Václava v Sušici¹⁴. Národní galerie převzala z cisterciáckého kláštera ve Vyšším Brodě obraz P. Trogera "Sv. Kosmas a Damián léčí nemocné"¹⁵.

Stovky snad tisíce turistů míjejí na Karlově mostě denně poslední sousoší na pravé straně před malostranskými věžemi. Kosmas bývá v historii tohoto sousoší nazýván Hippokratem světců, Damián Galenem nebe a Kristus - uprostřed - lékařem světa. Zlacené polychromované modely obou světců z tohoto sousoší jsou dnes v Muzeu hl.m. Prahy. Roku 1654 byli zařazeni sv. Kosmas a Damián mezi české zemské patrony a roku 1678 za arcibiskupa Jana Bedřicha z Valdštejna pojati do formuláře kněžských hodin ke svatým českým ochráncům.

Český lékárnický věstník až do svého zániku roku 1941 nesl na obálce postavy sv. Kosmy a Damiána od K. Svolinského.

A Slovensko: Horní Uhry uchovávaly v Prešpurku po dlouhou dobu svatoštěpánskou královskou korunu, na níž jsou emailové ikony svatého Kosmy a Damiána, zřejmě byzantského původu, asi z roku 1074, tak jako byli tito svatí zobrazení na korunovačním plášti uherských králů z roku 1031. V Košicích ve svatoalžbětském chrámu byl vedle obrazu těchto světců z roku 1470 uctíván i votivní obraz lékárníka D. Czotimanna a jeho ženy s vyobrazením Kosmy a Damiána od J. Babocsaie z roku 1516¹⁶. Sedm dřevěných kostelů východního ritu na severním Slovensku (např. ve Vyšném Komáříku,

Lukově, Hutce atd.) bylo zasvěceno svatým Kosmovi a Damiánovi¹⁷. Sochy a obrazy těchto světců jsou uctívány v Bardějově na třech oltářích z 15.-16. století, v Levoči (1510), Mlýnici (1515), Ostrovanech (1470), Žiaru (1439), Šibě (1400), v klášteře v Hronském Beňadiku (1394), v nemocniční kapli v Šamoríně (1515) atd.¹⁸ Kosmas a Damián byli patrony trnavské univerzity a uctívání u tamních jezuitů v panegyriku od J. Echwegera z roku 1773, byli uctíváni bratislavskými chirurgy a v Dúbravce na západním okraji Bratislavy v poutním kostele sv. Kosmy a Damiána nad studánkou uctívané vody jsou znázorněni tiito svatí s turbany na hlavách.

Země moravskoslezská - arcidiecéze olomoucká a diecéze brněnská - má podrobně dokumentovaná patrocinia všech církevních objektů¹⁹ a tu nás překvapí skutečnost, - že na Moravě není jediný kostel, jediná kaple, jediný oltář, zasvěcený sv. Kosmovi a Damiánovi - přičemž někdy překvapí jména svatých, s nimiž se jen málokdy setkáváme²⁰. Ba, na celé Moravě není ani jediný zvon, zasvěcený těmto svatým²¹, dokonce žádný z velkomoravských kostelů, objevených archeology, nebyl těmto bratřím zasvěcen²².

Ani konzultování teologové nám nemohli zodpovědět otázku proč tomu tak je, resp. není²³. Nezbylo než opět a opět se ptát a hledat. Několik cest bylo marných, ale i omyly vedly k zajímavým poznatkům.

Překvapivá byla publikovaná skutečnost, že při nyní uzavřeném filiálním kostele sv. Anny vedle zámku v Holešově má být kaple sv. Kosmy a Damiána.²⁴ Kostel s kaplí z roku 1753 patřil od roku 1746 až do 1783 řádu Nejsvětější Trojice, tedy řádu trinitářů, který byl zaměřen na vykupování křesťanských zajatců a otroků z mohamedánského zajetí. Před trinitárii zde byl v letech 1615 až 1626 řád Tovaryšstva Ježíšova, kapli nechal postavit František Antonín hr. Rottal. Vedle řady obrazů sv. Anny a soch od O. Zoumara a od B. Fritze jsou tu i sochy zakladatelů trinitářského řádu Felixe z Valois a Jana z Mathy. Zarážející je však skutečnost, že kaple je u některých autorů nazývána kaplí sv. Flámia²⁶, jindy jen kaplí sv. Damiána bez uvedení jeho bratra²⁷, avšak skutečná autorita G. Wolny mluví jednoznačně o kapli sv. Famiána²⁸. Nezbylo, než vyhledat nesporně pravdivé prameny: Breve papeže Benedikta XIV. z 29. listopadu 1754, uložené olomouckou kurií s podpisem F. G. Gianniniho. A zde stojí "Capella S.Famiani Ecclesiae S. Annae adnexa"²⁹. Písmeno "F" je zde nesporné, stejně jako v dekretu řádu Trinitářů, vydaného v Římě 11. prosince 1750, kde je "F" dvakrát nesporné a pak v knize vizitací holešovských trinitářů³⁰ z 8. prosince 1761 a z 11. ledna 1763 stojí "errectio capellae S. Famiani et aliorum". I zde jde o "F", tedy o svatého Famiána, dnes málo známého trinitářského světce, narozeného kolem roku 1090 v Kolíně nad Rýnem, původním jménem Gerhard nebo Quardus, poustevník v S. Placido ve Španělsku, od roku 1142 v cisterciáckém řádu. Zemřel na zpáteční cestě z Palestiny 8. srpna 1150 v Galilese na Tiberu, svatořečen 1154...³¹. Podle papežského breve atd. jde nesporně o kapli sv. Famiána.

V kapli jsou však dvě sochy, téměř v životní velikosti, sochy dvou mužů v univerzitních talárech, údajně od sochaře Bohumíra Fritze nebo z jeho školy. Sochy do jisté míry připomínají svatého Kosmu a Damiána. Tvrdí se to³³, ale protože kostel určitou dobu patřil evangelické církvi, ozvala se i domněnka, že jde o sochy M. J. Husa a Jeronýma Pražského. Výrazy a gestikulace pro to nesvědčí, ale proti tvrzení, že jde o sv. Kosmu a Damiána je tu nezamítnutelný argument: sochy nemají žádné atributy, jak

je to v hagiografii běžné, nemají ani nádoby, ani knihy, ani palmové ratolesti, nic co by je charakterizovalo jako jmenované světce. Nelze je tedy jednoznačně jako takové přijmout.

Bylo nutno hledat dále. Na titulním listě "Knihy lékařské, jinak herbáře" od lékaře Jana Černého (1456-1530), pobývajícího dlouho v Prostějově, je často reprodukováno vyobrazení Kosmy a Damiána. Ale - kniha byla vydána Mikulášem Klaudyánem z Mladé Boleslavi a vytištěna v roce 1517 v Norimberku.³⁴

Svatí Kosmas a Damián byli patrony lékařů, chirurgů, lékárníků a i olomoucké gremium chirurgů mělo ve svém znaku tyto svaté ochránce, podobně jak tomu bylo u jiných chirurgických cechů. Obr. č. 1. Ale - znak jim byl udělen roku 1721 privilegiem císaře Karla VI. ve Vídni a tam byl i přiložený obraz zhotoven.³⁵

V přítmí severní strany presbytáře chrámu sv. Václava v Olomouci je v uzavřené skleněné skříni uchován nevelký relikviář z doby před rokem 1800, s dvěma kůstkami v malém, vypadávajícím pouzdře a s nápisy na dvou úzkých papírových prouzcích. První je špatně čitelný, asi "S. Cosinio", druhý zřetelnější "Damiano". Původ tohoto relikviáře nelze toho času přesně určit. Jen skutečnost, že je tu více než velká pravděpodobnost příslušnosti těchto málo povšimnutých ostatků.³⁶

Sotva povšimnutý je pod klenbou levé postranní lodi svatomořického chrámu v Olomouci nahoře na postranním oltáři P. M. Bolestné temný oválný obraz. Na něm dva svatí, zcela zřejmě Kosmas a Damián se sklánějí nad nemocným. Jde s velkou pravděpodobností o dílo z okruhu Jana Kryštofa Handkeho asi z druhé třetiny 18. století.³⁷

Nesporně původní, moravský, je však reliéf, který nechal v roce 1925 zhotovit PhMr. Karel Fuhrich u sochaře Julia Pelikána (1887-1969), údajně podle obrazu F. Lembacha a umístit nad vchodem do domu, v němž je na olomouckém Horním náměstí tzv. Krajinská lékárna. Obr. č. 2. Jen - s určitou kuriozní chybou. Svatí jsou označeni S. C. (Cosmas) a S. D. (Damián), ale jejich atributy jsou zaměněny. Kosmas, lékař, vyrábí mast a Damián, lékárník, drží nádobu s močí! Přesto však jde o původní, velmi krásné, i když pozdní, moderní a nesporně úctyhodné vyobrazení těchto světců na Moravě.

Snad jediné. Snad. Nebo snad by ještě někdy někdo někde v naší zemi na nějaké památce či kdekoliv tyto dva patrony a ochránce našel?

POZNÁMKY A PRAMENY

1 Sv. Pavel, Koloss. 4,14

2 Kirchbaum E., Lexikon d. christlichen Ikonographie, Rom, 1974

3 "Nemocné uzdravujte, mrtvé křistě, malomocné očist'ujte, zlé duchy vymítejte - zadarmo jste obdrželi, zadarmo dejte". Mat. 10,8

4 Nechybějí ani připomínky, že jde o prorockou symboliku, neboť první transplantace srdce prof. Barnardem byla provedena přenosem srdce z černochoha na bělocha.

5 Wittmann A., Kosmas und Damian, I. Schmidt, Berlin 1967.

6 Skrobucha H., Kosmas und Damian, Bongers, Recklinghausen, 1965.

7 Beránek J., Řeč J.A. Scrinioho o Kosmovi a Damiánovi ve světle české barokní hagiografie, Zprávy archivu UK, 1982: 80-87.

8 Wondrák E., Lékař Alexandr A.J. Schamsky (1680-1715), oběť posledního moru v

- našich zemích, Okresní archiv Olomouc, 1984: 116-124.
- 9 Dr. Z. Boháč CSc., osobní sdělení.
 - 10 K. Adamová, osobní sdělení.
 - 11 Med M., Podoby znaků lékařské fakulty Univerzity Karlovy, Univ. Carolinae 1976, XVI, fasc.2:7-39.
 - 12 Univ. knihovna Praha, sign. XVII A 3
 - 13 Akvarel z konce 15. století, Univerzitní knihovna Praha MS VI A 17.
 - 14 Adamová K., Patroni lékařů Kosmas a Damián v českém výtvarném umění., Čas. lék. čes. 129, 1990, 43: 1369 - 1371.
 - 15 Olej na plátně 50,5x34 cm. inv. č. 07489.
 - 16 Vida M. Ursprung und Deutung der Verehrung der heiligen Kosmas und Damian in Ungarn. (11.-14. Jahrhundert) Orvostörténeti Közlemények 89-91, 1980: 45-95.
 - 17 Kováčovičová-Puškářová B., Puškár J., Drevené kostoly východného ritu na Slovensku, Prešov 1971.
 - 18 Bálint S., Kozma és Damján tisztelete a régi Magyarországon, Orvostörténeti Közlemények 64-65, 1972: 141-145.
 - 19 Wolny G., Kirchliche Topographie Mährens, Brno 1895 a Alma dioecesis olomuc. seu consignatio omnium decanatum 1771-2, St. archiv. Olom-ACO, kn.č.24.
 - 20 Sv. Praxedis nedaleko Tršic, sv. Pantaleon v Pustiměři.
 - 21 Dr. L. Mlčák, osobní sdělení. Zvon zasvěcený sv. Kosmovi a Damiánovi z roku 1625 je např. v dómě v Erfurtu.
 - 22 Akademik J. Poulík, osobní sdělení.
 - 23 ThDr. B. Zlámal, osobní sdělení.
 - 24 Svátek J., Neznámé prameny ke stavebním a uměleckým dějinám Holešova, Zprávy muzea jihozápadní Moravy 1963, 3-4:87-92.
 - 25 Svátek J., Organizace řeholních institucí v českých zemích a péče o jejich archivy, Praha 1966.
 - 26 Kvasnička P., Holešovský okres, Vlastivěda moravská, Brno 1929.
 - 27 Zapletal F., Ze staré kulturní Hané, ČVMSO 41-42, 1926: 153-233.
 - 28 Wolny G., l.c.sub 18 a Die Markgrafschaft Mähren, IV:205.
 - 29 St. oblastní archiv Brno, sig. B3/4,č. 977:363.
 - 30 St. oblastní archiv Brno sig. B 318/366.
 - 31 St. oblastní archiv Brno sig. B 5,1004:377.
 - 32 Podlaha A., Český slovník bohovědný IV:27.
Buchberger M., Lexikon f. Theologie und Kirche III: 946.
 - 33 F. Zapletal, loc. cit. sub 26.
 - 34 Vinař J., Obrazy z minulosti českého lékařství, SZN Praha 1959.
 - 35 Wondrák E., Sajner J., Z historie moravských chirurgů, ranhojičů a lazebníků, Vlastivědný věstník moravský 41, 1989: 342-351.
 - 36 Za možnost prohlédnutí tohoto relikviáře srdečně děkuji p. ThDr. L. Dýmalovi a panu R. Seifertovi z metropolitního chrámu sv. Václava v Olomouci.
 - 37 Matzke J., Die St. Mauritiz-Kirche in Olmütz, Diwisch v., Steinheim am Main, 1964. Děkuji pí Dr. Bláhové za odkaz na str. 38. Dle osobního sdělení p. Dr. L. Mlčáka nebylo přesné určení, že jde o dílo Handkeho zatím ještě provedeno.

ZUSAMMENFASSUNG

DIE HEILIGEN DIE NICHT NACH MÄHREN KAMEN

Unter den in der christlichen Religion verehrten Heiligen, bei denen der Gläubige Hilfe in schwerem Leid und bei Krankheiten sucht, gehören die Heiligen Kosmas und Damian zu den bekanntesten. Ihr Leben und ihr Märtyrertod ist oft beschrieben worden, zahlreiche wundersame Heilungen werden ihnen zugeschrieben, vor allem die erfolgreiche Transplantation der unteren Extremität von einem verstorbenen Neger an die Stelle des amputierten kranken Beines eines Priesters. Ihr Kult, der aus Kleinasien kommt, ist in ganz Europa und auch in Übersee verbreitet. Unzählige Kirchen, Gemälde, Statuen, Wappen usw. dienen zu ihrer Verehrung. Auch in Böhmen und in der Slowakei werden diese beiden Heiligen an zahlreichen Orten verehrt. In den zwei mährischen Diözesen gibt es jedoch keine einzige Kirche, keine Kapelle, keinen Altar, ja auch keine Glocke, die diesen Heiligen geweiht wäre. Auch namhafte Theologen konnten uns diese Tatsache nicht erklären. Ausser einem kleinen Reliquiar unbekannter Herkunft ist es nur das Relief am Haus der sogenannten Landschafts-apotheke in Olmütz das im ganze Lande allein auf diese Arzt - und Apothekerheiligen hinweist.

Znak olomouckých chirurgů z roku 1721.

Wappen der olmützer Chirurgen aus dem Jahre 1721.

Reliéf nad vchodem do domu tzv. Krajinské lékárny v Olomouci.

Relief über dem Eingang in das Haus der sg. Landschafts-apotheke in Olmütz.

Olomouc, kostel Neposkvrněného početí P. Marie při klášteře františkánů-bernardinů (po roce 1785 dominikánů). Při kostele tzv. Růžencová kaple, dříve kaple sv. Antonína Paduánského. Foto Okresní archiv v Olomouci.

Die Kirche Unbefleckter Empfängnis der Jungfrau Maria in Olmütz mit der Rosenkranzkapelle, ursprünglich hl. Anton von Padua-Kapelle.

Josef Prucek

K RENOVACI BAROKNÍ, TZV. RŮŽENCOVÉ KAPLE V KOSTELE NEPOSKVRNĚNÉHO POČETÍ P. MARIE V OLOMOUCI

Hovořit o baroku v souvislosti s kostelem Neposkvrněného početí P. Marie ve Slovenské ulici v Olomouci je v jistém slova smyslu anachronismem. Tato prostá mendikantská architektura se po nedávných restaurátorských zásazích přiřadila k významným památkám moravské pozdní gotiky a počínající renesance. Odkryté fragmenty nástěnných maleb v presbytáři a lodi obrátily na sebe pozornost nejen historiků umění, nýbrž i širší veřejnosti. Ukázalo se totiž mimo jiné, že rozměrná malba, přesněji lineárně zvýrazněná kresba na severní stěně kněžiště, má vedle uměleckého také pozoruhodný společenský význam: na ploše více než čtyřiceti čtverečných metrů v jednoduchém, umělecky působivém provedení představuje evropskou událost - vítězství nad Turky u Bělehradu v roce 1456, událost, která v době vzniku malby, v době zápasu o moc mezi Jiřím z Poděbrad a Matyášem Korvínem měla v Olomouci velmi aktuální společenský podtext.

Třebaže předmětem tohoto pojednání je pouhá část celku - kaple byla ke kostelu přistavěna až v 17. století, sluší se předeslat několik slov o vývoji celého komplexu, o dějinách kostela i přilehlého kláštera františkánů observance sv. Bernardina Sienského, zvaných zde bernardiny. Základní kámen ke stavbě kostela položil 13. května 1453 opat toho času pobořeného kláštera Hradiska Mikuláš Rys v místech, kde před dvěma roky, v srpnu 1451, úspěšně kázal protireformační misionář, pozdější řádový světec Jan Kapistrán. K rozsáhlé misijní činnosti v zemích zasažených herezí ho zmocnil papež Mikuláš V.; k založení kláštera bernardinů v Olomouci pak došlo z Kapistránova popudu za vydatného přispění olomouckých konvertitů, kteří klášter i v následujících letech všestranně podporovali a obdařovali dary a nadacemi.

Datum vysvěcení kostela stanovil konvent - patrně po dohodě s městskou reprezentací - na 28. srpen 1468. Byl to časový mezník, který shodou okolností znamenal současně zahrnutí větší části Moravy do mocenské sféry Matyáše Korvína. Tento termín tedy vyhovoval nejen se zřetelem na předpokládaný příjezd papežského legáta, ferrarského biskupa Laurentia i vratislavského biskupa Rudolfa, kteří prezentovali zájmy římské církve, nýbrž zároveň s ohledem na případnou účast samotného Matyáše, který se pak vysvěcení zúčastnil jako garant těchže zájmů. Sporná korunovace Matyášova za českého krále v olomouckém dómu o rok později byla zde, jak známo, oslavována s velikou pompou. Za těchto okolností plnil klášter bernardinů významnou úlohu. Zmíněnou malbu lze chápat jako poctu hlavním protagonistům vítězné bitvy u Bělehradu, Matyášovu otci Janu Korvínu Hunyadymu a Janu Kapistránovi, který toho

času dlel v obleženém městě a svou přítomností přispěl údajně k vítězství. V den vysvěcení kostela nebyla sice ještě vytvořena (jak nasvědčuje restaurátorský průzkum), ale slavnost se jistě nesla v tomto duchu. Malba pak vznikla někdy kolem roku 1469 na paměť těchto událostí.

Dochovaný fragment potvrzuje, že provedení malby svěřili Olomoučané nějakému významnému umělci, jehož jméno neznáme. V následujících desetiletích, přibližně do roku 1500, vznikala další výzdoba presbytáře a lodi, jejíž dochované části vypovídají rovněž o pozoruhodné výtvarné úrovni. Ani v tomto případě není známo, zda ji vytvořili domácí či cizí umělci. Nynější úpravy interiéru její kvality ještě zvýrazňují, vnitřek kostela působí slohově autentickým dojmem. Neruší jej ani pozdější doplňky a úpravy - jsou nyní ostatně nemnohé: novogotický hlavní oltář z minulého století, barokní oltář sv. Anny umístěný stranou v severní lodi a obě barokní kaple, z nichž starší se nyní nazývá kaple P. Marie Pomocné a mladší P. Marie Růžencové.

Oltář sv. Anny byl zřízen roku 1682 z nadace olomoucké rodiny Flegelů. Jména umělců, kteří se podíleli na jeho výzdobě, výjimečně známe z písemných dokladů, klášterních análů (o nichž je zmínka níže); byli to vesměs domácí malíři, sochaři a řezbáři (Řehoř Müller, Jan Kreisel, Daniel Fiedler, Jan Hertzog). První z uvedených kaplí pochází taktéž ze 17. století, s její výstavbou bylo započato roku 1642 na základě nadace olomouckého purkmistra T. Schwonauera. Je to nevelká, samostatná stavba vybudovaná souběžně s kněžištěm po jeho jižním boku. Přístupná je z lodi nízkým portálem v čelní zdi. Původně byla zvana kaplí Božího hrobu, jejíž měla připomínat; nasvědčuje tomu ostatně její temný interiér - říkalo se jí také černá kaple. Nynější pojmenování souvisí s umístěním milostného obrazu Bohorodičky na jejím oltáři.

Druhá mariánská kaple, která je předmětem tohoto pojednání, stojí při jižní zdi kostela. Je to prostorná stavba, ale s lodí souvisí nevysokým vítězným obloukem; teprve za ním se rozkládá barokní interiér završený vysokou klenbou a lucernou. Při zřízení byla zasvěcena františkánskému světcí, kazateli a přímluvcí "v naléhavých potřebách" Antonínu Paduánskému, jehož úctu u nás františkáni šířili s velkým úspěchem. Nynější název se vžil po úpravách kaple pro mariánský kult v minulém století; závěrečným aktem úprav bylo pak umístění oltářního reliéfu, zhotoveného akad. sochařem V. Hořínkem.

Základní informace o kaplích, ale nejen o nich, nýbrž o celém komplexu, o dějinách kláštera a kostela lze získat z dochovaných písemností olomouckého konventu bernardinů. Jsou to letopisy pořizované téměř plynule od poloviny 17. století až do jeho zrušení v roce 1784 a následného osazení kláštera dominikány. Retrospektivní vylíčení dějin od počátku a chronologicky i věcně řazené záznamy vypovídají o významných událostech v životě konventu, o zabezpečování jeho potřeb, o sbírkách v přesně vymezených okresech (bernardiňi byli žebravým řádem), o darech a nadacích, o pohřbech řeholníků a laiků v kryptách pod kostelem a kaplemi apod. Pohřby si zde vymíňovali často zakladatelé zbožných nadací na zvelebení kostela; takto vznikly obě kaple s kryptami. V letopisech nacházíme rovněž zmínky i celé pasáže o významných událostech ve městě, o mimořádných úkazech, kometách, pohromách apod.

Zřízení kaple sv. Antonína Paduánského se v letopisech připomíná souběžně s událostí zcela jiného rázu. Téhož dne, kdy byl položen základní kámen, 21. března 1675,

zemřel shodou okolností zakladatel klášterních análů a autor do té doby vedených záznamů bernardin M. Meerstein, takže slavnostní zahájení novostavby ustoupilo poněkud do pozadí a záznam o něm je stručný. Další podrobnosti o stavbě se pak dovídáme příležitostně až z pozdějších zápisů, předně že náklady uhradili různí nejmenovaní dárci se záměrem zřídít pod kaplí kryptu. Dále že v kapli byly postaveny tři oltáře, čelní zasvěcený populárnímu sv. Antonínovi Paduánskému, po jeho levé straně, při západní stěně, učiteli církve sv. Bonaventurovi, který proslul jako jakýsi františkánský protějšek sv. Tomáše Akvinského, a po levé straně, při východní stěně kaple, čerstvě prohlášenému františkánskému světcí Petru z Alkantary. O jiné původní výzdobě se letopisy nezmiňují.

Ke dni 13. srpna 1700 se váže událost popsaná v análech dramaticky do všech podrobností. Příslušný záznam lze shrnout následovně: Při večerní modlitbě konané v chóru jako obvykle, v okamžiku, kdy se začala zpívat antifona *Salve Regina*, nastala naprostá tma, načež se zvedla vichřice či spíše větrná smršť (*inexplicabilis, inauditus et plane supernaturalis turbo et ventus*), která utrhla kus střechy (*unam partem tecti oder einen gemauerten Giebel*) a svrhla jej na kapli sv. Antonína Paduánského. Následky byly katastrofální; klenba se probořila, zřítíla a značně poškodila či pobořila i průčelní zeď včetně oltáře. Tři lidé, kteří se v kapli právě zdržovali, utrpěli smrtelná zranění.

O dalších osudech kaple sv. Antonína Paduánského, která po této události jevila údajně obraz zříceniny, se dovídáme jednak z letopisů, jednak z nápisu na pískovcové desce nacházející se ve zdi východní stěny, při bývalém oltáři sv. Petra z Alkantary. Lze zde číst následující pamětní záznam:

ZV
GROSSER GLORY
GOTTES
VNDDT ZV EHREN
S. ANTONY VON PADUA
HAT DISE A. MDCCI EINGEFALLEN GEWESTEN
CAPELLEN
AUSZER DER ZWEI SEITEN ALTARN
VON GRUNDT NEU AUFFBAUEN UNDDT
MIT STUKATUR AUSZIHREN LASSEN
CARL MATHIAS MICHAEL BRZEZOWSKI
DERZEIT KAYS. SALZ VERSIELBER ALHIR
SICH ANBEY IN ALLER ANDACHTIGEN
SELENHAYL. GEBET EMPFEHLEND
ANNO MDCCVIII.

Některé hlásky na okraji epitafu jsou nečitelné a byly ~~de~~ doplněny podle slovního významu. Překlad zní následovně: *„K větší slávě Boží a ke cti sv. Antonína z Padovy dal tuto roku 1701 zřícenou kapli kromě dvou postranních oltářů od základu znovu vybudovat a štukaturou vyzdobit Karel Matěj Michal Březovský, toho času zdejší správce solního regálu, který prosí zároveň o vzpomínku při modlitbách za spásu duše. Roku 1708.“* Název

úřadu, který zakladatel v Olomouci zastával, v latinské verzi uvedené v letopisech na jiném místě, zní "salis praefectus".

Pamětní nápis uvádí tedy letopočet zániku kaple a částečně i rozsah škody - bez podstatného poškození zůstaly pouze boční zdi a oltáře, které pak byly při přestavbě zachovány. Uvádí rovněž letopočet ukončení přestavby. V letopisech ale máme zaznamenány jiné časové údaje, které se od shora uvedených liší, a to jak v prvním, tak i v druhém případě: podle příslušných záznamů byla kaple zničena již v srpnu 1700, znovu vystavěna v září 1707 a slavnostně vysvěcena v říjnu 1709. Na základě těchto údajů lze tedy usuzovat, že stavba probíhající asi postupně, po částech, snad už od roku 1701, byla zhruba dokončena na podzim 1707 a vnitřní úpravy, štuky a malby provedeny v průběhu let 1708 a 1709. Epitaf byl vsazen do zdi s přibližnými nebo předpokládanými údaji.

Zajímavé je rovněž zjištění, že tak velkou škodu - zřícení klenby kaple a značné poškození či poboření průčelní zdi - přivodila kromě zjevných příčin i skrytá závada v původní stavbě, a to nedostatečně provedené základy (fundamenti debilitas). Při této příležitosti neopomenul náš analista zaznamenat "nadpřirozený" úkaz: ačkoliv byly pochopitelně i boční oltáře poškozeny, dva mariánské obrazy ve vitrinách, jeden přenesený sem ze Svatého Kopečka (ex Sacro monticulo B.M.V.) a druhý starobylý, malovaný na dřevěné desce, zůstaly neporušené.

Daleko významnější je však ta část záznamu, z níž se dovídáme, že při přestavbě byla kaple zvětšena, přesněji prohloubena, průčelní zeď byla totiž postavena na nových základech o tři vídeňské stopy, tedy přibližně o jeden metr, dále do ulice, k čemuž dal svolení městský úřad. A konečně zde získáváme i přesnější údaj o hmotném zajištění přestavby. Ze záznamu vyplývá, že K. M. Březovský byl sice hlavním mecenášem, nikoli však jediným. Jmenovitě je jako dárce uveden ještě opat kláštera Hradiska Norbert Želecký z Počenic. Klášter Hradisko se tedy objevuje ve spojitosti s olomouckými bernardiny opět v roli příznivce či patrona, jako již dříve častěji. Kořeny této netypické a v našich poměrech vzácné konfraternity dvou naprosto odlišných řádů - zámožných premonstrátů a žebravých bernardinů - lze sledovat až k samým počátkům kláštera. Je pravděpodobné, že šlo o gesto zjevné protireformační a posléze rekatolizační orientace některých hradiských opatů.

Prostředky na přestavbu kaple sice v letopisech vyčísleny nebyly, ale musely být značné, zahrnovaly totiž také náklady na vnitřní úpravu, a ta byla opravdu velkorysá. Předně byly obnoveny oltáře, z nichž průčelní, zasvěcený opět sv. Antonínovi Paduánskému, byl postaven znovu. Při výzdobě interiéru pak byly uplatněny jak malířské a štukatérské, tak i sochařské prvky. Jejich volba a ideová náplň se ukázala jako důmyslná, v celkovém účinku směřující k tomu, aby se divák stal bezděčným účastníkem apoteózy světce a zároveň aby akceptoval jakousi názornou lekci. Ústřední výjev v kopuli a obrazy světců a světic na stěnách nebyly rozmístěny nahodile, nýbrž v celkovém uspořádání tak, aby při sledování shora, od klenby prosvětlené vitrážemi v lucerně i kopuli, až k oltářním obrazům či sousoším ukazovaly vítězství spravedlivého a zároveň připomínaly vzory, prostředníky a pomocníky na cestě k němu. Celkem bylo do tohoto "cyklu" zařazeno více než třicet svatých, evangelisty a učitelí církve počínaje a populárními světci, patrony a anděly konče.

V samotném vrcholu lucerny byl umístěn symbol Ducha svatého - vznášející se holubice a v klenbě rozvinut ústřední výjev, který by se mohl nazvat Nanebevstoupení sv. Antonína a jeho slavné přijetí Kristem, Marií a vybranými světci (Františkem, Barborou, Kateřinou a nějakým neznámým světce držícím otevřenou knihu). Celou scénérii ožívají andělé a andělci, z nichž dva tvoří doprovod oslavence a drží lilie a mluvící pásku s nápisem: *Omnibus omnia factus (Stal se všem vším)*; jiní s hudebními nástroji, notovými svitky i bez nich doplňují tento slavnostní akt. Níže byly umístěny reliéfy zobrazující evangelisty (Matouše, Marka, Lukáše a Jana) a církevní učitele (Ambrože, Augustina, Jeronýma a Řehoře), nejnižší, po stranách oltářů, reliéfy zobrazující řádové světce (Bernardina, Kapistrána, Kajetána a neznámého biskupa). Nástěnné malby v rozích nad oltáři byly vyhrazeny populárním světcům (Václavu, Floriánovi, Jirfimu a Rochu) a konečně reliéfy ve vítězném oblouku mučedníkům (Štěpánovi a Vavřinci). Jako doplněk cyklu byly k průčelnímu oltáři umístěny sochy patronů zakladatele kaple (archanděla Michaela, Karla Boromejského a apoštola Matěje).

Jak již bylo řečeno, tvůrci tohoto barokního nebe - malíři, sochaři, případně řezbáři - zůstali v anonymitě, písemné doklady o nich mlčí. Zato jmenovitě jsou v záznamu o vysvěcení z 10. října 1709 uvedeni řádoví představitelé a celebranti, kvardián Norbert Faulhaber, vikář Vitalis Maffey a lektor Mansvet Jörschau; z dalších přítomných pak prominentní hosté, zakladatel kaple K.M. Březovský s manželkou a radní Augustin Hilbert s manželkou, který zastával funkci právního zástupce konventu.

V letopisech nacházíme ještě dvě zprávy týkající se kaple sv. Antonína Paduánského. První z nich se vztahuje k roku 1710; zaznamenává, že zde byla pořízena nová dlažba nákladem týchž dobrodinců, kteří se zasloužili o výstavbu. Druhá zpráva pochází z roku 1749, tedy z doby kdy od stavby uplynulo již čtyřicet let. Vypovídá, že v kapli byly provedeny běžné opravy, jako výměna oken či doplnění chybějících skel ve vitrážích, vysprávkování poškozeného mramorování a výzdoby, a že byla obnovena malba a ostatní plochy vybičeny. V příslušném zápisu se setkáváme s formulací, že kaple byla nově vymalována a vyzdobena (*sacellum noviter pictum et ornatum*), což by mohlo vést k domněnce, že šlo o úplně novou výzdobu interiéru. Proti tomu však svědčí okolnost, že o nějakých větších nákladech, které by si jistě tato nová výzdoba vyžádala, o nových mecenáších a dobrodincích, není v letopisech žádná zmínka. Provedené malířské, štukatéřské, příp. sochařské práce je tedy třeba chápat jako obnovení původní výzdoby.

Za dominikánské správy, po roce 1785, došlo zde k četným a pronikavým změnám. Týkaly se nejen kláštera a kostela, nýbrž i obou kaplí. Několikrát byla provedena výmalba, oltáře byly upraveny tak, aby sloužily novodobým pastoračním potřebám v duchu dominikánského řádu. Původní františkánský charakter interiéru postupně zanikal. Kaple sv. Antonína Paduánského, podobně jako kaple Božího hrobu, byla vyhrazena mariánskému kultu a podle toho také upravena, naposled - jak již bylo řečeno - umístěním reliéfu P. Marie posvátného růžence na čelním oltáři. Boční oltáře byly zasvěceny sv. Josefu a sv. Janu Nepomuckému. Z dřívější bohaté, slohově čisté a umělecky cenné výzdoby kaple zůstaly jen žalostné zbytky.

Poznatky uvedené v tomto pojednání se zakládají většinou na písemných dokladech, na letopisech kláštera olomouckých františkánů-bernardinů, o nichž jsem se již

zmínil. Jsou ostatně jediným zjištěným původním pramenem, jiné písemnosti se s největší pravděpodobností nedochovaly. Údaje o jejich nynějším uložení jsou obsaženy v připojeném výčtu archivních pramenů. V následujícím seznamu použité literatury jsou pak uvedeny dosavadní studie a příspěvky k předmětné tematice, a to jak v úzkém, tak i v širším slova smyslu.

Kaple sv. Antonína Paduánského v původním stavu byla nesporně hodnotnou součástí architektury kostela Neposkvrněného početí P. Marie. Renovace probíhající v současné době architektonický celek obohatí, aniž by byla narušena jeho slohová identita, daleko přesahující svým významem regionální rámec. Autoři výzdoby kaple, malíři, příp. sochaři, nemohou být sice z písemných dokladů zjištěni, přesto se lze, jak se domnívám, leccos o nich dozvědět z průzkumu maleb a plastik a ověřit domněnku, že je vytvořili přední olomoučtí umělci.

ARCHIVNÍ PRAMENY

Archivum conventus Olomucensis ad s. Bernardinum F. F. Min. Reform. provinciae Bohemiae. Rukopis ve Státním oblastním archivu Brno, fond Františkáni Dačice (sic), sg. E 21, kartón 9.

Protocollum archivi conventus Olomucensis ordinis Minorum S. P. Francisci reformatorum, in quo omnia ejusdem monumenta et documenta sub debitis titulis collocata et consignata sunt. Rukopis uložený tamtéž, kartón 10.

LITERATURA

Wrbczansky Severín, Nucleus Minoriticus seu vera et sincera relatio originis, progressus provinciae Bohemiae, conventuum et residentiarum, fratrum et sororum sanctionum ordinis Minor S.P. Francisci strict.observ. reform. (...) Praha 1746.

Schünke Robert, Kapellen in Alt-Olmütz. Olomouc 1906.

Bolek František, Katolické kostely a kaple v Olomouci. Olomouc 1936.

Divina Theodor, Dějiny kláštera františkánů u sv. Bernardina v Olomouci a kostela Neposkvrněného početí P. Marie do roku 1784. Strojopis ve Stát. vědecké knihovně v Olomouci z roku 1958.

Togner Milan - Sysel František, Restaurátorský a uměleckohistorický průzkum interiérových stěn kostela Neposkvrněného početí P. Marie v Olomouci. In: Okresní archiv v Olomouci, výroční zpráva za rok 1983, s. 78-94.

Mlčák Leoš, Krypta pod kaplí sv. Antonína Paduánského u olomouckého kostela Neposkvrněného početí P. Marie. In: Vlastivědný věstník moravský, roč. 36/1984, s. 344-346.

ZUSAMMENFASSUNG

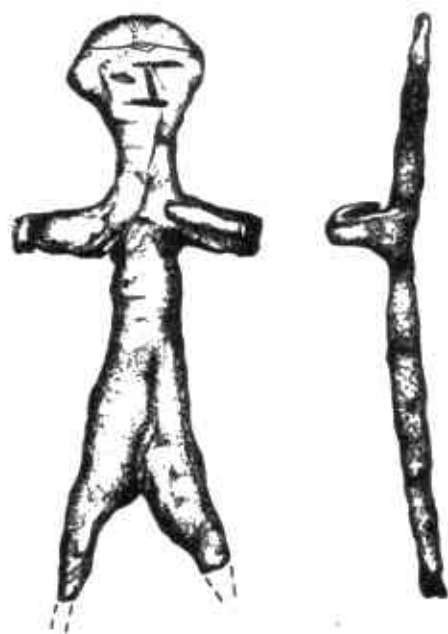
ZUR RENOVIERUNG DER BAROCKKAPELLE BEI DER KIRCHE UNBEFLECKTER EMPFÄNGNIS DER JUNGFAU MARIA IN OLOMOUC

Die Barockkapelle bei der Kirche Unbefleckter Empfängnis der Jungfrau Maria in Olomouc war ursprünglich dem hl. Anton von Padua eingeweiht worden; dieses Patrocinium stimmte der Missionsaktivität der Franziskaner-Bernardiner, die in Olomouc vom J. 1453 wirksam waren, offenbar ein. Die Kirche wurde in J. 1453-1460 als ein einfacher Spätgotikbau gebaut, die innere Verzierung verhältnismäßig kostspielig aus Gönnerspenden ausgeführt, (zwar im merkwürdigen, teilweise auch außerordentlichen Kunstwert, vornehmlich die geräumige, linear hervorgehobene Zeichnung in Presbyterium, die den Sieg über den Türken bei Belgrad im J. 1456 verbildet). Die Kapelle mit Gruft wurde im J. 1675 der Südseite des Kirchenschiffes angebaut. Im J. 1700, während eines starken Gewittersturmes, da ein gemauerter Giebel auf ihre Kuppel gestürzt ist, wurde sie sehr beschädigt, in J. 1707-1709 abermals ausgebaut (gleichzeitig auch vergrößert) und aus Spenden des Olmützer Bürgers Karl Mathias Březovský (Brezowski), teilweise auch des Abtes von Kloster Hradisch Norbert Želecký von Počernice, verziert. Programm der Verzierung wurde sinnreich festgestellt, so daß es auf einen Zuschauer im Geist der Barock- und Franziskaner Frömmigkeit stark wirkte. Nach dem J. 1785, d. h. nach Auflösung des Bernardiner Konvents und Übergabe des Klosters in die Sorge der Dominikaner, wurde das Innere der Kirche und der Kapelle im Geist der Ordenstradition verändert. Nach kunsthistorischer Untersuchung während des J. 1983 wurde das Interieur der Kirche renoviert und so eingerichtet, daß die kunstwertvollste Elemente der Verzierung schicklich hervortreten. Barockelemente sind unzählreich und den erneuerten Charakter des Interieurs stören nicht: außer der Barockkapelle, die mit dem Kirchschiff durch einen unhöhen Siegesbogen (ebenso andere Kapelle neben dem Presbyterium durch einen niedrigen Portal) verbunden ist, handelt sich nur um einen Barockaltar an der Nordseite des Schiffes. In Gegenwart verläuft in der Kapelle Renovierung der Wandgemälde, die sonst durch unbekannten, aber vorderen Olmützer Künstler geschaffen ist. Renovierte Verzierung der Barockkapelle möchte die Gesamtverzierung der Kirche bereichern.

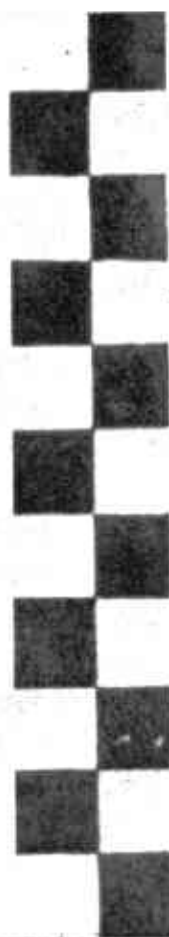

Olomouc. Votivní lidská figurka. Kresba
L. Marková.

Olmütz, Denis-Straße Nr. 43. Votives
Figürchen. Zeichnung L. Marková.

0 5 cm

Olomouc. Votivní lidská figurka. Foto
G. Hekelová.

Olmütz, Denis-Straße Nr. 43. Votives
Figürchen. Foto G. Hekelová.

Pavel Michna

POZDNĚSTŘEDOVĚKÁ OBĚTINA Z OLOMOUCE

K sedmdesátým narozeninám Václava F. X. Buriana, spoluzakladatele historické archeologie na Moravě

Snaha člověka zabezpečit si pro svou osobu a své konání přízeň nadpřirozených sil je stará jak lidstvo samo. Přinejmenším od starověku jsme svědky těch nejpodivnějších způsobů jak si zajistit podporu božstev, případně jak jim poděkovat za úspěch nebo šťastné vyvážnutí z nebezpečností. Patří mezi ně kupříkladu obětování záslibního, čili votivního předmětu, jímž byly u antických trosečníků šaty a obraz katastrofy jež je na moři potkala, ale také sochy, pamětní desky, oltáře nebo dokonce celé chrámy. Tuto tradici převzalo i křesťanství, byť se zde prosba a poděkování většinou dějí formou nemateriální - modlitbou.

Zvláštní skupinu votivních předmětů představují trojrozměrné miniatury, ztělesňující konkrétní cíl prosby nebo díku. Jsou to postavičky lidí - mužů, žen i dětí, někdy realisticky vypracované, povětšinou však silně stylizované, ale také pouhé části lidského těla, figurky domácích zvířat, zemědělské a řemeslnické nářadí, dokonce i modely domů a občas i značně překvapující předměty.

Pokud jde o lidské postavičky, ty jsou znázorňovány jen ojediněle s rozpaženými rukama, nejčastěji však k modlitbě sepnutými, případně ve schematizovaném adoračním gestu. Vyskytují se i klečící. Často chtěl prosebník svoje trápení vystihnout přesněji, a proto zjišťujeme obětiny v podobě lidských končetin (nohy, ruce, chodidla, dlaně), někdy na pohyblivých kloubech, očí a hlav. Zvláštností je figurka nemluvněte v peřince.

Při obětování votivních předmětů byla značná důležitost přikládána i domácím zvířatům. Vždyť šlo mnohdy o živitele, jejichž uhynutí ohrozilo rodinu více než smrt dítěte. Se stejnou péčí byly proto zhotovovány figurky prasat, koní i hovězího dobytka. Pozoruhodné je, že se nesetkáváme s drobným zvířectvem, jako je například drůbež. Zdar sklizně měly zaručit oběti srpů, úspěšné využití koňské síly pak podkovy, udidla, ostruhy a třmeny. Kuriosní přání se mělo splnit věnováním hracích kostek - jako vše ostatní i těchto ze železa.

Až na výjimky klenotnických prací ze stříbra¹ (Vranov u Brna) jde vždy o prutové či pásové železo, primitivně zpracované kovářím, sekáním dlátem, ojediněle navařováním, čepováním a pilováním. Vzdor silné stylizaci můžeme obvykle rozeznat oči, nos, ústa, genitálie, prsty a někdy i žebra. Velikost se pohybuje mezi 10 až 25 cm maximálního rozměru.

Na kterého svatého apelovaly tyto votivní figurky? Nejčastější spojitost je s osobou sv. Linharta (Leonharda)², francouzského opata a misionáře v Akvitánii (+559). Platí za patrona vězňů a zajatců (symbolika řetězů a pout), rolníků (symbolika volů a koní), ale ochraňoval i před mnoha nemocemi a obracely se k němu o pomoc těhotné ženy. Po několika století je "svatým dobytka a stáji", čímž se stal jedním z nejuctívanějších

světců středověkého i pozdějšího venkova. Zdá se však, že jeho patrocinium souvisí s německou jazykovou oblastí a v český mluvnický prostředí je výjimkou.

Linhartské kostely se už ve středověku proslavily velkými poutěmi. Připomeňme hlavně Ganacker, Aigen a Inchenhofen v Bavorsku, Feuchtwangen ve středních Francích, v Čechách Dolní Vltavici a poprvé na Moravě Mušov (okr. Břeclav). Z Ganackeru se ještě roku 1904 uvádí na tisíc železných figurek koníků, krav a prasat, navršených na kostelním oltáři. V Dolní Vltavici se obětování železných zvířátek provádělo až do roku 1875, kdy farář tento zvyk zakázal³. Po zániku této kultovní praxe bývaly figurky jako nepotřebné odloženy a jen ojediněle se dochovaly jejich ukázky v zákoutích far a kostelů. Odtud se pak náhodně dostaly do muzea jako národopisný materiál, jehož skutečný účel z paměti vymizel.

Pramenem někdy až překvapujícího počtu votivních předmětů bývají výkopové práce při opravách kostelů a občas i archeologické výzkumy. V už zmíněném Ganackeru⁴ bylo při výkopu kanálu pro topení kostela roku 1963 objeveno celkem 188 kusů, z toho 35 lidských figurek, 19 zvířecích, 17 podkov, 29 lidských končetin, 10 srpů, 6 párů očí atd., vše vykované ze železa, v "ovčácké kapli" v místě Rasch u Norimberka⁵ v roce 1988 při zesilování základů zase několik tuctů takových předmětů. Tentokrát se je podařilo datovat, poněvadž ležely v zásypu, v němž byly i mince 16. a 17. století.

Náhodný způsob získání nám ztěžuje přesnější datování nálezů i samotného zvyku. Povšechně se uvažovalo o 16. století jako nejstarší době výskytu. Mimořádný význam má proto objev souboru votivních předmětů z kostela sv. Linharta v Mušově na jižní Moravě. Jde o první nález ve střední Evropě spolehlivě datovaný do předhusitské doby, tj. do třetí čtvrtiny 14. století⁶. Podařilo se zde objevit několik desítek železných předmětů, z nichž většina má votivní účel (lidské figurky a končetiny, oči). Vedle tohoto nálezů, který se pro svou důležitost už dostal do zahraniční literatury⁷, známe z Moravy před delší dobou publikovaný (1957) předmět obdobného účelu z trati "Hrad" u Částkova (okr. Uh. Hradiště)⁸. Jde o železnou lidskou figurku se vztaženými rukama v gestu modlitby. Její účel zůstal tehdy nerozpoznán a také určení stáří (13. století) se opíralo o pouhý odhad.

Třetím a nejnovějším moravským nalezištěm je Olomouc. V roce 1982 probíhal v proluce na Denisově ulici předstíhový archeologický výzkum⁹. Na dvoře někdejšího domu "U malého pámbíčka" (Denisova ul. č. o. 43, popisné č. 287, parcela č. 139), poblíže studny, byla v hloubce 150 cm pod současným povrchem objevena železná figurka představující lidskou postavu. Vykována je ze železného plátu o síle až 0,4 cm. Má rozepjaté ruce ohnuté na prsa. Pravá po "loket" chybí a podobně je korozí zkrácena levá noha. Dlouhý krk plynule přechází v hlavu. Obličej znázorňuje záseky očí, nosu a úst. Maximální délka činí 9 cm, šířka 3,9 cm. Postavička je mírně prohnutá.

Od ostatních se olomoucký exemplář liší tím, že je plochý, bez plastického pročlenění hlavy, dlani nebo chodidel. Gestem však nezapře poslání předmětu. Zdánlivě se odlišuje i charakterem naleziště: všude jinde - s výjimkou Částkova - to jsou kostely, často zasvěcené přímo sv. Linhartu. Dokonce i figurka ze Sezimova Ústí¹⁰ byla vykopána na místě bývalého dominikánského kláštera zničeného roku 1420. Archeologický výzkum olomoucké lokality však ukázal, že poloha kulturních vrstev a tedy i nálezů z parcely domu č.o.43 není původní. Tato i další parcely (č.o.39, 41, 45) byly uvedeny do dnešní podoby teprve někdy ve druhé polovině 15. nebo spíše v 16. století, a to

vyrovnáním původně příkrého svahu. Je tedy dosti pravděpodobné, že se navážka i s figurkou dostala sem odjinud. To je také důvod pro to, abych položil vznik figurky, byť jen podmíněčně, někam do druhé poloviny 15. či spíše do 16. století.

Vzdor všem těmto nejistotám můžeme produktivně pátrat po bližších historických souvislostech nálezů. Zasloužil se o to náš jubilant svojí základní prací o umělecké historii kostela Panny Marie na Předhradí¹¹. Tento chrám stával od časného 13. století na dnešním náměstí Republiky a zanikl v důsledku josefínských reforem. Ve středověku býval místem pohřbu předních olomouckých patricijských rodin a bylo zde i proslulé mausoleum olomouckého mučedníka a patrona, blahoslaveného Jana Sarkandra. Místo, kde se chrám tyčil, je vzdáleno asi 150 metrů od naleziště votivní figurky. Pro naše studium by byla tato skutečnost bezcenná, kdybychom z jubilantovy statě nevěděli, že *„čtvrtý boční oltář s titulem sv. Leonarda a všech vyznavačů dotoval až 1491 ... po přebudování r. 1617... byl titul rozmnožen o jméno Panny Marie Loretské“*¹². Naskytá se tedy věrohodná možnost spojit nález figurky „U malého pámbíčka“ s linhartským kultem v nedalekém farním kostele, a to už od 15. století.

Závěrem si povšimněme technické stránky obětování votivních předmětů. Poslouží nám k tomu svědectví pamětníků. V předvečer svátku sv. Linharta (6. listopad) otevřel kostelník truhlice se zásobou železných figurek a každý zájemce si podle potřeby mohl vybrat a zaplatit 2 až 5 krejcarů. Ceny se různily podle velikosti a významu cíle obětiny. Druhého dne při pouti je prosebníci pokládali na oltář sv. Linharta se žádostí o ochranu a přimluvu. Když obřad skončil, kostelník figurky zcela prozaicky posbíral a vrátil do truhlic, aby se koloběh mohl zase opakovat. Z finančního hlediska šlo o vítaný příjem fary, a tak nebývala nouze o spory kdo, kdy a kde může tyto figurky prodávat. Bylo zde také dosti příležitostí pro „zázračná“ uzdravení, což zvyšovalo popularitu světce a přilákalo více poutníků, kteří nakoupili větší množství votivních předmětů a zvyšovali tak tržbu poutního místa. O takové jedné příhodě, která se udála ve 14. století při pouti ve Wilsnacku u Wittenberku, vypravuje sám Jan Hus, který jako komisař tamnější zázraky prošetřoval. Jakýsi Petřík z Cách, pražský měšťan, měl ochrnutou ruku a obětoval proto ve jmenovaném poutním místě ruku ze stříbra. Zvědav jakou reakci tento velkolepý dar způsobí, zdržel se tam ještě tři dny. Při kázání se však s údivem dověděl, že prý se jeho chromá ruka uzdravila, za což pak daroval onu stříbrnou. Petřík kazatele přerušil a prohlásil, že tomu tak není a jeho ruka je i nadále chromá¹³.

Jak to vypadalo při pouti kolem svatyň kam se přinášely votivní dary nám názorně předvádí německý dřevořez z roku 1519¹⁴. Především nás upoutá nesmírné množství nejrůznějších nástrojů, částí oděvů, obuvi, košů, ošatek a především nespočet srpů v podstřeší. V bizarní směsici to vše tady visí, houpe se, je zastrčeno či zaseknuto, přehozeno nebo narovnáno. Celá stavba nijak nenavozuje představu chrámu, ale spíše jakési kůlny účelově vybudované k „výstavu“ zázračného obrazu. Ani atmosféra, kterou ilustrace výstižně charakterizuje, nepůsobí v ničem kontemplativně, nýbrž v pravém slova smyslu „poutově“. Před vstupem do budovy se tísní zástup poutníků - zdá se, že především žen - s hráběmi, vidlemi, přeslicemi, ale především zase srpy. Mezi nimi neočekávaně najdeme muže v rytířském brnění a za ním polonahé kajícíky v krátké kožešině s obnaženými nohama. Všichni se tlačí před tvář obrazu, který je vidět otevřenými vraty, v přesvědčení nebeské pomoci ve svých pozemských strastech...¹⁵

POZNÁMKY

- 1 Ludvíková Miroslava, Vranovské poutě z národopisného hlediska, VVM 24, 1972, č. 1, s. 67-79.
- 2 Pfeleiderer Rudolf, Die Attribute der Heiligen, Ulm 1898, s. 61, 85, 120.
- 3 Lego František, Železná obětní zvířátka z Dolní Vltavice, ČL 10, 1901, s. 143-146.
- 4 Herramhof Brigitte - Rademacher Heinz K., Eisenopfer - die Bodenfunde 1963 von St. Leonhard in Ganacker, Lkr. Landau/Ndb, Beiträge zur Oberpfalzforchung 2, 1966, s. 61-76.
- 5 Koch Robert, Eisenvotive des späten Mittelalters aus Rasch, Das archäologische Jahr in Bayern 1989, Stuttgart 1990, s. 197-198.
- 6 Unger Josef, Středověké votivní předměty z Mušova (výzkum 1977-1979), Mikulov 1984.
- 7 Koch Robert, o. c., s. 197.
- 8 Pavelčík Jan, "Hrad" u Částkova (okres Uh. Hradiště), Archeologické výzkumy. Vlastivědný sborník č. 11, 1957, Gottwaldov, s. 41-42.
- 9 Proluka vznikla roku 1966 po demolici staticky narušených pěti měšťanských domů Denisova ulice č.o. 37,39,41,43,45. Výzkum byl prováděn jen na parcelách domů č. o. 39,41,43,45, a to v letech 1979-83 Okr. sídlem státní památkové péče a ochrany přírody v Olomouci pod autorovým vedením.
- 10 Mášková Marie, Figurka ze Sezimova Ústí, Jihočeský sborník historický 21, 1951, s.32.
- 11 Burian Václav, K umělecké historii zaniklého kostela P. Marie na Předhradí v Olomouci, VVM 39, 1987, č.1, s. 66-77.
- 12 Burian Václav, o.c., s. 66-67.
- 13 Zíbrt Čeněk, Obětní železná zvířátka, ČL 14, 1905, s. 228-242.
- 14 Michael Ostendorfer: pout' ke "krásné Marii", dřevořez 1519. Viz pozn. č.4, s. 77, tab. 24.
- 15 Votivní dary nejsou jen záležitostmi minulosti, nýbrž se s nimi můžeme potkat i v současné době, jak se stalo jednomu návštěvníkovi Kuby. V kterémsi místě ostrova nahlédl do místní poutní kaple a oslepen tropickým sluncem uviděl v šeru na podlaze spoustu drobných blýskavých předmětů. Průvodce mu vysvětlil, že jde o vyznamenání, která obětovali Panně Marii kubáňští vojáci za to, že se ve zdraví vrátili z angolské džungle...

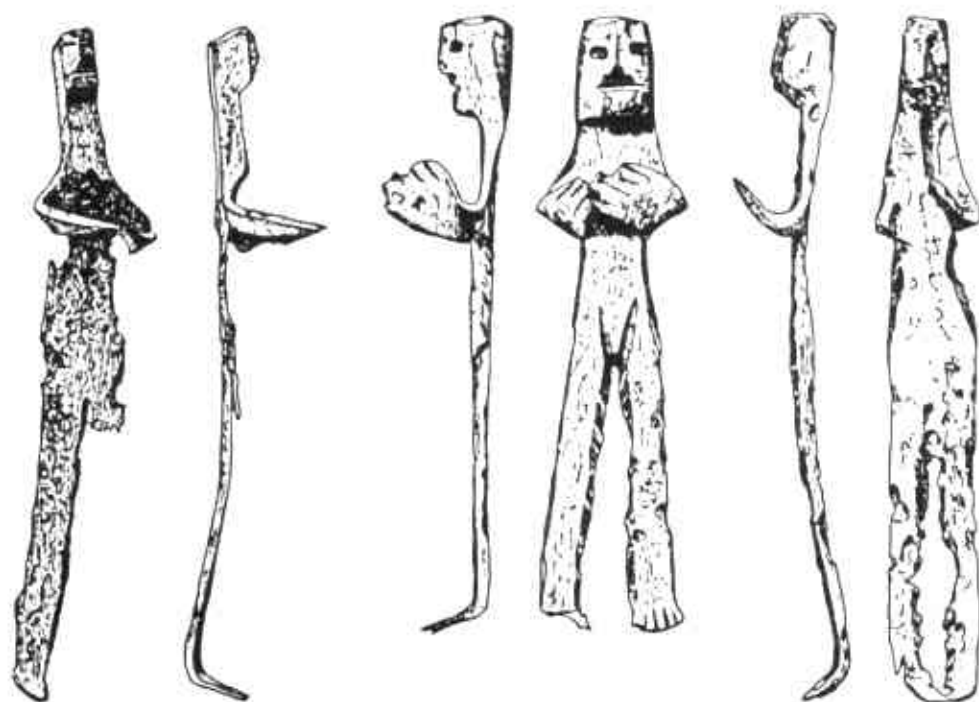
DALŠÍ LITERATURA

- Fabian Václav, Železná zvířátka obětní v Muzeu království českého, ČL 14, 1905, s. 42-43.
- Mez-Mangold Lydia, Aus der Geschichte des Medikaments, Basel 1972.

VYSVĚTLIVKY ZKRATEK

ČL - Český lid, Praha

VVM - Vlastivědný věstník moravský, Brno

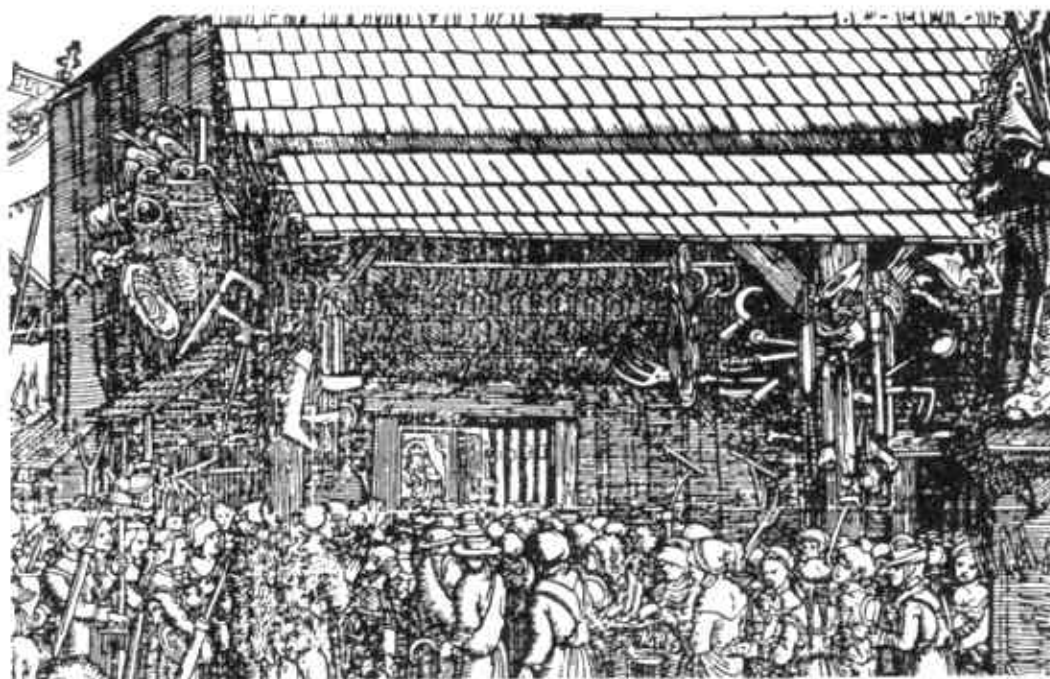

Muž, žena a dítě. Votivní figurky z kovaného železa. Tyrolsko, 17. století, v. 23, 17 a 20 cm. Podle L. Mez-Mangold.

Tirol, 17. Jhdt., Mann, Frau und Kind, Höhe 23, 20, 17 cm. Nach L. Mez-Mangold.

Ganacker v Bavorsku. Nálezy z kostela sv. Linhart. Podle B. Herramhof- H. K. Rademacher.

Ganacker in Bayern. Funde aus der Kirche des heiligen Leonhard. Nach B. Herramhof - H.K. Rademacher.

Pout' ke "krásné Marii" na dřevořezu z roku 1519. Německo.

Wallfahrt zur Schönen Maria auf dem Holzschnitt aus dem Jahre 1519. Nach B. Herramhof - H.K. Rademacher.

ZUSAMMENFASSUNG

SPÄTMITTELALTERLICHES EISENOPFER AUS OLOMOUC (OLMÜTZ) - ČSFR

Bei der archeologischen Forschung auf der Hausparzelle Denis-Straße Nr.43 "Zum kleinen Herrgott" wurde im Hof in der Nähe des Brunnens in der Tiefe von 150 cm unter der heutigen Oberfläche ein Figürchen in Form einer kleinen menschlichen Gestalt ausgegraben. Es ist aus einer Eisenplatte von max. 0,4 cm Stärke geschmiedet, die seitwärts gestreckten und zur Brust gebogenen Arme deuten eine Gebetsgeste an. Das Gesicht ist durch Einschnitte für Augen, Nase und Mund dargestellt. Höhe 9 cm, max. Breite 3,9 cm. Der Fund gehört in die Familie der votiven Figürchen (Menschen, menschliche Gliedmaßen, Tiere, Werkzeuge usw.), die am 6. November dem heiligen Leonhard als Schutzheiligem von Vieh, Häftlingen und Gefangenen, aber auch Wunderheiler von menschlichen Krankheiten, geopfert wurden. Nach der Stratigraphie der Kulturschichten kann das Figürchen aus der zweiten Hälfte des 15. oder aus dem 16. Jahrhundert stammen. Ungefähr 150 m davon stand bis zu den Josephinischen Reformen die frühgotische Kirche der Heiligen Jungfrau in Vorburg, wo sich bereits in Jahre 1491 der Altar des hl. Leonhard befand, dessen Titel nach dem Umbau im Jahre 1617 um die Heilige Jungfrau von Loretto erweitert wurde. Der Autor verbindet den Fund mit dem Kult des hl. Leonhard in dieser Kirche. Weiter erwähnt er ähnliche Funde in Bayern, Österreich, Böhmen und Mähren.

Jitka Balatková - Eduard Wondrák

ČLENOVÉ RODINY ROKITANSKÝCH V MEDICÍNĚ A NA OPERNÍM JEVIŠTI

Mezi velkými lékařskými osobnostmi slavné vídeňské medicínské školy 19. století zaujímají čestná místa i někteří pracovníci původem z českých zemí, jako např. Josef Škoda (1806-1881), Ferdinand Hebra (1816-1880), Ferdinand Arlt (1812-1887), František Pitřha (1810-1875), František Chvostek (1835-1884), Eduard Albert (1841-1900) atd. Jedním z nejvýznamnějších byl nesporně Karel Rokitanský (1804-1878), dlouholetý přednosta ústavu patologické anatomie a průkopník moderních medicínských směrů na mnoha úsecích. Narodil se 19. února 1804 v Hradci Králové jako syn krajského komisaře a Terezie, dcery krajského úředníka Václava Logdmanna z Auen. Lze říci, že tak jako tomu bylo u mnoha jiných "přistěhovalců" z Čech a Moravy do hlavního města monarchie, zaujal i Rokitanský a jeho potomci po trvalém sžití s Vídní i neopomenutelné postavení v rakouské kultuře. Předtím však žádal (roku 1831) o místo krajského lékaře, fyzika, nejprve v Celovci (Klagenfurt), pak v Uherském Hradišti a Olomouci. Žádné z těchto míst nedostal - naštěstí pro jeho budoucnost i pro rozvoj vědecké medicíny.

Světový věhlas Karla Rokitanského a skutečnost, že se tím stal v očích světa Vídeňanem a Rakušanem, podmínila i to, že doma se téměř vytrácel z povědomí, ba při příležitosti jeho sedmdesátin neodhlasovalo zastupitelstvo jeho rodného Hradce Králové udělení čestného občanství. Až po smrti mu přiznalo nárok na dodnes zachovanou pamětní desku (od J.V. Myslbeka) na domě čp. 62 u katedrály sv. Ducha. Rokitanský se vždy považoval za Čecha a česky mluvili i jeho synové, třebaže jeho manželka Marie, rozená Weissová, s níž se oženil roku 1834, pocházela ze Štýrska. Rokitanský nebyl zvláště obratný řečník a jeho němčina stále měla český přízvuk, takže kdosi řekl, že jeho skvělá učebnice "by se měla z rokitanštiny přeložit do němčiny."

Karel Rokitanský zemřel po prudkém záchvatu dušnosti v ranních hodinách 23. července 1878, a byl pohřben na hernalském hřbitově ve Vídni. Za zmínku stojí snad i to, že tento slavný průkopník patologické pitvy nebyl pitván, takže není zcela jasná příčina jeho smrti.

Zvláštní úlohu v Rokitanského rodinném životě hrála hudba. Sám říká ve svých pamětech: Melodická hudba mě uvádí do nálady, kterou bych nejlépe označil jako pocit osvobození. Cítím se potěšen, smířen, zapomínám, když se rozprádá nevázaně fantazie, proniká do všech dílen ducha a dokonce se pokouší o nejhlubší látky - když se ruší v nitru protiklady a disonance a tím se rozplývá individualita." Manželka Marie byla zpěvačka, žákyně Salieriho, a v Rokitanského služebním bytě v prvním dvoře vídeňské všeobecné nemocnice se každou neděli pořádaly koncerty. Hudební nadání zdědili i jejich potomci. Ze šťastného manželství Rokitanských se narodili čtyři synové - Jan

(1835-1909), Viktor (1836-1896), Karel (1839-1898) a Prokop (1842-1907). Prvým dvěma se stala hudba osudem a údělem.

Oba starší synové si zvolili svou životní dráhu pod vlivem matky, která byla v mládí známou koncertní pěvkyní a stala se dvěma ze svých dětí, které tíhly k hudbě a jevily pěvecké nadání, první učitelkou zpěvu.

Nejstarší syn manželů Rokitanských, Hans (• Vídeň 8. 3. 1835 – + Laubegg 1. 11. 1909) byl vynikající pěvec a dokonalý představitel bel canto. Jeho nádherný hlas prošel nejpečlivějším školením a zářil zejména v operách Meyerbeerových a Verdiho, dokázal se však na stejně vynikající úrovni vzpívat i do díla Wagnerova: např. Hagen v Soumraku bohů byl považován za mistrovský kus. Rokitanský však uměl po celou dobu své pěvecké kariéry nejen výborně zpívat, ale též v pravou chvíli, jak soudil, i odejít.

Jeho o rok mladší bratr Viktor byl barytonista, který se také již v mládí věnoval koncertní činnosti. Stejně jako jeho starší sourozenec odešel i on prohloubit své pěvecké umění do Itálie, kde rovněž umělecky vystupoval, např. v Bologni a v Miláně. Opernímu jevišti se věnoval jen krátce. Divadelní kostým oblékl poprvé v roce 1865 v šatně divadla ve Štýrském Hradci, odtud odešel na jednu sezónu do Olomouce, v roce 1868 čteme jeho jméno na plakátech v Innsbrucku a poslední potlesk na jeho počest zazněl v roce 1870 ve Lvově.

Od roku 1871 se po dalších 19 let věnoval výuce zpěvu jako profesor na konzervatoři, která patřila Gesellschaft der Musikfreunde in Wien, napsal také teoretické dílo s názvem O pěvci a zpěvu (Über Sänger und Singen), které vyšlo poprvé v roce 1891 a o pět let později podruhé. Mezi jeho žáky patřila např. koloraturní zpěvačka světového formátu a obrovského hlasového rozsahu Marcella Sembrichová, která působila plných 11 let v newyorské Metropolitní opeře, poté tam ještě často hostovala, než ukončila svou pěveckou dráhu a začala se věnovat rovněž výchově mladých adeptů operního zpěvu.

Viktor Rokitanský se dožil jen 60 let a zemřel ve Vídni 17. července 1896. Zatím však tento údaj nepokládáme za rozloučení s ním a vraťme se do jeho krátké éry operního pěvce. Jistě jste si povšimli, že jsem uvedla mezi jeho působišti i Olomouc. Podívejme se tedy na olomouckou sezónu Viktora Rokitanského blíže.

Do našeho města přišel v roce 1866 jako třicetiletý a podle sdělení zdejšího tisku už známý pěvec. Byl angažován na obor prvních barytonových rolí, což zhruba znamenalo všechny nosné partie barytonového repertoáru, zejména však role dramatické, k nimž patří např. Verdiho Jago, Wagnerův Telramund nebo Pizzaro v Beethovenově Fidelii. Do okruhu těchto postav však náležel i Rigoletto, Don Giovanni, hrabě Luna v Trubadúrovi, Rokitanského úkolem byl i Figaro v Lazebníku sevillském a Vilém Tell.

Rokitanského působení v Olomouci se po určitou dobu časově krylo s krátkodobými pohostinskými smlouvami dvou významných pěvců českých, o nichž jsem také již psala, Jana Ludevíta Lukese a Eleonory z Ehrenbergů. Druhé jméno reprezentuje vynikající umělkyni koloraturního zpěvu, která byla středem pozornosti jak obecnost, tak kritiky, takže hlavně jí jsou věnovány časté odstavce v tehdejší olomouckém německém deníku Neue Zeit. Ani tyto, tehdy jediné olomoucké noviny (nepočítáme-li Olmützer Zwischenakt) se však nevěnovaly divadelní kritice systematicky. Stačil

Karel Rokitansky na litografii z roku 1839. Hans von Rokitansky.

soudní proces s nádechem senzačnosti a místo, jindy vyhrazené pro divadelní kritiku, vyplnila barvitá reportáž ze soudní síně. Tak se stalo, že se nedočteme vůbec nic např. o tom, jak se panu Rokitanskému podařily takové postavy jako titulní role Donizettiho díla Belisar, Rossiniho Lazebník sevillský nebo Jiří Germont v Traviatě. Můžeme se však dobrat alespoň stručných posouzení takových rolí, jako byl už zmíněný Luna, Rigoletto, don Giovanni, Bludný Holanďan nebo Valentin ve Faustu.

Kritik, jehož jméno neznáme, nepsal o tehdejší olomoucké německé opeře až na výjimky nijak lichotivě. Pochvala operního představení jako celku byla řídkým úkazem a je tedy o to více potěšující, že k nim patřila v této sezóně Kouzelná flétna, řadu let předtím nehraná. Tak se stávalo, že výkon Rokitanského byl světlou výjimkou mezi jinak dost tvrdě hodnocenými ostatními sólisty. Jeho kreace byly pokaždé bez výjimky po stránce pěvecké hodny chvály, avšak porovnáme-li jednotlivé výkony navzájem, zjistíme, že právě dramatické postavy nebyly jeho silnou stránkou. Role jako don Giovanni nebo Rigoletto, které opravdu potřebovaly herecký výkon, temperament a vyžadovaly skutečně dramatické citění, nebyly tím nejlepším, co Rokitanský na zdejší scéně odvedl. „Kraft und Feuer“ je to, co mu podle pisatele kritik v těchto postavách nejvíc scházelo. Naopak velmi úspěšná byla jeho interpretace Valentina, která patřila k těm světlým výjimkám mezi slabými výkony jeho kolegů. Zvláště byla vyzvednuta scéna Valentinovy smrti, označená jako mistrovský výkon. Rokitanský si pak právě tuto postavu vybral pro svou benefici.

Závěr jeho olomoucké sezóny zůstane navždy v historii této scény spjat s vůbec prvním uvedením Bludného Holand'ana ve zdejším divadle. Premiéra se uskutečnila 28. března 1867 a po ní následovaly ještě dvě reprízy. Jednotlivým sólistickým výkonům je však v novinách bohužel věnováno pramálo místa. Titulní postava není nijak šířeji rozebrána, jak by si zasluhovala, jen se konstatuje, že pan Rokitanský vynikl správným pojetím démonického charakteru svého hrdiny. Nic víc, což je velice málo, navíc uvažovat o Holand'anovi jako o démonické postavě je nanejvíč pochybené. Je to bytost záhadná, tajemná, přitom svým osudem hluboce nešťastná, ale žádný démon. Navíc by měl tento muž i lidsky přitažlivě vypadat: Senta se při vši své exaltovanosti těžko mohla zamilovat do démonické příšerky s nazelenalým obličejem.

Po zhodnocení všech Rokitanského kritik se neubráníme dojmu, že umělec záhy poznal úskalí svých jevištních výkonů a odešel do jistého závětrí pěvecké pedagogiky, neboť zpívat uměl a měl tedy co učit. Oba bratři byli zajisté velmi erudovaní hudebníci a talentovaní pěvci, jejich výkonům však lépe slušelo koncertní pódium a frak, než jeviště a divadelní kostým. Ani jeden z nich nedosáhl ve svém oboru slávy otcovy, ale to už tak v rodinách velkých osobností bývá a příkladů bychom našli v historii bezpočet.

Syn Karel vystudoval na vídeňské univerzitě, kde byl promován roku 1864 na doktora medicíny a roku 1865 na doktora chirurgie a magistra porodnictví.

Syn Prokop promoval roku 1866, věnoval se patologii a terapii nemocí vnitřních, stal se přednostou interní kliniky v Innsbrucku.

Známa je odpověď Karla Rokitanského staršího na otázku, co dělají jeho synové: "Zwei heilen, zwei heulen".

Karel poděkoval česky nad hrobem svého otce za účast deputací na pohřbu. Slavnosti odhalení pamětní desky v Hradci Králové dne 3. srpna 1879 se zúčastnila vdova Marie se syny Karlem, Prokopem a Janem, Viktor byl právě nemocen. Jan pronesl zanícený český proslov při slavnostní hostině v místnostech hradeckého čtenářského spolku.

Víme, jak podivné jsou někdy cesty lidských osudů a jak podivné mohou být i cesty a osudy významných lidských rodů. Potomci rodu Rokitanských ještě žijí a těžko lze předvídat, jaké budou jejich životní cesty a osudy jak nyní, tak v budoucnu.

PRAMENY A LITERATURA

Neue Zeit, Olmützer Zwischenakt - deníky.

Österreichisches biographisches Lexikon 1815 - 1950, 43. Lieferung, Wien 1986.

Lesky Erna, Meilensteine der Wiener Medizin, Maudrich, Wien 1981.

Schönbauer Leopold, Das medizinische Wien, Urban u. Schwarzenberg, Wien 1944.

Hornof Zdeněk, Die Autographie von Karl Rokitsky im Licht der böhmischen Quellen, Clio Medica 3, 1968, 373 - 378.

Stefan Hvězdoslav, Karel Rokitsky, Dům osvěty Hradec Králové, 1954.

Navrátil Michal, Almanach českých lékařů, Praha 1913.

Seeger Horst, Opernlexikon, Henschelverlag, Berlin 1989.

50 Jahre Hoftheater. Künstler-Album. Monographien über Mitglieder beider Hoftheater und Verschiedene Themen. Wien und Magdeburg, Verlag von Schallehn und Wollbrück.

Gall Franz, Österreichische Wappenkunde, Böhlau, Wien-Köln, 1977.

drobnosti

MAPA HANÉ

Okresní vlastivědné muzeum J. A. Komenského v Přerově, oddělení dějin českého školství, má ve svých sbírkách ručně zhotovenou mapu Hané, kterou získal z Kojetínska přerovský lékař Leopold Riedl. Poprvé o ní s velkou péčí referoval Jan Kabelík v časopisu Český lid z r. 1907 v článku "Národopisná mapa Hané z počátku století 19." Vlastní název mapy zní: *Mapa geographica specialis terre promissae vulgo sacrae Hannae cum adiacentibus Regionibus*. Pojmenování, vedle místa nabytí, vedlo k předpokladu, že původcem je někdo z okruhu lidí kolem Jana Tomáše Kuzníka, který je autorem několika "starovlasteneckých hanáckých písní" ze 40. - 50. let 18. století. Ke zveřejnění v Muzeu moravské z roku 1813 je připravil Tomáš Fryčaj. Již zde se totiž objevuje motiv zaslíbené země, zvláště výrazně v básni nadepsané, zřejmě Fryčajem, "Vzdychání lidu hanáckého v tétež prajské vojně, kdežto Hanák v své zprostnosti nad všechny jiné národy se pechá, a nové přísti Mesiáše k obraně své ourodné Hany si žádá".

Jediným vodítkem k přesnějšímu určení doby vzniku mapy je zakreslení silniční sítě, konkrétně na sever od Olomouce. Původní směr zachycuje Müllerova mapa v několikerém vydání, z nichž některé snad autor mapy znal. Jednalo se o slezskou silnici z Vídně přes Mikulov, Brno, Vyškov do Olomouce a odtud na trase Olomouc - Chválkovice - Týnec - Hlušovice - Mor. Loděnice - Šternov do Šternberka

a dále do Bruntálu a Nisy. Odbočka ze Šternberka přes Mor. Beroun vedla do Opavy. Od poloviny 18. století se stavěla silnice, která se ve Chválkovicích oddělovala od původního směru a vedla přes Dolany a Jívovou do Mor. Berouna. Po roce 1800 pak došlo ke změně, kterou zachycuje "Post und Strassen Karte der Markgrafschaft Mähren und des damit vereinigten oesterreichischen Antheils an dem Herzogthume Schlesien, Wien bey Joh. Schönberg 1832." Z Olomouce vedla jediná silnice na Dolany, u nichž v jednom směru pokračovala silnice přes Bohuňovice do Šternberka a dále dříve zmiňovanými dvěma směry, v druhém pak vedla původní cesta přes Jívovou do Mor. Berouna, kde se spojovala se silnicí ze Šternberka. Počáteční úsek do Dolan, který se začal budovat v roce 1800, zachycuje i naše mapa Hané. Poopravujeme tím údaj Jana Kabelíka, dále přebíraný, že "silnice z Olomouce do Opavy ... r. 1800 přeložena, aby vedla Šternberkem, i minula Jívavu (Jívovou) a vede odtud na Dolany, které tím velice se povznesly na újmu Jíbavé". Vzhledem k časovému určení je za možného původce pokládán Antonín Přibyl, zeť Jana Tomáše Kuzníka a jeho nástupce ve funkci rektora v Kojetíně.

Mapa byla již vícekrát otištěna, využívána k výstavním účelům a poslední její podrobné zpracování provedl Ladislav Zapletal v studii "Nejstarší mapa Hané", uveřejněné v AUP, Geographica 19,

Národopisná mapa Hané z počátku 19. století. Reprofoto J. Velechová.

Praha 1980. Obsah mapy jej zároveň vedl k zpracování tématu "Dynamika lokace hanáckého prostoru v čase minulých staletí", publikovaného rovněž v AUP, Geographica 25, Praha 1986. OVM J. A. Komenského ve spolupráci s tímto autorem vydalo roku 1990 faksimile mapy. V doprovodném textu v první části charakterizuje Ladislav Zapletal mapu po stránce kartografické. Jde o nejstarší samostatné kartografické zobrazení Hané a pravděpodobně i o nejstarší socioekonomickou mapu českého území. Jedná se o naivní kartografický produkt, bez použití možných kartografických podkladů. Základní význam mapy spočívá v tom, že jsou v ní zakresleny hranice regionu a ze srovnání se staršími i mladšími zprávami vymezujícími Hanou vyplývá mimořádně velká proměnlivost hanáckého prostoru v historii. Rozbor dochovaných relací i novodobých vymezení a posléze i pokus o zeměpisné vymezení Hané v jejím dnešním rozsahu, doplněný mapkou, tvoří druhou část.

Kolem postavy Jana Tomáše Kuzníka panuje řada nejasností. Narodil se roku 1716, Julius Dolanský uvádí Kojetínsko, kde se v té době objevovalo toto jméno hojně, ale Antonín Breiten-

bacher poukazuje na původ jména ze Slezska. Po studiích u piaristů v Kroměříži se Kuzník stal učitelem v Napajedlích od 40. let 18. století. Odtud přešel do Kojetína, ale kdy se tak stalo, nevíme přesně. Uvádí se počátek 60., ale i 70. let. Z prvního manželství víme bezpečně o synu Janu Karlovi, knězi, a dceři Rozárce, provdané do vážené kojetínské rodiny. V literatuře a pramenech se však objevují ještě tři data narození nositelů jména Kuzník. Roku 1873 se Jan Tomáš podruhé oženil, vzal si vdovu Helenu Freidenthalerovou. Zemřel 13. 4. 1786.

V OVM J. A. Komenského se dochovala jeho závěť, v níž odkazuje své ženě pole ke svobodnému užívání, něco z hospodářství, kuchyňské náčiní, které si přinesla ze Zábrdovic, čtyři obrazy. Dále je dědicem jeho syn, kněz Jan, který získal mimo jiné hodiny, klavírní a pušku. Jako třetí vystupují v závěti, zastoupeni otcem, děti tehdy již zemřelé dcery Johanes, Karel a Daniel, jimž mimo jiné odkázal zbývajících dvacet obrazů a truhlu s party na kůr. Z 24. 11. 1791 pak je závět' Heleny, ovdovělé Kuzníčky, která všechno odkázala nedospělému sirotku Filípkovi po dceři Anně, manželce Antonína Přibyla.

Jiří Lapáček, OVM Přerov

ZKUŠENOSTI S CHOVEM VČEL V OLOMOUCI ZA ŠVÉDSKÉ OKUPACE

Ze švédské okupace Olomouce za třicetileté války se dochovaly i zprávy o včelách ve známé latinsky psané Zaczkovicově kronice vzpomínek¹.

Pamětník okupace z let 1642 - 1650, kvardián minoritů u sv. Jakuba, P. Pavel Zaczkovic, byl také vynikající včelař. K popisu úspěšného včelaření v okupovaném městě, nadepsaném *De apibus*, je připojena *Instructio pro illis, qui delectantur apibus*, instrukce pro ty, kteří se těší ze včel, která je u nás nejstarší původní a soustavnější poučení, mimo Komenského učení o životě včel². Instrukce byla psána po 18. červnu 1645, poněvadž se odvolává na roj, který toho dne vyletěl z úlu³.

Zaczkovic rozuměl včelám od svého mládí, zmiňuje se o chovatelských způsobech svého otce. Proto bylo samozřejmé, že si dovedl poradit s rojem, který se náhodou, ve druhém roce okupace dne 12. května 1643, usadil na třešňové větvi před oknem refektáře. Kvardián umístil roj do malé bedničky a postavil ji za okno svého pokojíku. V tom roce získal ještě pět rojů, a proto se dal do včelaření, jež prý mu mělo být útechou v různých zkouškách utrpení. Za tři roky, do roku 1648, už měl přes sto úlů, které dělal z prken a slámy. Úly se včelami umístil mezi okna kostela a sakristie, později také do oken na kůru. Mohl je zevnitř otevírat, čistit a pohodlně vyfázovat medné plásty. Pochvaluje si tehdy pro včely nesmírně úrodné roky. Roviny a pole kolem města byly neobdělány, takže včely měly po celé léto tolik květů, že musel vyprazdňovat úly několikrát. Uvádí včelařskou pozoruhodnost, že včely pokud neměly místo v úle, stavěly plásty při náporu snůšky mimo úl.

Od včel získával Zaczkovic takové množství medu, že neměl nádoby kam by jej ukládal, také nebylo nikoho, kdo by med kupoval. Každému rozdával krásné medné plásty a poděloval i švédské komandanty, aby si získal jejich přízeň. Voskem vytěženým z plástů vypomáhal povinností kostelů odvádět na strážnici vojenského distriktu olej nebo vosk na svícení.

Kvardián nesnadno získával v obsazeném městě desky a slámu na nové úly, ale podařilo se mu dovézt kmeny stromů z venku. Komandant, který mu byl nakloněn, povolil v zákoutí za okny refektáře, mezi studnou a sklepem, zřízení včelí zahrádky. Zaczkovic

ji oplotil a umístil tam špalky se včelami. Tam ale zažil s okupanty příběh, jenž učinil konec zahrádce: V době rojení sledoval včely z pozorovatelné ve sklepě naproti zahrádce. Jednou v létě šli kolem plotu, vysazeném hrachem a fazolemi, švédští důstojníci se svými paními a začali trhat lusky. Kvardián, který je znal, z úkrytu je žertem postrašil voláním: cheb-cheb-cheb. Švédové se vylekali, ženy téměř omdlévaly, všichni utekli a stěžovali si veliteli. Komandant navštívil zahrádku a sklep, nařídil strhnout plot a špalky se včelami odsunout mezi sloupy kostela.

Jednou zase švédský voják, chtivý medu, vykouřil zapálenou slámou několik včelstev usazených mezi cihlami ve zdi u kostela a vybral plásty s medem. Odlétlé včely se shlukly na křži kostela, ale voják je sebral a všechny vyklepal do jednoho úlu. Později Zaczkovic nahlédl do úlu, viděl, že se oddělily čtyři chumly. Pozoroval souboj králů, jak nazýval matky, zmítali se v kruhu, tři zahynuli a čtvrtý zesláblý, včely neudržel. Včely zemřely i proto, že tehdy v posledních dnech srpna už nebyla pastva.

Nakonec Zaczkovic vypráví, jak před nepřítelem, který prý všechno zlé začíná od kostelů a klášterů, uchoval devět let celou výbavu kláštera za oltářem, když venkovní okna byla maskována úly.

Připojená instrukce obsahuje stručný přírodopis včel, poučení o stavbě úlů a umístění včelnice, část věnuje rojení a ošetřování, zmiňuje se o nemocech a pastvě.

Včely prý zakládá král neboli matka. Vajíčka v buňkách jsou jako mravenčí. Včely a trubci vysedí červíčky, kteří dorostou ve včeličku a ta dozraje ve včelu úplně dokonalou. Král nebo matka je dvakrát tak dlouhý než jiná včela, je štíhlejší, nahoře černé barvy, je lehce pohyblivý a veselý. Kráčí důstojně mezi včelami s velkým nepřerušovaným odstupem. Nebrání se vychycení. Nemá žihadlo, brání jej včely, které mají žihadla, ale hynou při jeho užití. Trubci nedělají med, úl rozveselují bzučením a zahřívají, rojům vyhledávají ubytování a jsou potřební při stavbě plástů. Nejsou-li už užiteční, včely je utratí i když nikomu neškodí, jsou bezbranní, nemají žihadla. Jedna včela může zabít na sto trubců. Podle přírodopisců prý včely žijí sedm let, avšak v úle se rodí jiné. Včelařský otec pisatele upravoval úl uvnitř

vytínáním starých plástů, když prý nebyly jiné závady, vydržel úl třicet let.

Pro stavbu přibytků včely uznávají dřevo a stromy z lesa. Mezi stromy borovice a nejraději mají souše. Roj, který vyletěl 18. června 1645, se usadil do zdi u kostela, nikoliv mezi kameny, které jsou vždy mokré a studené, ale mezi cihly a dřevo. Na úly se sekají špalvy, nejlépe z borovice, ale mohou být z jedle, lípy, vrby, buku, včely je milují suché. Úly se dělají také ze slámy, z proutí a z dobře připravené hlíny, jsou-li neforemné, včely je samy uhladí. Úly se chrání nátěrem z hovězího extrementu, jenž odpuzuje vosy a červce. Česno, orficia, má být malé. Silné včely mohou mít i dvě a tři, které se uzavírají proti silným včelám a naše jsou slabé, jedno česno zpravidla se ubrání. Úly mohou být také ležaté a položené na sobě, což je vhodné v horách, kde je vítr, aby nemohly být zhozeny. Úly nemají být na holé zemi, aby nehnily a svrchu mají být dobře přikryté. Pro roje se připravuje klát vyhnílý, ale suchý, vyčištěný, vykouřený a vytřený melisou.

Včelí zahrady se neumísťují na místech, kde je hřmot a dlouhé zvučení, nepřetržitá mlha a vítr. Když přichází mezi úly ovce, včely slábnou, nevyprostí se z ovčí vlny.

Znamením roje je množství včel, vyléhajících kolem ústí úlu. Stojíme-li před úlem, nastává velké vření, slyšíme bzučet nového krále. V tom dni kolem deváté nebo desáté vyjde roj. Příroda určila novému roji, aby si před oplodněním matky našel nové sídlo. Jakmile je celé množství včel pohromadě ve vzduchu a v kruhu s králem, chytrý včelař postříkuje roj vodou nebo pískem, aby neuletěl, a bříknotem nebo zvoněním se snaží přehlušit hlas krále. Když prý ho včely neslyší, usadí se do jednoho chumlu a tak tiše, že se někdy nepozná, kde jsou.

Včelař má vyhledat krále, chytit celý roj do síta a přenést do nového úlu. Nechá-li se roj dlouho na místě, trubci včely pobouří a vyhledají nové místo. Ze včel se má nechat jen jeden roj, aby nezesláblý. Novému roji se brání v odletu vychycením krále do klíčky děrované pletivem. Králi lze odstříhat křídla, aby neodletěl. Zaczkovic pozoroval tichou výměnu matky. Příroda prý přikázala králi, který je bez zdraví a starý, aby dříve než zemře, připravil zrození nového krále. Jsou vidět vajíčka a když je nový král zralý k narození, starý zemře.

Překážkou při ošetřování včel jsou žihadla, ale bolest trvá jen hodinu. Žihadlo se má vytáhnout a přiložit studená hlína, železo, nůž nebo pastinak. Včely nenávidí pot, vousy, vlasy, cibuli a česnek. Zaczkovic užíval bílý klobouček s melisou při rojení včel, ale raději si pokrýval hlavu železným sítím. Plásty v úle nemají být ustálené, ale mají se odbíráním obměňovat, včely s čerstvým dílem dlouho podrží život a zdraví. Ve zlých letech zůstává jediným pokrmem pro včely fikus, rozpuštěný ve vodě, med s melisou nebo medovina smíchaná s vodou. Na jaře nezmenšujeme včelám zásoby, ale posilujeme je až do přínosů vlastní výživy. Včelař má dbát, aby se do úlu nedostali pavouci, myši a motýlice, které ničí vosk.

Nemoci a neduživost včel vznikají na jaře a na podzim, když prý včely hltavě jedí med nebo jsou-li plásty zastaralé, zatvrdlé nebo když je nedbalý včelař nevyjme a čpějí. Včely také hynou hladem, při smrtelném zápase hučí a stanou se bezmocné. Pokud to včelař nepozoruje, slábnou a umírají.

Včely milují čistotu, voňavé květy, nejvíce melisu, je moudré vysévat hořčici. Po sv. Jakubu bývá už jen proso nebo v lesích kvetoucí křovina. V některých letech padá mana z oblaků na listy rostlin.

Včelař Zaczkovic měl v obsazené Olomouci složité podmínky pro udržení včelího hospodářství. Avšak ošetřování zjednodušovaly nepřeberné plevele neobdělávaných polí za hradbami. Je známo, že i dnes jsou plevy včelařsky výnosné. Zaczkovic v pojednání jmenuje Plinia, zřejmě znal i jiné římské spisovatele, kteří psali o včelách a snad poznal i velmi rozšířený hospodářský spis Petra Crescensia ze 14. století, který býval v klášterních knihovnách. Nesprávná poučení odpovídají době, matka jako král se považovala za mužské pohlaví. Nebylo známo ani pohlaví dělnic a trubců, délka života dělnic, účelnost jednoho česna, aby nedocházelo k loupeživému slídění. Některé poznatky a praktiky Zaczkovicovy jsou původní nebo mají trvalou platnost. Uznával užitečnost trubců, potřebu omezovat rojení, hovořil pro obměnu plástvového voskového díla, nejlepší kláty uznával ze souší, když brtníci v lesích chovali včely v živých stromech, naznačil příčinu rojení a loupeživost včel, pozoroval a popsal tichou výměnu matky. V odborné včelařské literatuře Zaczkovicova instrukce nebyla dosud hodnocena.

Vladimír Beránek, Brno

POZNÁMKY

- 1 SOA Brno, opisy kroniky G 11 č. 497, č. 913, č. 937, G 12 II, č. 403, č. 212. Beda Dudík v německém překladu Chronik des Minoritenquardians des st. Jacobs-Klosters in Olmütz P. Paulinus Zaczkowicz über die Schwedenherrschaft in Olmütz 1642-1650, Wien 1881, vyneschal část a instrukci o včelách. V Mittheilungen der mähr. schl. Gesellschaft 1845 uveřejnil článek Ueber die Bienenzucht, Auszug aus einem vorgefundenen alten lateinischen Manuskript, s. 186-190, s. 197-200.
- 2 J.A. Komenský se popisně zmiňuje o včelách v dílech Janua linguarum reserata aurea a v Orbis sensualium pictus čtyřmi větami, kap. 47, více ve spise Schola ludus seu encyklopedia viva, ad 21 apiarius.
- 3 Mimo "descriptio 1702" G 12 II č. 212 a německý překlad G 13, č. 510 obsahují ostatní opisy doslovné opisy instrukce. Jediný latinský opis G 11 č. 937 končí větou: Haec paucis de apibus, quae per novem annos practicando Olomucy didici.

ZUSAMMENFASSUNG

DIE BIENEN IN OLMÜTZ WÄHREND DER SCHWEDISCHEN OKKUPATION.

Die bekannte Chronik von Zaczkovic, die in lateinischer Abschrift erhalten blieb, gedenkt der Zeit der schwedischen Okkupation der Stadt in den Jahren 1642 - 1650; sie enthält auch Berichte über die Bienen und eine bisher unbekannt gebliebene Instruktion über Bienenzucht. Pater Paulinus Zaczkovic, Guardian der Minoriten bei St. Jakob, richtete bald nach der Besetzung der Stadt Olomouc (Olmütz) eine ertragreiche Bienenzucht ein. Die in der Umgebung der Stadt unbestellt gebliebenen Felder boten aus der Menge des Unkrauts hohe Honig-Erträge. Die strengen schwedischen Okkupanten unterstützten die Bienenzucht, weil sie nicht

nur Mengen des beliebten Honigs, sondern vor allem auch Wachs bot, das zum Leuchten auch für militärische Zwecke nötig war. Dem Bericht ist eine Instruktion für Imker beigelegt, die älteste ursprüngliche und gehaltvolle Belehrung über die Bienenzucht auf dem Boden unseres Staates. Sie enthält manche Erkenntnisse dauernden Wertes - anerkennt die Nützlichkeit der Drohnen im Bienenstock, empfiehlt das Auswechseln der Honigwaben und die Herstellung von Bienenstöcken aus leeren Waben, deutet die Ursachen des Schwärmens und des Raubens von Bienen an und beschreibt die stille Ablösung der Königinnen.

JOSEF LEONHARD KNOLL - INICIÁTOR MODERNÍCH OLYMPIJSKÝCH HER

Olympia, posvátný okrsek na Peloponnesu, byla ve starověku místem her, pořádaných každý čtvrtý rok. Zápisy o nich byly vedeny od roku 776 před n. l. Tak víme, že původně šlo o závod v prostém běhu, později se z této soutěže stala pětiboj (pentathlon), závod v běhu, zápas a rohování (pankration) a vyvrcholením celé slavnosti byla oběť a průvod. Ale starověké olympijské hry měly i kulturní část, při které předčítali svá díla básníci, řečníci, filozofové a historici. Vítězové jednotlivých disciplín byli zdobeni laury - vavřínovými věnci. Ženy byly z účasti vyloučeny.

V minulém století, na základě zvýšeného zájmu o hellénskou kulturu těla a ducha, a v souvislosti s významnými archeologickými objevy, postupně docházelo k úsilí o obnovu starověkých olympijských her. Už v roce 1852 v Berlíně přednášel Ernst Curtius, aby z výtěžku této akce podpořil vykopávky v Olympii. Díky neúnavnému snažení tento německý badatel vedl v roce 1875 vykopávky, finančně podporované státem, a podařilo se mu odkrýt celou Olympii. Zejména v Řecku byla celá řada pokusů o obnovu her (1859, 1870, 1875, 1877, 1879) a také v jižním Švédsku, nedaleko lázní Ramlösa, se takové úsilí projevovalo už v letech 1834 a 1836. Úspěšný byl teprve francouzský baron Pierre de Coubertin, za jehož vedení byly na mezinárodním sjezdu v roce 1894 olympijské hry obnoveny a poprvé uskutečněny v Aténách v roce 1896.

V této souvislosti nás překvapí skutečnost, že už v letech 1817 a 1818 byl v Olomouci uskutečněn pokus obnovit starověké olympijské hry v jejich sportovní i kulturní náplni, i když v malém měřítku. Iniciátorem tohoto, na svou dobu odvážného pokusu, byl profesor všeobecných dějin PhDr. Josef Leonhard Knoll, který byl z krakovské jagellonské univerzity v roce 1810 přeložen do Olomouce. Zdejší druhá nejstarší univerzita na našem území byla v roce 1778 přemístěna do Brna a v roce 1782 vrácena opět do Olomouce. Císař Josef II. se však rozhodl ponechat v monarchii jen tři univerzity (Vídň, Praha, Krakov), a proto bylo v Olomouci ustaveno tzv. lyceum s menším rozsahem výuky a výchovy. Profesor Knoll zde působil až do roku 1832, tedy dvaadvacet

let, a to jako profesor a v kratších úsecích jako ředitel, děkan i rektor.

J.L. Knoll se narodil 7. 11. 1775 v Dolní Hedčici u Králík, v rodině německého rolníka, který byl - pro zajímavost - také místním varhaníkem. Mladý Knoll studoval filozofii ve Vídni, kde získal doktorát, profesury dosáhl v Krakově, po Olomouci působil v Praze a v závěru života učil ve Vídni, kde ve věku 66 let zemřel dne 27. 12. 1841. Ve zralém věku působil tedy v Olomouci, kde se pokusil probouzet ve studentské mládeži nejen touhu po vědění, po německém vlastenectví i kosmopolitismu v Herderově duchu, ale také, aby se uskutečňoval ideál dokonalosti starých Řeků - kalokagatie.

Snad znal systém otce německého tělocviku Friedricha Ludwiga Jahna (1778 - 1852), který už v roce 1811 založil první letní cvičiště v Hasenheide u Berlína. Avšak zde šlo hlavně o nářadový tělocvik (hrazda, bradla). Po roce 1815 byl Jahn za spojování tělocviku s úsilím o německou národní jednotu pronásledován a v letech 1819 - 1825 dokonce vězněn.

J.L. Knoll se ve své činnosti orientoval na olympijské hry a uspořádáním olomouckých her předešel i proslulé slavnosti německého studentstva na Wartburgu. Pro svůj cíl získal dokonce i některé své kolegy, ale hlavně posluchače filozofie, práv, i některé mladé teology, jen posluchači medicíny se kupodivu nepřihlásili.

31. července 1817 bylo uspořádáno první soutěžení v duchu olympijských her. V ten den se profesori a studenti lycea společně odebrali na nedaleký Svatý Kopeček. Na louce, za nádherným barokním kostelem, probíhaly soutěže, které měly prokázat tělesnou zdatnost. V závodech zvítězili tito studenti: v běhu - Kunec, v hodů do výšky - Fučík, v hodů do dálky - Vrána (házelo se kamenem), v zápase - Zbořil. Profesor Knoll také vyhlásil soutěž v deklamování na téma "Záchrana Německa Rakouskem v boji 1813 - 1814", které si každý musel zpracovat sám. V druhé části si studenti sami volili oblíbenou báseň, např. J.W. Goethe: *Erlkönig*, Fr. Schiller: *Bürgschaft*, Th. Körner: *Haus Österreich* aj. Této kulturní části se zúčastnilo šest studentů (Jurníček, Tkaný, Kunčík, Vrána, Schön a von

Canaval, který zvítězil v obou částech soutěže). Hra na flétnu a na kytaru nebyla obsazena. Ze jmen účastníků lze poznat, že mnozí pocházeli z českého prostředí. Vítězi jednotlivých disciplín byli zdobeni laurem. Věnečky byly spleteny z větviček topolu, lípy, jasanu, buku a dubu. Celá slavnost pak byla ukončena společnou hostinou a zábavou u svatokopecké myslivny.

O rok později byl uspořádán druhý ročník slavností s ještě větší účastí studentů. Ve sportovní části se vyznamenal Jan Schön, syn dědičného rychtáře z Dlouhé Loučky, který zvítězil v obou hodech kamenem, ve skoku do dálky a o jeho všestrannosti svědčí i vítězství ve hře na flétnu a v deklamátorské soutěži. Vítězem v běhu se stal Prošek a v zápase Lubojacký. Ve hře na kytaru zvítězil Svoboda a mezi mladými básníky získal věnec z dubových listů brněnský Michael von Canaval za recitaci vlastní epické básně *"Boj Jaroslava ze Šternberka"*.

J. L. Knoll připravoval i třetí hry v r. 1819, ale tu už došlo k zákazu v souvislosti s atentátem studenta na státního radu, a tehdy velmi oblíbeného dramatika, A. von Kotzebueho. Profesor Knoll byl

od té doby neustále pod policejním dohledem, a to i po odchodu z Olomouce do Prahy. Metternichovský režim se začal projevovat...

Uplatňování ideálů dávných olympijských her na počátku 19. století v Olomouci je málo známé a v historii tělovýchovy a sportu na našem území opomíjené. Proto je dobré si je před olympijskými hrami v roce 1992 připomenout. Tato iniciativa byla dílem J. L. Knolla, německého rodáka ze severní Moravy.

Je třeba také zdůraznit, že vychoval řadu historiků, mezi něž např. patřil i Christian d'Elvert. Vyvolal také mezi mladými zájem o poezii. Tito začínající poetové měli společný ideový a umělecký program a byli označováni jako německá olomoucká básnická škola.

Z vítězů svatokopeckých her se později proslavil Michael von Canaval jako profesor literatury a estetiky na obnovené olomoucké univerzitě a v mládí jako básník sonetů, z nichž mnohé byly vázány na české historické látky. Všestranný Jan Schön, rychtářský synek z Dlouhé Loučky se stal později ozdobou vratslavské univerzity.

Josef Bezděčka, Uničov

POUŽITÁ LITERATURA

- Archív olomouckého lycea. Uložen při archívu Cyrilometodějské fakulty v Olomouci.
Ernst Wunsch: Der olympische Gedanke im Sudeten- und Böhmisches - mährischen Raum. Nordmährerland, 1944, č. 2/3, str. 88 - 94.
Johann Kux: Geschichte der königlichen Hauptstadt Olmütz bis zum Umsturz 1918. Liberec - Olomouc, 1937, str. 288.
Josef Pfitzner: Das Erwachen der Sudetendeutschen.

- Augsburg 1926, str. 74, 181.
Ludvík Václavík: Němečtí spisovatelé 19. století v Olomouci. Vlastivědný věstník moravský, roč. XI., 1988, č. 3, str. 333-342.
Státní archiv Opava, pob. Olomouc - Univerzita Olomouc, inv. čís. OLC 118. Katalog posluchačů lycea 1815 - 1819, čís. knih 615, kde jsou výsledky soutěží.

NÁLEZ V KAPLI P. MARIE V OLOMOUCI - HODOLANECH

V dubnu 1990 započal MěNV v Olomouci z podnětu olomoucké veřejnosti s opravou hodolanské kaple P. Marie v ulici E. Krásnohorské.¹ Při dokončovacích pracích bylo dne 2. listopadu 1990 nalezeno v makovici bání plechové pouzdro, obsahující dva soubory mincí a archíválií z let 1806 a 1868.²

Součástí prvního konvolutu je spis, pořízený hodolanským učitelem, rodákem z Vřesovic, Františkem Navrátillem, a je datován 23. srpna 1806, kdy byla stavba dokončena. Dovídáme se z něj jména jednotlivých členů představenstva obce, máme možnost sledovat pohled současníka na události kolem slavkovské bitvy "tři císaři", kterou situuje spíše k Vyškovu, ale v bodech 3 až 5 nacházíme také konkrétní údaje o kapli P. Marie. Podle nich byla postavena především z donací Jakuba Mačáka - 50 zlatých a Johana Habána, jež přispěl stejným dílem, a financování během stavby prováděl z vlastních peněz "pudmistr" Tomáš Schenk. V třetím bodě jsou vyjmenováni řemeslníci, podílející se na jednotlivých pracovních úkonech "Libor Kubyna zednik z Nowyho Sweta a Martin Hudeczek zed(ník pozn.V.M.) z Hodolan a Tesaři Johan Paulfus Pallier Jozef Paulfus Towariss Franz Fingermann Towariss Ignatz Wiesner. Towar(yši pozn.V.M.) wsseczy z Nowyho Sweta Zedniczy meli 1 fr denie Platu aneb w Sume meli zjednany 75 fr, a Tesaři 1 fr denie Plat w Sume meli zjednany 100 fr." Dodatek o ujednané mzdě nijak nevybočuje z rámce určujícího výši mezd v tomto období³, jejich podstatné zvýšení se projevilo až za šest let nato, v kritickém roce státního bankrotu 1811. Navíc z uvedené částky můžeme hypoteticky usoudit, že se stavbou samotné kaple se započalo někdy v květnu roku 1806. Pod dalším bodem je uvedeno spektrum cen základních zemědělských plodin, udaných ve zlatých a krejcarech: žito 7 zlatých, pšenice 9 zl., ječmen 6 zl., oves 5 zl., hrách 8 zl., proso 9 zl., čočka 8 zl. 30 kr. Pátý bod hovoří o dobových platidlech: "Ten czas jak se tato Kapla stawela ssli ta kowy Penize, Papirowy Bankocetle 1 fr 2 fr 5 fr 10 fr 25 fr 100 fr 500 fr 1000 fr na Stříbře 20 Krejczaru 7 kr 5 kr 3 kr na Kupru 6 kr 3 kr 1 kr a Posledni Patak. Tyto peníze Stříbrny a Kuprowy se zanechawagi od Tomasse Schenka Podmystra na Pamatku Kto potom ten Czas bude panowat a ziw bude." Jsou zde

jmenovány bankocetle páté emise, vyhlášené císařským patentem ze dne 15.5. 1800. Ve vyjmenovaných položkách je zcela logicky vynechána hodnota ve výši 50 zlatých, která platila pouze do 30. 6. 1803.⁴ Mezi přiložené mince byl zařazen stříbrný 20 krejcar, 5 krejcar a zlehčený 6 krejcar, obíhající s nuceným vyšším kursem. Vzhledem k tomu, že jednotlivé mince jsou ve spise jmenovány v sestupné řadě, od největší po nejmenší, ať už u stříbrných či měděných hodnot, netýká se označení mince "Posledni Patak" v tomto případě zcela jistě pětikrejcaru,⁵ ale grešle z roku 1761, pro níž tento název od 18. století na Moravě již zcela zdomácněl. Celkově pak soubor, pocházející z roku 1806, obsahoval mimo již citovaný spis z 23.srpna,⁶ následující platidla:

Čechy, Marie Terezie (1740 - 1780), Praha, grešle, 1761 (1)

Dolní Rakousy, Leopold I. (1657 - 1705), Vídeň, 3 krejcar, 1693 (1); Marie Terezie (1740 - 1780), Vídeň, 5 krejcar, 1778 (1); František II. (1792 - 1835) Vídeň, 6 krejcar, 1795 (1); František II. Vídeň, krejcar, 1800 (1); František II., Vídeň, 1/2 krejcar, 1800 (1); František II., Vídeň, 1/4 krejcar, 1800 (1)

Uhry, Leopold I. (1657 - 1705), Kremnica, 6 krejcar, 1667 (1); František II. (1792 - 1835), Smolník, 6 krejcar, 1800 (1) František II., Karlovský Bělehrad, 3 krejcar, 1800 (1)

Norimberk - město, 20 krejcar s tit. František I. Lotrinský (1745- 1765), 1762, jako Kellner č. 294 (1).⁷

Druhý soubor, obsahující mince a třístránkový pamětní zápis, byl připojen k prvnímu konvolutu v roce 1868. Dne 4. července 1868 se prý stihla velká bouře a v 9 hodin večer uhodilo i do obecní kaple v Hodolanech. Věž byla zničena celá, střecha částečně. Nedostatek řemeslníků toho roku (zapříčiněný častými ohni, např. požár blízkého Přerova) způsobil, že s opravou kaple se začalo až v říjnu. Další měsíc, přesně 8. listopadu 1868, byly však práce v hodnotě něco přes 200 zlatých již hotové.

Autorem "památného listu" je i tentokrát hodolanský učitel - Antonín Jedelský. Při psaní dodržuje v podstatě stejnou strukturu jak tomu bylo u dokumentu z roku 1806. Vyjmenovává členy obecní rady, uvádí jména řemeslníků, kteří se podíleli na

opravě poškozené kaple. (Mezi nimi jmenovaný tesařský mistr August Steinfort se zřejmě těšil zvláštní přízni, neboť byla přiložena i jeho návštěvka a fotografie ze Selingerova ateliéru). Následují vyčíslené ceny jednotlivých zemědělských plodin: měřice žita 5 zl., pšenice 6 zl., ječmene 3 zl. 60 kr., ovesa 2 zl. 40 kr. uveden je i hrách 4 zl., čočka 3 zl. 40 kr., proso 6 zl., 1 cent sena 2 zl., 1 kopa rezné slámy 11 zl., 1 kopa pšeničné slámy 6 zl., ječné slámy 4 zl. a ovesné 3 zlaté.

Z numismatického hlediska zaujme výčet soudobých platidel. Jmenovány jsou mincovní desetikrejcarové poukázky, bankovky a státopvky⁸ v hodnotě 1,5, 10,50,100,1000 zlatých a dodatek: "lid venkovský sobě pomáhal změnkami." Že neklidné válečné roky přinesly inflační vlnu, ale také tezauraci stříbrných mincí, potvrzuje následující záznam: "Stříbrné peníze byly ale ne v oběhu: 10 kr 20 kr 25 kr 35 kr 1 zl. 2 zl. zlatý 1 koruna a 1/2 koruny, jen malovaný." Na posledním místě jmenovaná spolková koruna a půlkoruna byly vlastně zlaté obchodní mince, ražené v letech 1858 - 1866 v několika mincovnách Rakouska, později již jen ve Vídni.

Tak jako část prvního spisu byla věnována líčení doby na samotném počátku 19. století, i druhý dokument, psaný po šedesáti letech, přináší závěrem informace o druhé, tehdy největší bitvě v evropských dějinách, bitvě u Hradce Králové. Dovídáme se z něj

však i o náhledu hodolanských občanů na "prosincovou ústavu" z roku 1867, týkající se rozdělení říše na Předlitavsko a část říše za řekou Litavou, a téměř všestekné předpovědi jejího osudového významu pro monarchii: "... s čím Čechové Poláci Morava a jiní slovanští národové docela spokojeni nebyli, aniž jsou, a to jak příští doby ukážou nové, tesně v císařství zpusobi." Že se mnohonárodnostní říše z nesnází s neněmeckými a nemaďarskými národnostmi skutečně nedostala, ukazuje její rozpad za padesát let. K pamětnímu spisu byla přiložena platidla: **Rakousko - Uhersko**, František Josef I. (1848 - 1916), Vídeň, 20 krejcar, 1868 (1); 10 krejcar, 1868 (1); 6 krejcar, 1849 (1); 5/10 krejcaru, 1866 (1); Kremnica, 4 krejcar, 1861 (1); krejcar, 1859 (1) **Hamburk** - město, šilink, 1759 (1)⁹; šilink, 1855 (1).¹⁰

Dále soubor obsahoval mincovní poukázku na 10 krejcarů, 1860, jako Sém č. 162 (1).

Nález z hodolanské kaple, rozšířený o pamětní zápis a ukázky současných platidel, byl vrácen zpět do bání. Zápisy v něm obsažené jsou drobnými prameny lokální povahy, které nejenže vydaly svědectví o cenovém pohybu zemědělských plodin po šesti decéniích (roku 1806 - 1868), ale současně přinesly i přesné datum vybudování, respektive dokončení, stavby kaple P. Marie, uvedené v dokumentu z 23. srpna 1806.¹¹

Věra Michnová, Muzeum Olomouc

POZNÁMKY

- 1 Římsko-katolická kaple P. Marie byla určena nejprve k vypravování zemřelých v hodolanské obci, později, když tam byl postaven kostel, ztrácela postupně svůj původní význam a 13. ledna 1921 byla předána do užívání církve československé. V posledních letech sloužila jako skladiště materiálu.
- 2 Viz první informace v tisku (M.). Objev v hodolanské kapliče. Hanácké noviny, roč. 1, 1990, č. 114, str. 4, 29.11. 1990.
- 3 Sejbal Jiří, Dějiny peněz na Moravě, Brno 1979, str. 193. Mzdý roku 1800: mzda tesařského mistra 30 krejcarů, tesařského tovaryše denně 18 krejcarů a zednického mistra denně 30 krejcarů.
- 4 Sém Julius, Papírové peníze na území Československa 1762 - 1975, Hradec Králové 1977, str. 20 - 21.
- 5 Kraumann František, Peníze v českých příslovích, rčeních a v hantýrce, NL., roč. 3, 1948, str. 64. Paták = pětikrejcar, zkomoleně pěták.

- 6 Negativy dokumentů jsou uloženy ve fotoarchivu VMO.
- 7 Kellner Hans - Jörg, Die Münzen der Freien Reichsstadt Nürnberg, Grünwald bei München 1957, str. 136.
- 8 Na základě nařízení z 5.5. 1866 byly bankovky v hodnotě 1 a 5 zlatých prohlášeny za státopvky s nuceným oběhem. Opatření mělo vlastně dotovat válečné výdaje. Stejný smysl mělo také následující opatření související s emisí hodnoty 50 zlatých.
- 9 Schön Gerhard, Deutscher Münzkatalog 18. Jahrhundert, München 1984, str. 261, č. 21.
- 10 Arnold Paul - Kuthmann Harald - Steinhilber Dirk, Großer deutscher Münzkatalog, München 1970, str. 117, č. 21.
- 11 Např. v kartotéce Památkového ústavu v Olomouci je podle určení z roku 1883 hodolanská klasicistní kaple vložena pouze rámcově do 1. třetiny 19. století.

Kaple P. Marie v Hodolanech, v jejíž báni byl objeven depot mincí a archiválií.
Foto Vl. Bittner.

MORAVA NA PRAŽSKÉ VÝSTAVĚ 1891

V letech 1791, 1891 a 1991 se konaly v Praze výstavní přehlídky české dovednosti ve výrobních i nevýrobních oborech. Výstava tovarů, pořádaná v roce 1791 v pražském Klementinu na oslavu korunovace Leopolda II. byla vlastně první dokumentací pozoruhodných českých výrobků; proto ona připomenutí této události vždy po stu letech. Rok 1891 je i rokem zrodu výstaviště v Královské oboře s průmyslovým palácem a dalšími pavilony, s jejich zastavenou plochou 18.494 m². Když Němci později z národnostních důvodů vystoupili z výstavního výboru, výstava se stala ryze českou. Zájem o její průběh byl neobyčejný doma i v evropských, zvláště slovanských zemích. Za dobu jejího trvání od 15. května do 18. října 1891 si ji prohlédlo 2.434.883 návštěvníků.

Je zajímavé listovat v moravských periodikách roku 1891, především v olomouckém Našinci a v brněnské Moravské orlici. Oba listy referovaly v každém čísle o dění na výstavišti, o významných návštěvách a především o společných výpravách Moravanů a Slezanů do Prahy. Návštěvníci z Moravy a ze Slezska přijížděli individuálně, často však zvláštními vlaky: z Moravy jich bylo vypraveno 31 s 15.416 účastníky, z toho z Olomouce osm se 3.768 účastníky, z Přerova pět s 3.046 účastníky. Některé výpravy měly sebou i dechové hudby. Ve výstavních novinách "Praha" se připomíná 16 členná hudba litovelská; známý národopisec František Novotný-Smržický se také ve svých pamětech pochlubil, že se svou dechovkou vystupoval na pražském výstavišti.

Návštěvníci z moravských krajů, si prohlíželi s obdivem, ale i s utajovanou závistí výsledky práce svých českých bratří, 8.772 vystavovatelů. Pisatel v Našinci si posteskl: *"Byli jsme sice z výstavy vyloučeni, nicméně přece najdeme zde svého a dosti."*¹

Proto pro informaci čtenářů přetiskl z výstavního časopisu "Praha" na dvě pokračování článek nazvaný "Morava na výstavě". Připomíná se v něm především, byť skromná kulturní účast Moravy: *"...moravských malířů není na umělecké výstavě mnoho, ba skoro se ztrácejí v počtu půl třetího sta malířův a ryjů starších i nových. Morava oficiálně není zastoupena a přece je tu celkem Moravy dost; důkaz, že se mezi Moravou a Čechami nedá táhnout čára, rozdělující život národní."*² Jmenováni jsou malíři na Moravě narození a mají zde svá díla: Hynek a Jan Umlaufovi ze Šilperka, Petr Jaroš z Brna, Josef Šichan z Brna, Jindřich Pithart ze Skalice nad Svítavou a Eugen Jettel z Janovic na Moravě - vesměs jména umělců dnes takřka pozapomenutých. Obdiv prý platí tvorbě dalších tří Moravanů: Františka Ondrušky z Bystřice pod Hostýnem, Joži Uprky z Kněždubu a Jindřišky hraběnky Sylva-Tarouccové z Čech pod Kosířem, ale i tvorbě "čerstvého usedlíka moravského" Hanuše Schwaigera, který se v roce výstavy šťastně oženil a zabydlil v Bystřici pod Hostýnem. Jeho obrazy zapůjčili pro expozici ze svého majetku Tomáš Garrigue a Ludvík Masarykovi.

I v druhé zprávě, přetištěné z listu "Praha" se Našinec zmiňuje o vystavených moravských ornamen-

tech, výšivkách a výkresech. Také v oddílu výstavy věnovaném české literatuře byla zastoupena díla Moravanů B.M. Kuldy, F. Sušila a F. Bartoše.³

Neúčast na Zemské jubilejní výstavě v Praze v roce 1891 podnítila Moravany, aby ještě téhož roku uspořádali rozsahem podstatně menší, ale "moravskou" výstavu. Našinec ji uvedl takto: *"I my na Moravě budeme mít svou výstavu. Od 3. do 16. září 1891 - výstavu hospodářsko - průmyslovou v Kroměříži. Bude na ní hrdá nejen naše milá, žitná Haná, nýbrž*

*celá vlast naše moravská."*⁴ V průběhu pražské výstavy byla v tisku uveřejněna výzva k uspořádání další "národopisné výstavy kmene českoslovanského"; tuto výzvu podepsali mimo jiné i čeští kulturní pracovníci olomoučtí: Vlasta Havelková, Mořic Hruban, Anatol d'Orsay, Jindřich Wankel a Ignát Wurm.⁵

Na výstavě realizované v roce 1895 se dostalo Moravě a Slezsku důstojného zastoupení.

Bohuslav Smejkal, Olomouc

POZNÁMKY

- 1 Našinec 22.7. 1891.
- 2 Našinec 10.7. 1891.
- 3 viz pozn. ad 1.
- 4 Našinec 30.8. 1891.
- 5 Našinec 13.9. 1891.

Dojmy "moravského poutníka" vypsali anonymní pisatel ve čtyřech pokračováních, uveřejněných v Moravské orlici 27. až 30. 8 1891.

Všestranné informace o Všeobecné zemské výstavě v Praze 1891 byly podány v tištěném a bohatě ilustrovaném sborníku "Sto let práce". Praha, Výkonný výbor výstavní 1893. 716 stran.

Adolf Liebscher (1857 -1919): Alegorie Čech, Moravy a Dolních Rakous na pražské zemské výstavě 1891.

MODEL Y HANÁCKÝCH GRUNTŮ Z DOBY PŘÍPRAV NA NÁRODOPISNOU VÝSTAVU ČESKOSLOVANSKOU

Nelze zpochybnit prioritu Františka Šuberta, jenž začátkem července roku 1891 rozeslal jednotlivcům a korporacím Návrh na pořádání Národopisné výstavy československé (dále NVČ) spolu s dotazníkem, ve kterém v II. kapitole Sídla, život a práce, v oddíle Obydlí se zmiňoval o dokumentaci vyobrazením, plány a **modely**.¹ Členové vlasteneckého spolku musejního v Olomouci ovšem reagovali s minimálním časovým odstupem a 22. února 1892 vydali Tazatele pro sběratele národopisu. Tento významný doklad první rozsáhlé dotazníkové akce v dějinách českého národopisu věnoval pozornost lidovému stavitelství. Již první otázka vybízela *„... je-li v obci nějaká starší svěrázná usedlost, budiš správně okreslena a všechny vnitřní její prostory naznačeny a vyměřeny.“*²

Zmíněná část Tazatele byla podrobněji rozvedena v Tazateli pro popis moravské usedlosti.³ Bádání v uvedené oblasti lidové kultury inspirovaly nejen přípravy na NVČ, ale reprezentanti českého národopisného výzkumu považovali za nezbytné korigovat některé publikované výsledky německých badatelů, při čemž měla jejich argumentace vycházet z výsledků terénních výzkumů.

V těchto letech byl vůdčí osobností bádání v hanácké lidové architektuře Vítězslav Houdek (1856-1916). Výsledky svých výzkumů zformuloval do několika studií, k nejvýznamnějším náleží Hanácký grunt.⁴ Vedle obsáhlé deskripční části hodnotí a polemizuje s autory některých zahraničních teorií o vývoji domu. Jako znalec problematiky také přispěl do reprezentativního díla Mähren und Schlesien in Wort und Bild kapitolou o vesnických usedlostech a pověstech slovanského obyvatelstva na Moravě.⁵

V letech 1888 až 1894 vykonával redaktorské práce pro Časopis Vlasteneckého spolku musejního v Olomouci (dále ČVSMO) a pod jeho vedením se časopis výrazně profiloval jako tribuna národopisných článků. V. Houdek iniciativně organizoval terénní výzkumy, do kterých zapojil vesnickou inteligenci a veřejnost vůbec. Již v roce 1891, tedy dříve než zformuloval Tazatele pro popis moravské usedlosti, vyzval v rubrice Kronika ČVSMO přátele spolku ke shromažďování a podávání informací o hanáckých usedlostech se žudem. Požadoval po-

drobný popis celého statku s půdorysem obydlí i hospodářských budov, nárys průčelí gruntu, vrat do zahrady. Upozorňoval na zakreslení štukové výzdoby na omítce nad okny a dveřmi. Podle uvážení o míře vlastní zručnosti byli spolupracovníci vyzváni ke zhotovení modelu statku. Jako základní materiál doporučoval dřevo, lepenku a slámu. Modely se měly poslat do Olomouce na adresu musejního spolku, kde bylo připraveno komisionální vyhodnocení jejich úrovně a mělo se zvážet, zda některý je vystavitelný v Praze na NVČ.⁶

Aby podpořil zájem o dokumentaci, vypsali olomoucký musejní spolek z iniciativy V. Houdka soutěž o nejlepší tři popisy starohanáckého gruntu. Jako ceny za první tři místa byly nabízeny sešity Moravských ornamentů, které spolek vydal.⁷ Popisy měly být zaslány redakci ČVSMO do konce března 1892.⁸

V témže čísle ČVSMO byly v rubrice Hovorna zveřejněny podmínky soutěže o nejlepší model hanáckého gruntu. První a jediná cena byl soubor všech tří sešitů Moravských ornamentů. Konec roku 1892 byl stanoven jako konečný termín přijetí modelů do soutěže.⁹

Ohlas byl minimální, o čemž svědčí zpráva z Hovorny z 36. čísla ČVSMO. První model hanáckého gruntu zhotovil a spolku věnoval V. Houdek, který ho sestavil za přispění Josefa Podvinského. Chtěli nabídnout příklad, protože nikdo nereagoval na výzvu k postavení modelu. Podle mínění autorů však jejich dílo nevyhovovalo přísnějším požadavkům. Bylo pouze z lepenky a v měřítku 1:50. Konstatovali, že tato velikost nedostačuje, má-li být dokumentováno vybavení interiéru a doporučovali pro modely větší rozměry, aspoň v měřítku 1:40.

Model byl uložen do sbírek olomouckého muzea, ale nedochoval se do dnešních dnů. Za předlohu posloužila usedlost č. 45 v Náměstí na Hané. V. Houdek, který z obce pocházel, postavil model v době svého letního pobytu.¹⁰

Příkladný rozvoj regionálního národopisného sběratelství a dokumentace nalézáme na Litovelsku. Činorodost jednotlivců podmínila úspěšnou realizaci zamýšlených národopisných akcí. V čele veškerého konání byl MUDr. Jan Smyčka (1855-1927) z Litovle. Budoucí starosta města nebral práci v

národopisném hnutí pouze jako prostředek politického boje. Podporoval podstatu ideí a byl mimo jiné hlavním propagátorem založení a budování krajinického muzea.¹¹

V roce 1892 stál v čele výboru, jehož členové popularizovali myšlenky NVČ v terénu. Ohlasy se brzy dostavily. Celkem proběhlo na litovelském okrese sedm výstav. Vedle Nákla byly v Bílsku, Cholině, Přikazích, Senici, Seničce a Vilémově.

Místní výstavy položily základ krajinické výstavě, kterou v Litovli zahájili 13. srpna a ukončili 21. srpna 1893. Dobové zprávy hovoří o jejím velkém úspěchu. Vyjimečnost výstavy spočívala v kolekci dokumentů lidového stavitelství. Vedle dvaceti fotografií objektů vesnické architektury byl také vystaven model hanáckého gruntu se žudrem s příslušnou technickou dokumentací. Fotografie pořizoval dr. J.

Smyčka a pro zhotovení modelu s dokumentací angažoval výstavní výbor litovelské stavitele. Podle dochovaných údajů předlohou pro model byla zemědělská usedlost č. 54 v Cholině. Význam této části expozice ocenil autor zprávy o litovelské výstavě ve Věstníku NVČ, který konstatoval, že doposud na žádné moravské expozici nebylo lidové stavitelství tak bohatě zastoupeno.¹²

Model je součástí etnografických sbírek olomouckého muzea, jeho předcházející osud však nelze rekonstruovat pro nedostatek informací. V minulosti byl instalován na retrospektivní výstavě 100 let národopisné práce v olomouckém muzeu v roce 1983 a v současné době je vystaven v expozici k historii hanáckého venkova, která vznikla jako součást přípravných prací k otevření souboru lidových staveb v Přikazích u Olomouce.

Miloš Melzer, Šumperk

POZNÁMKY

- 1 Národopisná výstava československá v Praze 1895. Tiskem a nákladem J. Otty v Praze, s. 14.
- 2 Tazatel pro sběratele národopisu. Tiskem národní knihtiskárny Kramáře a Procházky v Olomouci, s. 2.
- 3 Časopis Vlasteneckého spolku musejního v Olomouci (dále ČVSMO), 9, 1892, č. 34, s. 78-84.
- 4 Český lid, 2, 1892, s. 140-152; 382-391.
- 5 Die österreichisch-ungarische Monarchie in Wort und Bild. Mähren und Schlesien. Wien 1897, s. 235-263.
- 6 ČVSMO, 8, 1891, č. 32, s. 169-172.
- 7 Moravské ornamenty. Olomouc, seš. I, 1888; seš. II 1890; seš. III, 1891.
- 8 ČVSMO, 9, 1892, č. 33, s. 36-40.
- 9 Tamtéž, s. 36-40.
- 10 ČVSMO, 9, 1982, č. 36, s. 148.
- 11 Krajinické muzeum v Litovli bylo založeno v roce 1906.
- 12 Věstník Národopisné výstavy československé v Praze, 1, 1893, č. 5, s. 45.

120 LET TĚLOCVIČNÉ JEDNOTY SOKOL V PŘEROVĚ

Jakoby symbolicky, fanfárami Sukova pochodu "V nový život", byla v prostorách přerovského zámku zahájena 2. května 1991 vernisáž výstavy "Přerovský Sokol", kterou připravilo Okresní vlastivědné muzeum J. A. Komenského v Přerově ve spolupráci s Okresním archivem a Tělocvičnou jednotou Sokol v Přerově.

Výstava neměla a ani nemohla mít vývojově komplexní charakter, to si vyžádá delší čas na zpracování. Přerovskému muzeu šlo především o to, splatit dluh veřejnosti a zacelit mezeru, která vznikla na úseku regionálních dějin v uplynulém čtyřicetiletém období, kdy sokolská tematika byla tabuizována a o Sokole se mlčelo. Výstava byla určena především mladé generaci, jejíž představy o této problematice jsou velmi kusé a zkreslené.

Na konkrétních historických dokladech z Přerova byla návštěvníkovi představena jedna z nejstarších sokolských jednot na Moravě v době svých počátků, kdy musela zápasit s řadou zakofeněných předsudků vůči tělesnému cvičení a jen pozvolna rozšiřovala okruh své působnosti. Díky nadšení zakládajících členů, zejména prvního starosty Františka Štěpky, se podařilo rozšířit poměrně úzkou členskou základnu, která v době založení čítala 88 členů. Přispěla k tomu bezesporu veřejná cvičení, konaná pravidelně od roku 1872 v městském parku Michalově. Národní charakter jednoty narážel v Rakousku-Uhersku na řadu překážek. Pro "demonstrativní" chování při vítání olomouckého arcibiskupa Fürstenberka byla jednota v roce 1876 rozpuštěna a až do roku 1889 nesměla užívat názvu Sokol. I když již od roku 1878 obnovila činnost, založenou na sokolské myšlence, oficiální název zněl Tělocvičná jednota Přerov.

V podmínkách Rakousko-Uherska plnil Sokol vedle svého základního poslání, uskutečňovaného cvičením, vzdělávacími akcemi, přednáškami, výlety, vycházkami, zábavními akcemi apod. i velmi důležitou úlohu národně uvědomovací. Řada jeho členů se v období první světové války aktivně zapojila do protirakouského odboje. Výstava věnovala pozornost zejména Slavomíru Kratochvilovi, členovi přerovské jednoty, jehož poprava 23. listopadu 1914 v Moravské Ostravě měla hluboký vliv na protirakouský postoj T. G. Masaryka. Svědčí o tom dopis, který zaslal

redakci přerovského Obzoru u příležitosti pohřbu pozůstatků S. Kratochvile v Přerově 5. ledna 1919.

V období války odešlo 30 členů jednoty bojovat proti Rakousku se zbraní v ruce do legií, řada se účastnila aktivně událostí 28. října 1918 v Přerově. Bezprostředně po vyhlášení Československé republiky byla Středomoravská sokolská župa, jejímž sídlem byl od roku 1896 Přerov, pojmenována na památku první oběti protirakouského odboje Středomoravská župa sokolská - Kratochvilova. Naplnila se slova, která pronesl před popravou u soudu: "...a kdybyste nás zde všechny popravili, vystanou noví, ale český národ nevyhubíte, na našich rovech vyrostou květy - národ český ožije, hrdě vzpřímí hlavu a pak budeme účtovat my!"

Meziválečné období bylo dobou největšího rozkvětu Sokola. Sokolská myšlenka našla širokou odezvu. Počet členstva v tomto období přesáhl 2 500 členů.

V roce 1921 si členové Sokola vybudovali v prostorách za nynější sokolovnou stadion pro letní veřejná cvičení o kapacitě 800 cvičenců, který pojal 6 - 7000 diváků. Na stadion navazovala jedna z nejmodernějších sokoloven na Moravě, vybudovaná v roce 1936. Sletová cvičení se stala přehlídkou kázně, jednoty, disciplíny a odhodlání spojit Tyršův odkaz s bojem za svobodu a demokracii v době ohrožení republiky fašismem. Nejvýmluvněji o tom hovoří X. všesokolský slet v Praze v roce 1938.

13. dubna 1941 byla činnost Tělocvičné jednoty Sokol v Přerově zastavena. Členové jednoty se aktivně zapojovali do odbojové činnosti. Třicet osm z nich zaplatilo svými životy v koncentračních táborech nebo v nacistických věznicích. Poválečné snahy o sjednocení tělovýchovy vyústily v roce 1948, bezprostředně po XI. všesokolském sletu, v diskriminaci Sokola a jeho postupné likvidaci v první polovině 50-tých let.

Teprve v současné době, po více než čtyřiceti letech, se vytvořily podmínky pro oživení činnosti Sokola. Dokladem životaschopnosti je skutečnost, že 7. března 1990 byla v Přerově znovuobnovena činnost tělocvičné jednoty. Z původních 50-ti zakládajících členů dnes má více než 500 cvičících.

Výstava prezentovala nejen archivní dokumenty a fotografie, ale i velmi cenné hmotné doklady,

které se podařilo do dnešních dnů uchovat. Vedle medailí a odznaků se těšil největšímu zájmu soubor 9 praporů, které vždy v minulosti reprezentovaly jednotu a byly symbolem jejího postavení. Jen málo jednot se může pochlubit tak velkým souborem

dochovaných praporů. K nejcennějším patří nejstarší prapor jednoty, pořízený v roce 1884 a prapor Středomoravské sokolské župy Kratochvilovy, uložený ve sbírkách přerovského muzea. Výstava trvala do 30. září 1991.

Milan Chumchal, OVM Přerov

VÝSTAVA CIMELIA OLOMUCENSIA

Památkový ústav v Olomouci přivítal obnovení své existence a tím i morální rehabilitaci Olomouce jako druhé nejvýznamnější městské památkové rezervace u nás, kulturní akcí mimořádného dosahu. Dne 11. ledna 1991 otevřel pro veřejnost výstavu, která právem nesla název Cimelia olomucensia - olomoucké skvosty. Do 27. ledna měli návštěvníci možnost spatřit unikátní památky tisíciletých dějin města a Moravy. Exponáty byly zapůjčeny z vlastnictví Arcibiskupství olomouckého, metropolitní kapituly u sv. Václava v Olomouci, Státního oblastního archivu v Olomouci, Státní vědecké knihovny v Olomouci, Vlastivědného muzea v Olomouci, Moravského zemského archivu v Brně, Zemského archivu v Opavě, Památkového ústavu v Olomouci a dalších institucí.

Z hlediska dosavadní výstavní praxe šlo o záležitost ojedinělou: veškeré exponáty - i ty nejzácnější - byly po celou dobu trvání výstavy předvedeny v originále. Mnohé z nich viděla veřejnost vůbec poprvé. Solitérem výstavy se stala proslulá barokní *monstrance kardinála Schrattenbacha*, moravský pandán monstrance loretánského pokladu v Praze. Tento vynikající příklad klenotnické práce o váze více než 3,5 kg zlata dukátové ryzosti s 1 404 diamanty a smaragdy byl - spolu s dalšími skvosty - instalován ve zvláštní vitrině, v níž byly před časem vystaveny české korunovační klenoty. Do konvolutu klenotnických prací náležely z gotického období ještě *monstrance od sv. Michala*, *relikviář sv. Eustacha*, *relikviář cechu olomouckých ševců* a z minulého století stříbrná *patera Bedy Dudřka* se zlatou medailí.

Z vzácných rukopisů mohli návštěvníci zhlédnout *Olomoucké nekrologium* se zápisem o vraždě krále Václava III., *Evangelář zadržovický* z druhé poloviny 11. století, *Antifonář loucký* z roku 1499, *Matriku olomoucké univerzity* s imatrikulačním zápisem studenta Albrechta z Valdštejna (1605) a

Deset knih o architektuře, nádherně iluminované dílo L. B. Albertiho (1485-90). Posledně jmenovaný rukopis pochází z knihovny uherského krále Matyáše Korvína, odkud se dostal do rukou olomouckého humanisty Augustina Käsnerbroda (1467-1513), jehož erb na titulní stránce překrývá uherský znak. Ukázky restaurovaných děl výtvarného umění byly náplní další části expozice. *Deset plastik a obrazů* barokních umělců dokumentuje snahu společnosti o záchranu mobiliářů kostelů Olomoucka. Zájemce o místopis města upoutaly *ostrostřelecké terče a domovní znamení*, zapůjčené - vedle již připomenutého relikviáře ševcovského cechu - Vlastivědným muzeem v Olomouci.

Početní většinu exponátů (81 ze 110) představovaly *archeologické nálezy* z mnohaletých výzkumů bývalého Okresního střediska státní památkové péče a ochrany přírody v Olomouci, jehož je Památkový ústav pokračovatelem. Vedle pravěkých předmětů potvrzujících 4 500 let trvající sídlištní tradici na území našeho města, byly prezentovány především památky staroslovanské a středověké. Pro dějiny slovanského osídlení nejen Olomouce, nýbrž i celé Moravy, má zásadní význam objev předvelekomoravského hradiska ve čtvrti Povel (Zikova ulice), odkud pocházejí vystavené zlaté šperky, ozdobná kování opasek a ostruhy příslušníků knížecí družiny. Na archeologických nálezech byl dokumentován tisíc čtyři sta let trvající vývoj života našich předků na půdě Olomouce, a to od vesnice prvních Slovanů v druhé polovině 6. století (Pekařská ulice) až po přední město středověké Moravy s bohatým hospodářským, společenským a duchovním životem i rozvinutými zahraničními styky.

Olomoucká výstava nebyla jen ojedinělým kulturně-osvětovým počinem, nýbrž přispěla i k prohloubení vědeckého poznání. Soustředil běžně nepřístupné artefakty nesmírně historické i materiální ceny do jednoho místa se totiž podaří jen

výjimečně a za mimořádných společenských okolností. Takovou příležitost ocenění hlavně vědecká veřejnost, poněvadž dovoluje vzácně bezprostřední kontakt s předměty známými většinou jen z fotografií, což může vést k novým hodnocením a opravě dosavadních názorů. Tak tomu bylo i v našem případě, když se vedení Památkového ústavu podařilo po složitých jednáních a za bezpříkladných bezpečnostních opatření vystavit i ty předměty, které již desítky let neopustily bankovní trezory.

Od roku 1892, kdy byla Schrattenbachova monstrance poprvé publikována, traduje se její váha 12 liber, 15 lotů a půl kvintlíku, což v přepočtu znamená 6,952 kg. Po zvážení dne 9. ledna 1991 se však ukázalo, že monstrance - včetně kamenů - váží jen 3,598 kg. Její dočasné zpřístupnění také dovolilo provést odbornou expertizu drahokamů jimiž je posázena. Podrobné výsledky zatím nejsou známy, jisté však je, že kameny jsou pravé a jde o diamanty a smaragdy takové hodnoty a kvality, která u nás jen obtížně nalézá srovnání.

Také v datování exponátů se rysují určité korekce. Schrattenbachova monstrance roku 1892 řazená do doby "kolem 1730", by svým uměleckým provedením měla spíše patřit konci čtvrtého desetiletí (názor doc. dr. Ivo Hlobila, CSc. a doc. dr. Miloše

Stehlíka) a stejně i relikviář sv. Eustacha, prohlášený roku 1890 za "pozdněgotický", roku 1984 kladen podmíněčně do doby kolem roku 1350, může snad náležet i době o dvacet let časnější (názor doc. dr. Ivo Hlobila, CSc.).

Z technických důvodů bylo možno k výstavě připravit jen nevelký textový katalog. Časová tiseň nutila při údajích o některých exponátech vycházet ze starší literatury a jen sporadicky se bylo možno opírat o originální studium autorů, případně o nejnovější publikace. Svým výkladovým pojetím však katalog přesto splnil popularizační účel, a to pokud jde o exponáty i o nově restaurované domy U zeleného věnce a U zeleného stromu (Dolní náměstí č. 8 a 9), v jejichž prostorách se výstava konala.

Cimelia olomucensia se setkala s neočekávaně živým zájmem veřejnosti, takže vlastně po celou dobu trvání musel být návštěvnícky provoz regulován. Zápisy v pamětní knize svědčí o tom, jak hlubokým zážitkem se pro mnohé návštěvníky stala. Je pozoruhodné, že nebyla oceňována jen jako pouhý soubor předmětů nesmírné hodnoty estetické, historické a materiální. Z textů totiž vyznívá něco více: sílí obecné povědomí prvenství Olomouce jako kulturního centra někdejší Moravy a přesvědčení o nezbytnosti obnovy tohoto postavení i pro současnost.

Pavel Michna, Olomouc

Hlavní vitrina s paterou Bedy Dudíka, monstrancemi Schrattenbachovou a Michalskou a relikviářem sv. Eustacha. Foto V. Galgonek.

POZDRAV PANÍ DOCENTCE

Paní docentka dr. Jiřina Holinková, CSc., obdržel 27. října k svému životnímu jubileu nepochybně mnoho pozdravů a přání. Nemohou mezi nimi chybět ani zdravice historiků z Olomouce. Vždyť jubilatka je největší částí svého působení svázána s Olomoucí a nadto významný podíl její odborné práce je věnován tomuto bývalému královskému městu.

Rodačka z Hranic na Moravě, příslušnice Ptáčníkova "Ročníku jedenadvacet", po ukončení vysokoškolského studia a získání doktorátu působila na katedře historie filosofické fakulty University Palackého v Olomouci. V roce 1966 obhájila kandidátskou disertační práci a roku 1970 předložila práci habilitační. Vlivem "normalisace" dávno zasloužené jmenování docentkou získala po dvaceti letech v červnu 1990.

Olomoucké tematice věnovala doc. Holinková několik pozoruhodných prací. Tak např. pro rychle rozebrané "Malé dějiny Olomouce" zpracovala období předbělohorské, své alma mater věnovala studii o počátcích vysokého školství v Olomouci i úvahu o universitě a jejím podílu na změně ideo-

logicko-politických názorů moravské šlechtické společnosti v 17. a 1. polovině 18. století. Svou nejrozsáhlejší publikaci věnovala pozoruhodné městské škole u sv. Mořice, k jejíž problematice se ještě několikrát vrátila.

Kromě tohoto výběru z jejích olomučan mohli bychom uvést mnohé další práce jubilantky např. k dějinám jejího rodného kraje, k historii školství na Moravě, biografie a bibliografie jejího významného učitele univ. prof. dr. L. Hosáka DrSc. atd. Pro nedostatek místa můžeme zájemce upozornit na její nejnovější výběrovou bibliografii, otištěnou ve sborníku *Folia Historica Bohemica* 14/1990 s. 531 - 535.

V tomto periodiku nemůžeme opomenout obětavou činnost jubilantky ve Vlastivědné společnosti muzejní v Olomouci, v níž je agilní předsedkyní její historické sekce a jako místopředsedkyně výboru společnosti vykonává obětavě neobsazenou funkci předsedy.

Milé paní docentce přejeme mnoho pohody osobní i tvůrčí a uchování jejího obdivuhodného elánu. *Ad multos annos!*

Miloš Kouřil

ZPRÁVY VLASTIVĚDNÉHO MUZEA V OLOMOUCI

ročník 1991, číslo 266,

Odpovědný redaktor: RNDr. Vlastimil Tlusták, CSc.,

Odborná redakce: Věra Michnová, prom. hist.,

Technická redakce a grafická úprava: Ludvík Buryšek,

Adresa redakce: Vlastivědné muzeum v Olomouci, náměstí Republiky, č. 5,

771 73 OLOMOUC/ČSFR, telefon (068)22741

Vydává: Vlastivědné muzeum v Olomouci

Zadáno do tisku: leden 1992

Vytiskla: VOTOBIA

Cena: 8,- Kčs.

MITTEILUNGEN DES HEIMATKUNDLICHEN MUSEUMS IN OLOMOUC

Jahrgang 1991, Heft Nr. 266

Redaktion: RNDr. Vlastimil Tlusták, CSc.

Redaktionsekretär: Věra Michnová, prom. hist.

Herausgeber: Heimatkundliches Museum in Olomouc

Anschrift der Redaktion: Heimatkundliches Museum in Olomouc,

náměstí Republiky č. 5, 771 73 OLOMOUC/ČSFR

Einzelpreis: 8,- Kčs

ČESKÁ SPOŘITELNA, akciová společnost

poskytuje vkladatelům následující služby:

vkladové

- vkladní knížky obyčejné
- vkladní knížky s výpovědní lhůtou
- cestovní vkladní knížky
- výherní vkladní knížky
- prémiové spoření
- vkladové certifikáty
- vkladní listy
- výherní listy

sporožirové účty

- proplácení stále se opakujících plateb formou trvalých příkazů
- vydávání platebních karet k peněžním automatům
- vydávání šekových knížek k výběrům hotovostí a k nákupům v obchodních organizacích
- zprostředkování převodů důchodů na sporožirové účty

běžné účty občanů a organizací

úvěry fyzickým osobám

úvěry soukromým podnikatelům a organizacím

směnárna cizí měny

vedení devizových účtů

Bližší informace k poskytovaným službám vám sdělí pracovníci
na všech místních pobočkách a v okresní pobočce

České spořitelny, akciové společnosti

v O l o m o u c i

tř. Svobody 19

OBSAH

Články :

Moravský historiograf Beda Dudík a Olomouc - The Moravian Historiographer Beda Dudík and Olomouc (Václav F. X. Burian)	str. 1
Vojenské letecké učiliště v Prostějově mezi dvěma světovými válkami - Militärlehreanstalt für Fliegerkorps in Prostějov (Prossnitz) zwischen beiden Weltkriegen (Pavel Urbášek)	str. 11
Svatí, kteří nepřišli na Moravu - Die Heiligen die nicht nach Mähren kamen (Eduard Wondrák)	str. 21
Renovaci barokní, tzv. Růžencové kaple v kostele Neposkvrněného početí P. Marie v Olomouci - Zur Renovierung der Barockkapelle bei der Kirche Unbefleckter Empfängnis der Jungfrau Maria in Olomouc (Josef Prucek)	str. 29
Pozdněstředověká oběť z Olomouce - Spätmittelalterliches Eisenopfer aus Olomouc (Olmütz) / ČSFR (Pavel Michna)	str. 37
Členové rodiny Rokitských v medicíně a na operním jevišti (Jitka Balatková - Eduard Wondrák)	str. 43

Drobnosti:

Mapa Hané (Jiří Lapáček)	str. 47
Zkušenosti s chovem včel v Olomouci za švédské okupace - Die Bienen in Olmütz während der schwedischen Okkupation (Vladimír Beránek)	str. 49
Josef Leonhard Knoll - iniciátor moderních olympijských her (Josef Bezděčka)	str. 52
Nález v kapli P. Marie v Olomouci - Hodolanech (Věra Michnová)	str. 54

Kronika:

Morava na pražské výstavě 1891 (Bohuslav Smejkal)	str. 57
Modely hanáckých gruntů z doby příprav na Národopisnou výstavu československou (Miloš Melzer)	str. 59
120 let Tělocvičné jednoty Sokol v Přerově (Milan Chumchal)	str. 61
Výstava Cimelia olomucensia (Pavel Michna)	str. 62
Pozdrav paní docentce (Miloš Kouřil)	str. 64

OBSAH

Články :

Moravský historiograf Beda Dudík a Olomouc - The Moravian Historiographer Beda Dudík and Olomouc (Václav F. X. Burian)	str. 1
Vojenské letecké učiliště v Prostějově mezi dvěma světovými válkami - Militärlehreanstalt für Fliegerkorps in Prossnitz (Prossnitz) zwischen beiden Weltkriegen (Pavel Urbášek)	str. 11
Svatí, kteří nepřišli na Moravu - Die Heiligen die nicht nach Mähren kamen (Eduard Wondrák)	str. 21
Renovaci barokní, tzv. Růžencové kaple v kostele Neposkvrněného početí P. Marie v Olomouci - Zur Renovierung der Barockkapelle bei der Kirche Unbefleckter Empfängnis der Jungfrau Maria in Olomouc (Josef Prucek)	str. 29
Pozdněstředověká obětina z Olomouce - Spätmittelalterliches Eisenopfer aus Olomouc (Olmütz) / ČSFR (Pavel Michna)	str. 37
Členové rodiny Rokitských v medicíně a na operním jevišti (Jitka Balatková - Eduard Wondrák)	str. 43

Drobnosti:

Mapa Hané (Jiří Lapáček)	str. 47
Zkušenosti s chovem včel v Olomouci za švédské okupace - Die Bienen in Olmütz während der schwedischen Okkupation (Vladimír Beránek)	str. 49
Josef Leonhard Knoll - iniciátor moderních olympijských her (Josef Bezděčka)	str. 52
Nález v kapli P. Marie v Olomouci - Hodolanech (Věra Michnová)	str. 54

Kronika:

Morava na pražské výstavě 1891 (Bohuslav Smejkal)	str. 57
Modely hanáckých gruntů z doby příprav na Národopisnou výstavu československou (Miloš Melzer)	str. 59
120 let Tělocvičné jednoty Sokol v Přerově (Milan Chumchal)	str. 61
Výstava Camelia olomucensia (Pavel Michna)	str. 62
Pozdrav paní docentky (Miloš Kouřil)	str. 64